

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1974

A TARTALOMBÓL

ARATÓ KÁROLY
BÉKÉSI GYULA
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
KERESZTURY DEZSŐ
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

•
BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
BÁRDOSI
NÉMETH JÁNOSSEL

LÁZÁR ERVIN:
LÁTOGATÁS

TUSKÉS TIBOR:
NAGYVÁROS SZÜLETIK

•
BAJOMI LÁZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNIKA

HALLAMA ERZSÉBET:
VARGA IMRE MŰVÉSZETE

RÁBA GYÖRGY:
BABITS ÖRÖKSÉGE
ÉS HAGYATEKA

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐ:

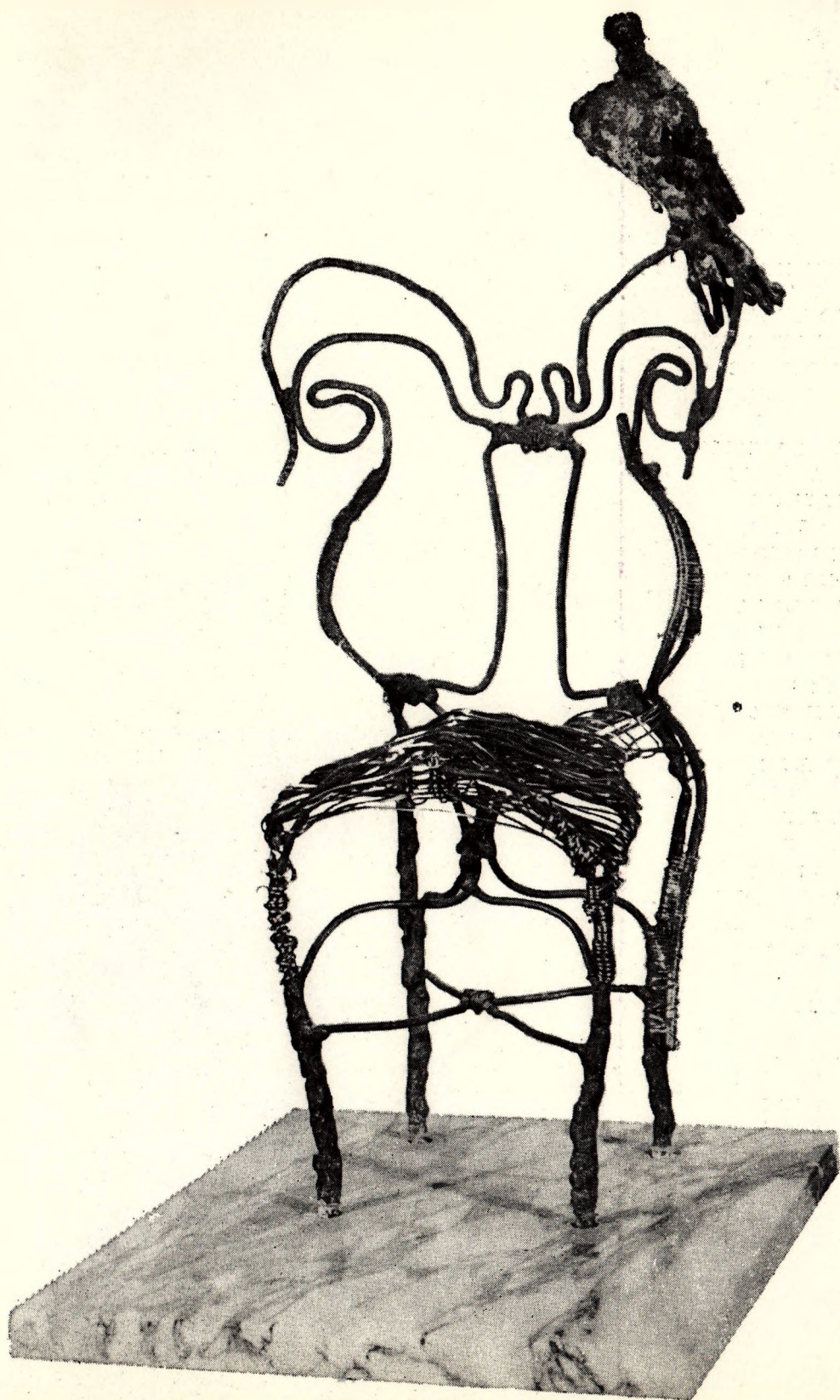
ARATÓ KÁROLY
BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BALIPAP FERENC
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BENKŐ ÁKOS
BERCZELI A. KÁROLY
BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
BÉKÉSI GYULA
CSÁNYI LÁSZLÓ
DEVÉNYI IVÁN
FUTAKY HAJNA
GONDOS ERNŐ
HALLAMA ERZSÉBET
KÁLDI JÁNOS
KERESZTURY DEZSŐ
LACZKÓ ANDRÁS
LÁZÁR ERVIN
MARAFKÓ LÁSZLÓ
RÁBA GYÖRGY
SZÁNTÓ PÉTER
TUSKÉS TIBOR
WALLINGER ENDRE
WEÖRES SÁNDOR
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

KOLBE MIHÁLY
MÓSER ZOLTÁN
VARGA IMRE

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1974. MÁRCIUS

TARTALOM

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei: Eszén és akaratán, Robogó kocsik, Színes ablak, A fák arany fillérei, Nézni és mosolyogni	195
BERTHA BULCSU: Interjú Bárdosi Németh Jánossal	198

*

WEÖRES SÁNDOR: A mozdulatlan mozgás (versciklus)	208
LÁZÁR ERVIN: Látogatás (hangjáték)	211
TÜSKÉS TIBOR: Nagyváros születik (II. rész)	223
BÉKÉSI GYULA versei: Toprongyos fák közt, Harang	233
SZÁNTÓ PÉTER: Freskó (elbeszélés)	234
KERESZTURY DEZSŐ versei: Hajnal, Zrínyi, Születésnapra	238

*

HALLAMA ERZSÉBET: Varga Imre művészete	240
DÉVÉNYI IVÁN: Rózsa Miklós emlékezete	245
WALLINGER ENDRE: Kaposvári színházi esték	247
BALIPAP FERENC: Búcsú az albérletektől (vers)	251
ARATÓ KÁROLY versei: Irány, A tények	252
BERCZELI A. KÁROLY: A legutolsó pillanat (vers)	254
RÁBA GYÖRGY: Babits öröksége és hagyatéka	255
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika	260
KÁLDI JÁNOS versei: Seholy máshoi, Tavaszt-kiáltó	267

*

GONDOS ERNŐ: Bálint György verseiről	269
FUTAKY HAJNA: Déry Tibor: Kedves bópeer...!	273
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Garai Gábor: A szenvedély évszakai	275

ZENTAI MÁRIA: Kiss Dénes: Kék kék kék - - - - -	278
LACZKÓ ANDRÁS: Zombok Timár György: A rácsapások napja - - - - -	279
BENKŐ ÁKOS: Deák Ferenc: Tor - - - - -	281
BÉCSY TAMÁS: Fenyő István: Nemzet, nép - irodalom -	282
CSÁNYI LÁSZLÓ: Ortutay Gyula: Fényes, tiszta árnyak -	285
A Jelenkor krónikája - - - - -	287

K É P E K

KOLBE MIHÁLY rajzai - - - - -	207, 222, 232
VARGA IMRE művei: Erőltetett menet (259), Hommage à Manet (266), La Charogne (268)	
(Kovács Ferenc fotói)	

M ű m e l l é k l e t e n

1-2. Bárdosi Németh János-portrék (MÓSER ZOLTÁN fotói)

*

VARGA IMRE művei

3. Kopernikusz
4. Kopernikusz-részlet
5. Szántás
6. Jégzajlás

(Kovács Ferenc fotói)

A b o r í t ó n

VARGA IMRE művei

1. Radnóti
2. A la recherche III.
3. A la recherche I.
4. Derkovits

(Kovács Ferenc fotói)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

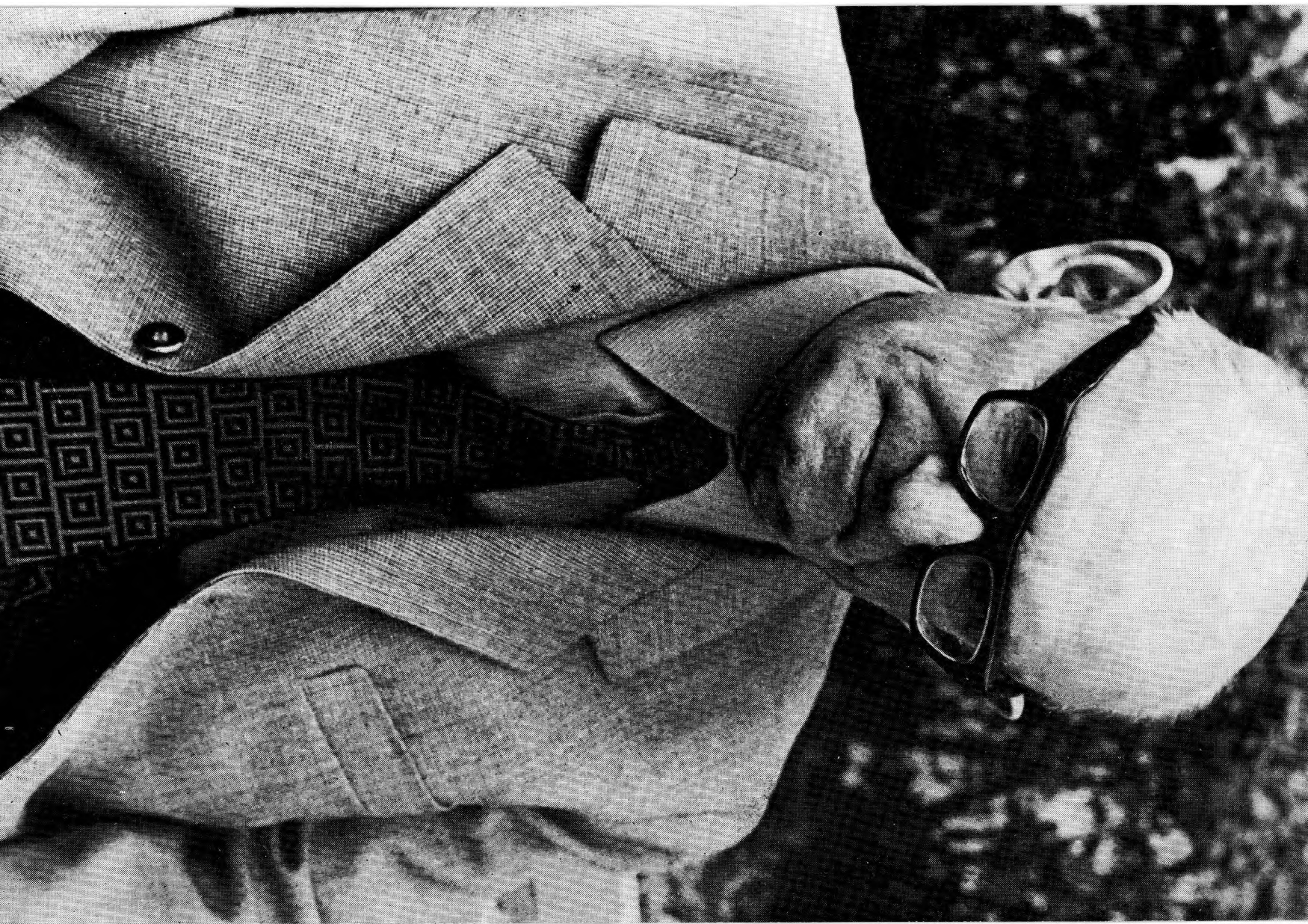
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

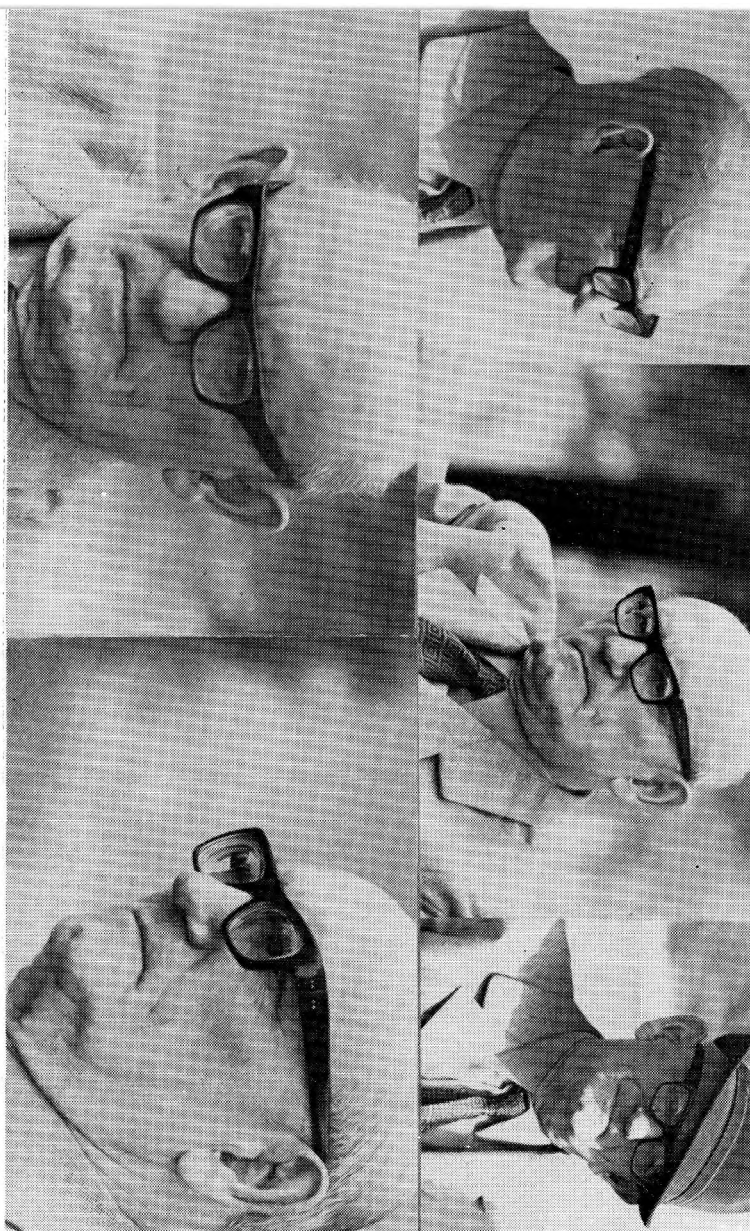
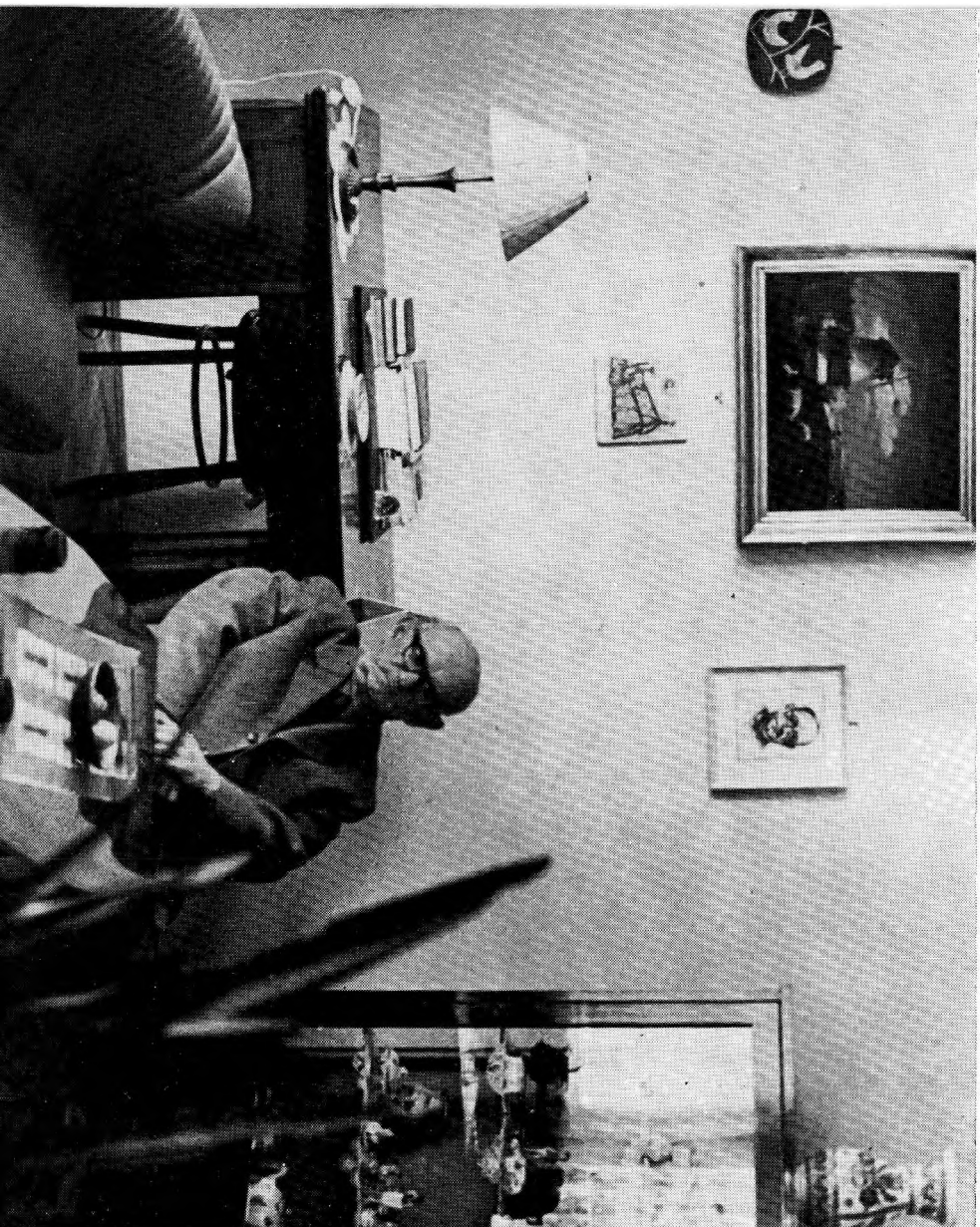
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.

74-301 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Eszén és akaratán

*Mégis csak az ember legkülönb,
eszével, gondolatával
épít tornyokat maga fölé,
vizeket csapol le,
villámot fog drótok beleibe,
megöli a magányt,
tud küzdeni,
a Hold szikláira száll,
s egy-egy különös pillanatban
lelkébe ülteti
a szépség pávamadár tojásait,
hogy ezerév múlva is lássák
itt járt,
de nem is ez a legtöbb:
szeretetből tud szőni
szárnyat magának,
mely testvér tájakig röpköd
földtől a csillagokig,
csak eszén és akaratán
múlik az egész.*

Robogó kocsik

*Ahogy a kocsik előztek
köszöntek az ismerősek,
a deres-hajú nagyapák,
úgy csattogtak a lópaták,
az ostor rebbent, lebegett,
hegyére szúrt napot, eget.*

*Örültem, ha mi előztünk
s nem porzott senki előttünk,
az élen lenni oly öröm,
túl lenni minden kis körön,
a nagy, a tág határ előtt
szabadon hagytuk a gyeplőt.*

*A lovak friss szőre felett
a Nap fénye bukfencezett,
madarak raja szállt tovább,
zümmögtek a görcs körtefák,
hajamba szél kapott, szaladt
szembe velem a gondolat.*

*Szép régi vágy, óh, el ne hagyj,
hajszoljak most is másokat,
fussak a tébolyom szerint,
mint aki messzire tekint
s egyre messzebb és magasabb
szárnyal a roppant ég alatt.*

Színes ablak

– Középkori festő képe alá –

*Mária fiat szült a világnak,
azóta sárgábbak a búzatöldek,
fehérebben izzanak
az ég fém-drótjai,
átlátszóbb a Jordán vize
és a halak ezüstje
a szegények hálóját megtösti,
kékebb az éjbe-
mártott lilium,
az erdők vadjai
leülnek a fűbe,
s a templomok,
melyeken pókhálók csüngtek
népektől hangosak ünnep este,
van reménye a haldoklónak,
teherbeesett lány
megszüli gyermekét,
a néger fehérnek érzi bőrét,
bort szüretelnek
aszályos időben a földművelők,
mert Mária Fia
ránézett a világra
és delejes tekintetétől
megjuhászodott a gonosz,
lábához ült a fejedelmi hetéra,
s a szamár vemhén
úgy ment be Jeruzsálembe,
hogy recsegték a főpapok ablakai
és ha megtöretett is
teste a kereszten
fény tört be a sírok mélyeibe.*

A fák arany fillérei

*A fák arany fillérei
arcomra sütnék ténnyel,
arany levelek, milliók,
megtömöm szegény zsebeim,
hogy majd a kopár őszben,
téli lucokban dideregve
rádöbbenhessek
itt van a Nyár, nyaram,
szerelemtől a botozóig,
botor kincseivel itt van,
csak váltsam föl,
jut is, marad is bőven,
öljem rossz szívemre,
jó tudni, van miből! fizetni,
tessék komisz zsoldosok,
életem őrizői,
gond, betegség, szegénység,
a fák arany filléreiből
szépen, együgyűn,
ahogy hajdan a jámbor tráterek
kitizetem majd
könnyel és könnyen
végső adósságomat.*

Nézni és mosolyogni

*Megadatott a szabadulás
most nem érted sírnak,
nem görbit meg a fájdalom
felhőket látsz és napot.*

*A lombok zugaiban
madarak énekelnek,
nem kell mérlegre tenni
se szevedést, se könnyet.*

*Teheted szíved szerint
a dolgot a földön,
szétszórni mind a szépet,
nézni és mosolyogni.*

Interjú Bárdosi Németh Jánossal

Képzelsenek el egy albatroszt. Az albatrosz ül a pécsi tanácsházán, s számolgatja a város pénzét, mivel kinevezték a költségvetési csoport vezetőjének. Ül a hivatali széken, s a szárnyát kétoldalt lelógatja. A pénzügyi előadók s a beosztott könyvelők gyanakodva figyelik, s ha félrenéz, összesúgnak mögötte: „Ennek szárnya van . . .” Pénzügyi, s főleg költségvetési körökben az ilyesmi elég ritkán fordul elő, így a tisztviselőket zavarba hozza. Érthető. A szárny akkor is feltűnő és furcsa alkati tulajdonság, ha az ember szégyenlősen és ernyedten lelógatja a szék mellé. De az is előfordul, hogy az albatrosz nyújtózik egyet, s ilyenkor kiterjeszti a szárnyait. Bizonyára sokan emlékeznek még Charles Baudelaire versére:

„Olykor matrózi nép, kit ilycsiny kedvre hangol,
albatroszt ejt rabul, vizek nagy madarát,
mely, egykedvű utas, hajók nyomán csatangol,
míg sós örvényeken lomhán suhannak át.

Alig teszik le a fedélzet padlatára,
a kéklő lég ura esetlen, bús, beteg,
leejt kétfelé fehér szárnyát az árva,
s mint két nagy evezőt vonszolja csüggeteg . . .”

Nem tudom miért, de ahányszor csak rápillantok Bárdosi Németh Jánosra, vagy a hangját hallom, költeményeit olvasom, az albatrosz jut az eszembe. Az albatrosz, ahogy egy hajdani Baltimore klipper fedélzetére leteszik, s körülállják. Biztatják, hogy lépdeljen, vagy repüljön . . . A Baltimore klipper fedélzetén persze az albatrosz még nem szakadt el teljesen ősi elemétől, a viharos tengerek felett örvénylő levegőtől. A hajó maga is a viharzó tengeren úszik előre, valamilyen távoli cél felé, s a levegőből sós vízpermet hullik a fedélzetére. De képzeljük el az albatroszt a pécsi városházán . . .

Bárdosi Németh János verseit olvasva újra és újra eszembe jut az albatrosz gyönyörű és kitartó repülése. Az albatrosz alig mozgatja a szárnyát, s szinte valamilyen láthatatlan erőtől hajtva úszik a levegő óceánján. Mozgásában szabad és független. Napokig, hetekig képes egyfolytában repülni. Nem tudom meddig él egy albatrosz, de azt tudom, hogy életét a levegőben tölti, életformája a repülés. Ha aztán mégis leereszkedik a vízre, s biztonságos körülmények között úszik egy kicsit, nagyon nehezen tud utána felszállni. Brehm szerint: „Ha valami úszó tárgyat pillant meg a vízen, kiterjesztett vagy kimeresztett szárnyal lassanként leereszkedik, talán a vízre is leszáll s a falatot elköltve, oly módon úszik, mint a sirály vagy réce; azután felemelkedik, szárnyait kiterjesztve szalad a tenger színén, kerengeni kezd, majd folytatja csapongó röptét . . . Szélcsöndben nehezen bír fölszállani, mert – sok más madár szokása szerint – mindig a szél ellenébe fordulva kap szárnyra. Mielőtt föl-

szállana, Köler tanúsága szerint, egy darabig a hullámokon szalad, s így vesz hatalmas lendületet . . .”

Az albatrosz, akiről én beszélek, valamikor régen leszállt az óceán vizére, elfogadta az ételt, mit eléje sodortak s felkínáltak a hullámok, elidőzött egy keveset a tajtékzó, áramló vízen, majd igyekezett felemelkedni. Futni kezdett a hullámokon, szárnyát kiterjesztette és felrepült. De aztán újra éhes lett, s ismét leszállt a vízre. Az évek folyamán aztán egyre több időt töltött a vízen, s egyre kevesebbet a levegőben. Így fokozatosan elnehezedett, s csak jó szélben, ünnepi fényben tudott már repülni. Az én albatroszom igyekezett megérteni a világot, az összefüggéseket és a lényegét. Bölcs albatrosz lett, s volt idő, amikor példának állították a többi szabad madár elé. De ki ismeri a madarak lelkét? Ez az albatrosz, madárlelkében megmaradt albatrosznak, és soha nem mondott le a repülésről, az örvénylő, sós tengeri levegőről, a viharokról. Amint csak tehetette, újra és újra kiemelkedett a vízből, futni kezdett a hullámokon, s igyekezett felemelkedni. Hosszabb, rövidebb repülései értelmet adtak az életének.

Bárdosi Németh János 1902-ben született Szombathelyen, s egy olyan korban kötelezte el magát a szépség és tisztesség szolgálatára, amikor a dunántúli végeken irodalmi élet még nem volt, vagy csak alig-alig, átmenetileg. Így Bárdosi Németh Jánosnak ahhoz, hogy vidéki költő lehessen, először meg kellett teremtenie a vidéki irodalmi életet. Méreteiben és nehézségeiben olyanszerű vállalkozás ez, mintha napjainkban a siugrás bajnokaival verseny előtt megépíttetnék a siugró sáncot. Bárdosi Németh János lendülete mégis többre futotta, mert az irodalmi társaság szervezésénél, folyóiratindításnál nem állt meg, s csakhamar Kosztolányit, Móricz Zsigmondot, Bajcsy-Zsilinszky Endrét is felállította a vidéki pódiumokra. Így aztán ma már, sok évtized elmúltával megállapítható, hogy Bárdosi Németh János irodalomszervező tevékenysége a végeket, Szombathelyt, Pécsét bekapcsolta az országos szellemi élet vérkeringésébe. Közben természetesen sokat írt. Művei: Öreg szilfa árnyékában (versek, 1926); Jégeső (regény, 1930); Isten rádiója (versek, 1931); Zsellérek (regény, 1934); Élet és irodalom (tanulmányok, 1937); Napfogyatkozás (regény, 1939); Szegény ország (versek, 1941); Békétlen szerelem (daljáték, 1956); Carmina Hungarica (versek, 1960); Vacsoracsillag (versek, 1966); Fehér pille (versek, 1972). Előkészületben van még két fontos kötete: Utak és útítársak (tanulmányok); A lélek lángjai (válogatott versek). Bárdosi Németh Jánost 1970-ben Munkaérdemrend ezüst, 1972-ben pedig a Munkaérdemrend arany fokozatával tüntették ki.

Szolid, polgári lakás Pécsen. Két szoba összkomfort, gázfűtés. Bárdosi Németh János szobájában a legfontosabb fal előterében, ahol a róla készült Martyn portré is függ, barnára pácolt íróasztala áll. A falakon egyébként néhány égetett kerámia, szobor Vándor Bélától, kép Cséby Pogány Istvántól. A falak mentén három könyvszekrény, egyik sarokban vitrin nippekkel. A szoba közepén elégáns, modern bőrgarnitúra. Itt ülünk és beszélgetünk. Kint tél van, mínusz tizenegy fok, bent családias, békés, védett nyugalom. Előveszem a noteszomat, ceruzámat, s ahogy Bárdosi Németh Jánosra pillantok, eszembe jut az albatrosz. Albatrosz a városházán, albatrosz Pécsen, ahol se tenger, se víz. Mégis albatrosz ez a költő, mert albatrosz sorsú ember. Elég korán leereszkedett a hullámok közé, de igyekvő, vad szárnyalása, suhogó, csattogó zajával kitöltötte az évtizedek csendjét. Szégyenlősen a földre pillantok, s ekkor látom, hogy a parkettot torontáli szőnyegek takarják. Csak torontáli, mindenütt torontáli. Megszólalok:

– *A régi időkről, gyermekkorodról, családotról mondj valamit, ami meghatározta az életed alakulását.*

– Apám vasúti mozdonyfűtő volt. Nekem is van tehát emlékem a vasút világáról, ahogy Szabó Lőrincnek, aki a Tücsökzene verseiben beszél mozdonyvezető apja mesterségéről. Mi is ültünk apám mozdonyán és vitt bennünket Kőszegre, hogy a hegyekben bérelt barackfákat megszedve, este hazavigyen bennünket a gázlámpák fényében úszó Szombathelyre. Az a kisváros is elsüllyedt már, az első világháború harcba induló katonáival, véres trombitáival. – Dolgos, komoly ember volt az apánk, egyetlen passziója, hogy a nehéz fizikai munka után (egy-egy fővonalon: Varasd–Pozsony, Fehring–Győr között 8–10 tonna szemet kellett ellapátolnia), lombfűrészrel tükröket, órataratókat, botokat és más népművészeti dolgokat faragott. Anyánk szeretettel osztotta apánk gondjában és segítette életutunk eligazító izgalmait. Hét testvérem közül én vagyok a legidősebb.

– *Köt még valami a szülőföldről, a gyermekkor tájaihoz?*

– Bárdos ókelta eredetű szó, dalolót, költőt jelent. Ez volt anyám pátriája, innen az írói nevem is. A Szombathelytől tíz kilométerre fekvő falu nekem nemcsak a vakációs nyarak szabadságát, külön világát adta, hanem a gyermekkor felejthetetlen emlékeit, amely költészetemnek ma is kísérőzenéje. Nem áll már a meggyfa nagyapám rétjében, ahol Petőfi és Arany verseket szavaltam, írni olvasni nem tudó nagyapámnak. Ő meg viszont csodálatos mesefalv volt, szebbnél szebb meséket mondott, melyeket később Gyulai Pál népmese-gyűjteményében és Bornemissza Péter feljegyzéseiben találtam meg. – Móricz Zsigmond élete regényét tizenkét éves koráig beszéli el. Valóban egy ember eddig válik azzá, aki lesz. Emberi, költői arcom sok-sok vonása akkor vált véglegessé. Szerettem a magányos szemlélődést, a rétek csöndjében, a patakpart árnyas fái alatt, az égő színeket, az Ázsiát idéző dombtetőkön. S talán költői eszmélkedésem is itt történt, a természet csodája tett azzá, azokban a felejthetetlen években, a rétek, dombok végtelen világában. Szerettem a nép énekét, ahogy aratni indultak csapatosan, távoli uradalmakba. A koldusokat képzeletben új ruhába öltöztettem, a rendtlenséget rendd, a világot széppé akartam tenni. De láttam a nagy porták basáit, s az öreg koldust házról-házra járni, a minden szél rezdülésére riadozó szegénységet. S én akkor már, a tízes évek elején nagyapámnak ellenzéki lapot olvastam a Tiszák országa ellen. Láttam Szombathelyen a városi valóságot is, a választási komédiákat, a kivándorlók hontalan seregét, a munkásmozgalmakat, a hatalom szorítóit, azt a világot, melyet akkor próbáltak Adyék kimozdítani a sarkaiból. Az a nép, amelyet én láttam a vasi határvidéken, nem a Viharsarok népe volt, de indulataiban, céljaiban határozott és állhatatos. Ez költészetem eredője, az említett világ, a természet, a föld, a nép, a népi sors a huszadik század lávaömlésével.

– *Verseidből úgy érzem, sokat jelent számodra a magyar falu és sokat a haza.*

– Az én első eszmélkedéseim Petőfi és Arany. A verset, az irodalmat és a földrajzot mindig nagyon szerettem. Különösen a hazai földrajzot. A régi 63 vármegyét annyira tudtam, hogy én instruáltam az osztályt. Döntő élményem Ady volt. Ady radikalizmusa kinyitotta a szememet. Bárdos például évszázadokon át be volt zárva a nagybirtokok közé. Szerettem Kosztolányit és Juhász Gyulát. Nagy, döntő fordulatot jelentett életemben a népi írókkal való ismer-

kedés. Illyés, Kodolányi, Németh László személye. Ezek jelentették a nagy felszabadítást. Ezután sokkal politikusabb lett a költészetem. Féja Géza keresztül bekapcsolódtam Bajcsy-Zsilinszky mozgalmába, sokat írtam a Szabadságba.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*

– Ritka, hogy nem álmodok. Néha fantasztikusakat, de legtöbbször valós, reális dolgokat. Ezek valahogy összefüggnek az előző napok emlékeivel. Sokszor járok erdőben, réteken. Többszörösen visszatérő álmom, hogy kutya kergessen, vagy alattomos támadók. Ebben a szorongásban kiabálok, ilyenkor a feleségem ébreszt föl. Olyan álmaim is vannak, amelyek elkövetkező dolgokat jeleznek. Ezek a sejtések inkább az örömet jelzik, mint a vészt vagy bánatot...

– *Hogyan kezdődött írói pályád?*

– Az írói ábrázolás első szava, amit gyermekfejjel felírtam sublótunk oldalára, az igazság és a szépség volt: „Ma leesett az első hó, 1912. november 22.” A szépség szikrázása ébresztett. A szépség és az igazság jelenti a kezdetet. A versek egy élet összegezését, emberségét, s a világgal való konfliktusokat mondják el. Nemcsak magamnak, másokat is segítve ezek kimondásában: a teljes emberségért.

– *Szellemi, írói példaképeid voltak?*

– Költői példaképem Petőfi, Arany, Ady és egész nemzedéke, így Kosztolányi, Juhász Gyula és Tóth Árpád. Költői világom azonban mindvégig nagy földimhez, Berzsenyihez fűz. Nemzedékemből – származásom és eszményeim folytán – Illyés Gyulával érzek közeli rokonságot. Ezek természetesen erős megszűkítések, csak költői utamat jelölik, de nem irodalmi érdeklődésem határait és világtárait.

– *Dunántúli költőnek vallod magadat?*

– A születési adatok szerint, igen. Életutam szerint is. Biztos, hogy van a léleknek ilyen színeződése; táj, dombok, levegő, a szél járása. Az örök múlt... Szavak, szokások és sok más. De nem szeretem a címszavakat: „Tájköltő”, „Pannon költő”, „Idilli”... Hát persze, hogy a tájban élek, de a természet nekem nem kulissza, hanem eleven erő és valóság. A poézis pedig a való égi mása. Berzsenyi, Vörösmarty, Babits, Illyés, még Weöres Sándor is, és sokan mások dunántúliak, de elsősorban és véglegesen költők. A jelzés csak az egész költői műre, annak hőfokára és kisugárzására lehet érvényes.

– *Mikor írsz és hol?*

– Negyvenöt éven keresztül nagy robotoló voltam. A hivatal engem erősen befolyásolt. Régen volt energiám, a Zsellérek világát még prózában írtam. Kiültem munka után a teraszra és órákig írtam. A versírás nálam periodikus, csak akkor tudok írni, ha érzem a lebegést, a sejtelmességet. Főleg mindig nyáron írtam. Hazamentem Bárdosra. A nagybátyámnak volt ott egy kocsma, a közeli domboldalon szép akácás volt, a hajlatban pedig egy patak folyt. A nagybátyám kitett oda nekem egy kocsmai asztalt... Sok versem szól a nyárról. – Ha esszét, tanulmányt írok, azt soha nem este, hanem mindig napközben írom. A határidő megnehezíti a dolgomat.

– *Mondhatnál valamit alkotói módszeredről. Könnyen írsz, nehezen, hogyan?*

– Altalában eléggé gyötrődöm. Furcsa, hogy talán legkevésbé a versírásnál, mert az vagy jön, vagy nem. Ilyenkor valamiféle lebegést érzek, súlytalanságot. Nem akarom misztifikálni az írás ügyét, de én csak az ihlet pillanatában, vagy periódusában tudok írni. Visszatérve foglalkozásom nehézségeire; amikor nyugdíjba kerültem, azt hittem, sokat fogok írni. De aztán megdöbbentem, mert annyit sem tudtam írni, mint előtte. Nekem tehát az írás menekülés volt a hivatal küzdőterétől. Most már megszoktam ezt az állapotot, ezt a nyugalmat, „melyben a dal megfogbanhat”, ahogy Arany János mondja. Sokat segít ebben, hogy a Jelenkornál ismét alkotói közegben vagyok, hátter van mögöttem, tartozom valahova. Nem a megjelenés lehetőségére gondolok, hanem az aktivitás örömeire. Most hat hónap alatt írtam meg az Utak és útítársak című tanulmány és írói visszaemlékezés kötetem jelentős részét. Ez bizonyítja, hogy jobb körülmények között az ember jobbat, töményebbet tud írni. Nem pénzkidobás, ha az állam, a társadalom segíti a mai fiatalokat alkotómunkájukban. Persze dolgozni kell, de a robot rossz. A robot a szekér kátyúba jutása, az elmerülésének veszélye. A megértésről is hadd szóljak itt: Gondolj Juhász Gyula sorsára, és hány ilyen sors volt és van ma is. A nagy fellendülés költői pályáján 1908 körül Nagyváradon, a Holnap megindításakor történt. Csupa tűz volt, szerkeszteni, szervezni és dolgozni tudó ember. Aztán 1919-ben Szegeden nemcsak verset írt és vezércikket, de színházat is irányított és szónokolt, mindenese volt az irodalomnak és a kultúrának. Juhásznak bizonyára született idegbaja is volt, de depresszióit meg nem mérte, a levegőhiány, a félreállítottság vagy annak érzése legalább olyan mértékben okozta, mint az örökölt idegbaj. Ezt is számba kell venni egy-egy költői sors felmérésénél. A lehetőséget, levegőt! S az érdeklődő tekintetek figyelmét, ahogy Ilyés írta valahol.

– *Irodalomszervező és szerkesztői munkádról is mondhatnál valamit.*

– A harmincas években kezdődött, s mintegy másfél évtizedet kötött le ez a tevékenység. Az írói munkából sokat elvontak ezek az évek, mégis emlékezetes időszak életemben, a férfimunka dandárját, az irodalmi élet izgalmát, költők, írók ismeretségét és barátságát adták nekem. Kosztolányival 1927-ben együtt léptünk dobogóra a kultúrpalota nagytermében. Ez volt első nyilvános szereplésem. 1932-ben a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság elnöke lettem. Több költő és író barátommal az irodalmi élet, az irodalmi decentralizáció lehetőségét teremtettük meg Szombathelyen és a nyugati határvidéken. Pódiumunkon megszólalt az élő magyar irodalom, Kosztolányi Dezsőtől Dsida Jenőig, Móricz Zsigmondtól Tamási Aronig, s a magyar politikai élet olyan bátor és harcos alakját is meghívtam, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre. Nemzedékemből Féja Géza, Ilyés Gyula, Szabó Lőrinc, Cs. Szabó László, Németh László és sokan mások szerepeltek, gyűjtöttek maguknak s az új magyar irodalomnak közönséget. A két háború közötti irodalomnak ez a haladó, a nemzet létérdekét és a társadalmi változás vágyát szolgáló szárnya otthonra talált Szombathelyen.

Másik ilyen fórum volt Szombathelyen az 1936-ban megindított Írott Kő című irodalmi és művészeti folyóirat, amelynek első szakaszában én voltam a mozgatója és felelős szerkesztője. A folyóirat nem kiszakadás akart lenni a magyar irodalom egészéből, hanem ahogy Debrecenben a Válasz, az Írott Kő

a Dunántúl jegyeit és problémáit mutatta meg a magyar irodalom egészében. Az Írott Kő abban az időben, a Sorsunk megindításáig az egyetlen irodalmi és művészeti folyóirat volt a Dunántúlon. Kicsit az én szerkesztői munkám inspirálta a Janus Pannonius Társaságot arra, hogy Pécsre hívjanak.

– *S milyen lapokba dolgoztál?*

– Sokfelé jelentek meg verseim, írásaim. A harmincas években sokat írtam Bajcsy-Zsilinszky hetilapjába, a Szabadságba. A harmincas évek végén a Nyugatban több versemet közölte Babits, Babits halála után az Illyés Gyula szerkesztette Magyar Csillagnak is munkatársa lettem. Sokat publikáltam ebben az időben Katona Jenő Jelenkor című antifasiszta folyóiratában. Móricz Zsigmond folyóiratába, a Kelet Népébe verseket, cikkeket írtam.

– *Milyen volt 1930 és 40 között egy irodalmi est?*

– Szombathelyen és Pécsen rendkívül nívósak voltak. Az elképzelhetetlen volt, hogy a protokoll ne jelent volna meg. Olyan előadásokat is meghallgattak, ami ellenkezett a politikai irányzattal. Bajcsy-Zsilinszkyt, Móricz Zsigmondot, Illyés Gyulát telt házak várták.

– *Mondd, az írók fellépésükért kaptak akkor honoráriumot?*

– A szereplő írók kaptak. Móricz Zsigmond 160 pengőt kapott a fellépésért. De nem ezt kérte, hanem azt, hogy az Athenaeum kiadásában megjelenő tíz kötetére tíz előfizetőt szerezzünk. De 160 pengőt könnyebb volt kifizetni, mint tíz előfizetőt megszerezni. Szabó Dezsőt azért nem tudtuk szerepeltetni, mert csak három előadásra jött volna, ezer pengőért. Szabó Lőrinc, Németh László az ellátáson és útiköltségen kívül 80 pengőt kapott. Volt olyan író, aki nem fogadott el honoráriumot. A Nyugat írói fraktkban jelentek meg, Móra Ferenc kord zakóban, Móricz Zsigmond fekete kabátban, Bajcsy-Zsilinszkynek fekete kabátja nem volt.

– *Min dolgozol most?*

– Mostanában az Utak és útítársak című kötetemen dolgoztam. Emlékezések írókról. A lélek lángjai című válogatott kötetemet is most készítettem elő a Magvető számára. Szeretnék írni egy életrajzi visszaemlékezést is. Jelentős munka vár rám még, az írói levelezés rendezése. Kosztolányi, Móricz, Móra, Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky, Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi, Weöres Sándor és sok más levél vár még rendezésre.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz?*

– Régen nagyon szerettem sétálni. Ha Szombathelyen valaki keresett, hálós biztonsággal a dombtetőn talált meg, a mezőn. Pécsen a Dóm téren sétálgatok. És nagyon szeretem a zenét, Beethoven, Schubert, Bach, Bartók, Kodály és Lajtha László műveit.

– *A hivatali munka és az irodalom hogyan fért meg együtt?*

– 1921-ben érettségiztem, akkor megpróbáltam... Tanár akartam lenni, de ezt az ábrándomat a húszas évek elején a társadalom megfojtotta, apámnak pedig nem futotta erejéből a fővárosi taníttatás. Kereskedelmi iskolai tanárnak jelentkeztem, de a kollégiumba nem vettek fel. Heten voltunk testvérek, a költséget nem birtuk. Apám álma az volt, hogy masiniszta legyek. Aztán

lakatosinasnak adott, de egy hét múlva elbocsátott a mesterem. Tisztviselő lettem és pénzügyi pályán működtem, 1943-ig szülővárosomban a városi üzemeknél, azután Pécsen. A negyvenes években, amikor irodalmi kapcsolataim kialakultak, Pestre akartam menni. Közben azonban a Janus Pannonius Társaságban székfoglaló beszédet mondtam, és az jól sikerült. 1943-ban így kerültem Pécsre. Itt aztán a hivatal annyira lefoglalt, hogy még külföldre sem mehettam. Pedig én is elmehettem volna Rómába fél esztendőre Csorba Győzővel és Weöres Sanyival. Ahogy már mondtam, eredetileg tanár szerettem volna lenni. Aztán elért a jobb sorsom, s az ötvenes években felnőtteknek kellett számvitelt tanítanom.

- *1943-ban mennyi volt a fizetése?*
- Számvevőszéki tanácsos voltam, 500 pengőt kaptam havonta.
- *S 1967-ben?*
- 3200 forint volt a fizetésem. A nyugdíjam most 2300 forint.
- *1967-ben Pécs városának mennyi volt az évi költségvetése?*
- Háromszázhatvanötmillió forint.
- *Most nyugdíjasan vannak anyagi gondjaid?*
- Nem panaszkodhatom, most már csak ketten vagyunk a feleségemmel.
- *Szombathelyről nem lehetett éppen egyszerű dolog átköltözni Pécsre. Mit jelentett és mit jelent neked Pécs?*
- 1943 nyarán a második világháború drámai fordulóján kerültem Pécsre, a Janus Pannonius Társaság meghívására. Hivatali munkahelyem a pécsi városháza, írói fórumom pedig a Janus Pannonius Társaság és folyóirata, a Sorsunk lett. Pécs nagy izgalom volt számomra, amikor idejöttem. Várkonyi Nándorral, Csorba Győzővel közösen szerkesztettük 1948-ig a Sorsunkat. Mozgalmas irodalmi, művészeti élet folyt akkor Pécsen. Írók, költők, Weöres Sándor, a kitűnő festőművész Martyn Ferenc, valamint a muzsikusként ismert Takács Jenő és sokan mások tették dunántúli centrummá a mecseki várost. A Janus Pannonius Társaságban Lovász Pál rangos irodalmi esteket, munkásmatinékat szervezett. Simon Pistát, Kónya Lajost, Rákos Sándort mi köztöltük először a Sorsunkban. A felszabadulás után Pécsen indult meg először az irodalmi élet. Az átszervezett Batsányi Társaságban Csuka Zoltán lett a vezető, Csorba Győző pedig elindította Ív című folyóiratát. Mindebben a pezsgésben, a pécsi tavaszban jól éreztem magamat, ha olyan intenzív szervezői munkát nem is vállaltam, mint korábban Szombathelyen. Ebben hivatali munkám is erősen korlátozott.
- *A sok-sok évtized folyamán telgyülemlett valamilyen sérelmed?*
- Mit mondjak? Amikor Juhász Gyula a Holnapot szervezte, elmúlt a deprimáltsága. Levegőt, lehetőséget kell adni a művészetnek. Ady Endre Ady Endre volt a Kisfaludy Társaság tagsága nélkül is. A kutya sem beszél ma a Kisfaludy Társaság dekorumáról.
- *Értem. Ha újrakezdhethéd az életed, mit csinálnál másképpen?*
- A tanári pályát választanám. A munka az életnek nagy eleme, elixír, de a robot már nem jó, az lehúzó. Tudatosabban építeném a magam költői útját.

Nyelveket nem tudtam tanulni, utazni sem tudtam anyagi körülményeim miatt. Egyedül Bécsben jártam. Ma már szégyellem a kuruckodásomat, de nem vettem le a kalapomat a Burg termeiben. Szombathelyről még Grázba sem jutottam el.

– *Elégedett vagy önmagaddal?*

– Nem, vagy nagyon ritkán. Sokszor az „aszalóban” érzem, hogy megért-e a gyümölcs, esetleg évek múlva. Ezért került több írásom is későbbi kötetbe. Sokszor tűnődtem, többet írtam volna-e, ha nem olyan robotos, és az irodalomtól messze eső pályán dolgozom, mint a pénzügy? Verset valószínű, hogy nem írtam volna többet, csak az életemből fájoan hiányoznak az utazások, más népek, világok varázsa. Prózát, tanulmányokat, cikkeket többet írtam volna. A prózaírást is azért hagytam abba, mert ahhoz több fenékülés kell, nem lehet úgy megírni, ahogy a verset.

– *A politika érdekel, foglalkoztat?*

– A napi politika kevésbé, de a politika általában igen. Olvasom az újságokat, látom a világot. Néhol már nagy a szélcsend. Ez jó, de más is van. Nem akartam soha képviselő lenni. Jobb is így, az író sokszor radikálisabb és szigorúbb a politikánál.

– *Melyik ünnepet szereted a legjobban?*

– Tulajdonképpen minden ünnepet szeretek, más-más a hangulatuk és a varázsupjuk. A karácsony a gyermekkor ígézetével szép. Szeretem az ünnepvárás örömeit, a jószágú karácsonyfa-piacot, a díszes kirakatokat. Pedig nálunk nem volt nagy ajándékosztás, játék helyett inkább egy-egy szükséges ruhadarab vagy könyv került a fa alá, de az öröm így is teljes volt. Csak akkor szomorkodtunk, ha apánk nem lehetett közöttünk. Mozdonyfűtő volt és így a „forduló” néha távoltartotta otthonától. Akkor még nem voltak a nagy családra figyelemmel, de az is igaz, hogy mindenütt inkább sok volt a gyerek, mint kevés. Anyánk fehér abrosszal terítette le az asztalt, és kalácsot tett rá. Így vártuk az ünnepestét. – A húsvét a tavaszt is jelentette, a selymes barkaágot, melyet nálunk Vasban cicamacának hívtak. A feltámadási harangok bezúgtak ablakunkba, szembe laktunk a domonkos barátok templomával. Kisdiák koromban ünnep volt nekem a madarak és fák napja is. Ez szintén tavasz táján volt, iskolai szünettel. Szép jelvényt vettünk, veréb gubbasztott rajta egy kis faágon. Feltűztük a kabátunkra és kirándultunk az Óladi dombra. Ehhez fűződik egy gyermekkori keserűségem és csalódásom is. A boltos tíz krajcárból csak négy krajcárt adott vissza, pedig a jelvény öt krajcárba került. Mikor szóltam érte, megszidott. Megdöbbsentem, hogy a felnőttek csalnak és hazudnak is. – Még Péter Pálról is szólnék. Ünnep volt, nemcsak azért, mert akkor még egyházi ünnep is volt ez a nap, hanem a szabadságot is jelentette. Ekkor kaptuk ki az iskolai bizonyítványt és minket öcsémekkel délután apánk már elvitt Bárdosra, anyai nagyszüleimhez. Ma is bennem zsongnak ezek az utak, a vakáció örömeivel, pipacsokkal, a kaszára váró gabonával, pacsirtaszóval és az égen a nyár kövér felhőivel. – Ünnep a versírás is, amely annál szebb, minél ritkább. Ezért nem baj, ha a ceruza pihen, éppen az ünnep öröméért. Hogy ennyire szeretem az ünnepeket, így a pihenést is jelentették nekem. Közel fél évszázadig voltam hivatali robotoló, ezért örültünk a kikapcsolódásnak. Az én időmben még nem volt szabadszombat, se alkotónap. – Napjainkban az uno-

kákért, a rokongyerekekért szép a karácsony. Látod, már gyűlnek a csomagok, örülünk az örömüknek.

– *A költők életében általában sokat jelentenek a nők. Mit jelentettek a te életedben?*

– Nős vagyok. Engem a családi kör nem zár be, hanem megőriz a magány ellen. A világban a harmóniát keresem.

– *Hiszel a barátságban?*

– Barátkozó ember vagyok. Mindenkit befogadok. Ha megszűnik a barátság, nem szomorkodom. Gyűlölködő soha nem voltam, csak hirtelenharagú, indulatos. Az indulat okát azonban hamar elfelejtem.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nem tudom. Talán amikor a hivatalban dolgoztam, akaratlanul is szerezhettem ellenségeket.

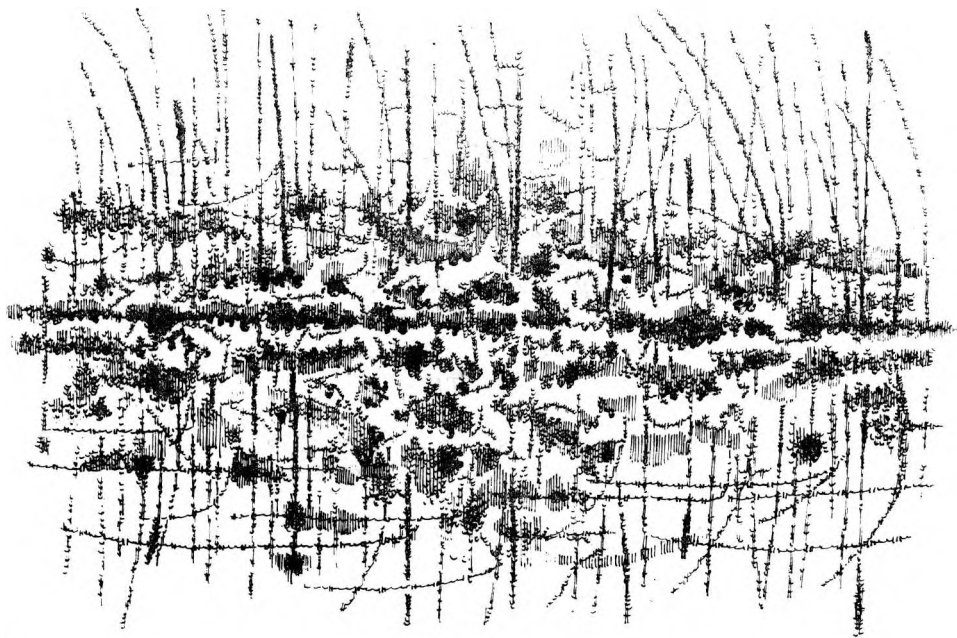
– *Hiszel az emberiség haladásában?*

– A technika fejlődése óriási, de ha a pusztító háborúkat nézem, az emberiség szempontjából a lélekben alig... A technika is a pusztítást szolgálja. Ha az író nem is politizál, de szép verseket ír, segíti élni az embereket. A szép szó varázsára mindig szükség lesz, nem moshatja el semmi.

– *Mit gondolsz, a mi galaxisunkban vagy azon túl, más bolygókon élhetnek emberek?*

– Hiszek benne. Pontosabban abban, hogy másutt is van élet és tenyészet. A holdraszállás ezt nem igazolta, de ezt a tudomány világa már a holdraszállás előtt is tudta. Mégis, amikor Neil Armstrong és társa a Holdra tették a lábukat, 1969 nyarán, éreztem, éreztük – de ezt már Gagarin első űrrepülésekor is éreztük –, nagy lépést tett az emberiség a történelemben. A tudományos kutatás óriási munkát végez. Nem tudjuk, hogy mikor, de a bolygóközi kapcsolat létrehozhat ilyen csodákat. Szédítő szervezőmunka az is, hogy ezt a 400 ezer kilométeres holdutazást 300 ezer ember közreműködése készítette elő. Döbbenetes pillanat volt a televízióban látni, maga a televíziós látás is varázslat volt, hogy mackóugrással ember jár a Holdon. Mi eddig költői módon, aranyfoltnak láttuk a Holdat, most pedig ember lélegzett a Hold aranyfényében. Ez a húszadik század hatalmas technikai fejlődésének valósága. De egyúttal az emberi szellemé is. Amikor emberszívek dobognak a Holdon, itt a földön azonban több tájon is pusztít a háború, a technika fejlődésének ezerszeres hatványával. Ez a dráma az ember esze és szíve közötti csőd. Az emberi értelem és tisztesség meggyalázása. A nyomor, betegségek, a gyógyíthatatlan kórok, a rák rettenetes pusztítása, az ember, a népek kifosztottsága és megaláztatása szintén valóság, a húszadik század drámai valósága. Addig én nem repülnék a Holdra, amíg itt van rendezni való dolgunk. Ha politikában élnék, én is a békés együttélés szavait mondanám. De ez országok, társadalmak közötti kapcsolatot jelöl. Én szigorú vagyok: embertől emberig szabom meg a határt. Ezek közbevetésével mérjük fel tehát a bolygók kapcsolatát. Ha ott is élnek emberek, mutathatnak-e nekünk más, emberibb embert? Bárhogy van, minket mégis a magunk embersége emelhet fel az ember rangjára és méltóságára – mondta Bárdosi Nemeth János, aztán meghívott ebédre.

Az ebéd nagyon jó volt. Húsleves daragombóccal, rántott hús, gyümölcs, vörösbor. A baj már a levesnél bekövetkezett. Lassan ettem, furcsán... Van egy titkolt, újra és újra kiújuló idegbajom. Ha kimerülök, vagy a körülmények kedvezőtlenek, nagyon remeg a kezem. Ha aztán az ember remegő kézzel étkezik, kilötyög a leves a kanálból. Bárdosi Németh Jánost sok komoly betegség megkínozta már, de a keze nem remeg, s az étvágya jó. Nem értette, hogy egy harminckét évvel fiatalabb ember keze hogyan remeghet ennyire. Láttam, hogy feszélyezi, így egészen ideges lettem, s alig fogyott a leves. Ekkor aztán a tányér és Bárdosi Németh János között sétáltatva a szememet, nem a viharos tengerek albatrosza jutott az eszembe, hanem Eugène Guillevic. Történt egyszer, jó tíz évvel ezelőtt... Megbízást kaptam, hogy André Frénaud és Eugène Guillevic francia költőket kísérgessem Pécssett, majd ebédeztessen meg őket a Nádorban. A séta Csorba Győző segítségével és műveltségével sikerült, aztán jött az ebéd. Valamilyen tésztás húslevest rendeltünk. Akkor már Guillevic-nek jó kedve volt. Gregorián dallamokat énekelt halkán, diszkrétén. Hozták a levest. Énekelt felette egy verset, aztán megemelte a tányért, s kiitta belőle a levest. Hát ez jutott eszembe Bárdosi Németh János lakásában. Ha két kézzel megfognám a tányért, és szépen kiinnám belőle a levest, semmi baj sem lenne. De bejött Bárdosi Németh János felesége, s így már nem mertem a tányért marokra fogni. Guillevic más. Idegenben, Magyarországon. Guillevic persze breton halászok leszármazottja, múltjában ott zúg a tenger, megteheti. S ami igazán furcsa, Guillevic minisztériumi tisztviselő volt. Úgy bizony, s ha alaposan visszagondolok beszélgetésünkre, úgy tűnik, valamelyik pénzügyi osztályon dolgozott. Guillevic így is örökre azonosult a breton partok szürke szikláival s a tengerrel. Verseiben állandóan morajlik valami, hullámverés, vagy a sziklákon megtörő szélzúgás zaja? Ki tudja? Én nem. A lényeg az, hogy a levest nem mertem kiinni a tányérból.

A mozdulatlan mozgás

$$A = A \pm DIFF$$

*Minden szakadatlan növésben-fogyásban.
Mi sem egyenlő önmagával,
vagy több, vagy kevesebb.*

BICENTRIKUS

*Mért teremtetted a világot
Isten tudja.*

A LÉT TITKÁNAK MEGFEJTÉSE

*Az élet értelme a következő:
(Többi hiányzik.)*

MÉGEGYSZER AZ ÉLET ÉRTELMÉRŐL

*Ha . . . ,
akkor . . .
. . . -tatik -tetik.*

A HALDOKLÓ IMÁJA

*Eljössz hozzám hárman.
Elmegyek hozzád négyen.
Így aztán egyedül . . .
de ki? te vagy én?*

TEMETÉS

*Bim-bam, bucsuztatják halandók
a többé nem halandót, bim-bam.*

HALOTTAK KÓRUSA

*Nap süt, eső esik,
azelőtt? vagy azután?*

KESERGŐ SZERELEM

*Megcsókoltalak engem,
hát mért öltél meg téged?*

VASÁRI TÜKRÖSSZÍV

*Bika vagyok, téhen vagy,
én te vagyok, te én vagy.*

A VÍGJÁTÉK TARTALMA

*Az esemény megelőzi vagy
lekési önmagát.*

A TRAGÉDIA TARTALMA

*Ha tettet elmulaszt valaki
láthatatlanul ott van
az a másik
aki megteszi.*

PHAEDRUSI MESE

*Gazda, látod a messzeségben
gyümölcsfád tetején a tolvajt?
Az te vagy.*

AZ IDEGEN

*Társaságban társtalan.
De magányban számtalan.*

A REMETE

*Ha kivonom magamból magamat,
az eredmény én vagyok.*

A DUBLŐZ

*Míg cselekszik az ember,
árnyéka majmolja.*

DETERMINALTSÁG?

*Száz métert nem ugorhatok,
ez végzetem .
De ha egy métert nem ugorhatok,
ez gyöngeségem.*

JÓZSEF ATTILA SZAVAI

*Nézd ezt a repedést a lavóron,
ez vagyok én!*

SZERELMES LEVÉL

*Még meg sem érkeztem,
már el is mentem,
veled maradtam.*

MAJDNEM SZONETT

*Húszéveskori önmagunkkal
ha találkozoznánk negyvenévesen:
irigyelnénk, vagy megpofoznánk.*

*Aki tegnap voltál:
ma már nem te vagy.
Aki holnap léssz:
ma még nem te vagy.*

*Csak az emlékezet csalása tűzi
egy életté a folyamatos halált.*

*Mert meghal szünetlen
az én, meg az énre az én,
a bennem sületlenebb én,
a velem okosabb én,
a rajtam kopottabb én, meg én . . .*

GYÜLÉS UTÁN

*Mikor távoztak,
az üres teremben
maradt a senki
mint föltűjt duda
élt, kigömbölyűt,
aztán az is elment.*

Látogatás

(Hangjáték)

(Katalin dörömböl a bezárt kapun, a ke-
ritésen belül a kutya vadul csahol)

KATALIN: Halló! Itthon vannak?

(A kutya neki-neki ugrik a léckapu-
nak, egyre mérgesebben ugat, bentől
gyanús zörejek, ajtónyitódás, csoszsa-
nó léptek)

KATALIN: Itthon vannak?

ÖREGASSZONY: Jövök már... Jövök...
Elhallgatsz, a fene a torkodba!

(A kutya elhallgat) Nem vagyok én
futóbajnok... majd éppen vénségem-
re kezdek el szaladgálni... (Matat a
zárral, egy egész reteszrendszerrel van
bezárva a kapu) Mindjárt... mind-
járt... már nyitom...

KATALIN: Mi az ördögnek zárkózik be
ennyire? Fél, hogy ellopják?

ÖREGASSZONY: Igenis félek... Félek.
(Mérgesen) Kinek mi köze hozzá!
(Kinyitja a kaput, pár másodpercig né-
zik egymást)

ÖREGASSZONY: (Gyanakodva) Mit
akar? Nem ismerem magát.

KATALIN: Nem ismer? (gúnyosan nevet)
Dehogynem ismer. Csak nézzen meg
jobban.

ÖREGASSZONY: Hát iszen azt csinálom.
Nézlek. (nevet) Nahát ez az orr... (ne-
vetgél) Sokat bajoskods az orroddal,
mi? A tükör előtt, igaz? (nevet)

KATALIN: (mérgesen, de kicsit megdöb-
benve, mint akinek elevenébe találtak)
Mi baja az orrommal? Nekem jó így,
ahogy van.

ÖREGASSZONY: (békülékenyen, de ki-
csit fölényesen is, mint aki felülkere-
kedett) Persze, persze... csak mon-
dom... mert én ismertem valakit, aki
a tükör előtt összenyomta az orrcim-
páit, hogy keskenyebb legyen... Na
gyere, lányom, kerülj beljebb, gye-
re... Bogár, eridj onnan... gyere
csak, ne félj tőle, nem csúnya kutya,
csak hangos... na eridj onnan Bogár!

(mennek befelé) De az az orrcimpa
sohasem akart keskenyebb lenni, (ne-
vet) nem az, nem bizony... Össze
nyomta, keskenyebb lett, elengedte,
szétugrott (nevegél), szét bizony...

KATALIN: (ellenségesen) Honnan tudja
ilyen pontosan?

ÖREGASSZONY: Honnan, há, hogy hon-
nan...?

KATALIN: Igen, azt kérdeztem, hogy
honnan? Honnan tudja?

ÖREGASSZONY: Mit kiabálsz velem?
Hm, kiabál... Szegény szerencsétlen
vénasszony vagyok... igen... csu-
pa szenvedés volt az életem... szen-
vedés meg szenvedés... (mintha leckét
mondana föl, de érezni, hogy ezt egy-
magában is elmondja, napjában talán
többször is, s ha színészkedik, akkor
nem Katalinnak színészkedik, hanem
önmagának) Mint egy bolond, úgy dol-
goztam egész életemben... Munka,
munka, munka... és mit kaptam érte?
Mit? Egy átok ház ez, átok, itt csisz-
gek, csoszogok egész nap... kegye-
lemkenyéren... azon, kegyelemkenyé-
ren, jaj, átok ház ez... forgattam,
emelgettem azt az embert... tisztába
kellett tenni, mint egy gyereket...
csak ne sirt volna... sírvafakadt az a
nagy, drabális cmber... sirt, és az én
nyakamban minden... az állatok, a
föld... és most itt, ebben a rongyos-
tetejű házban... csupa rongy, csupa
gaz minden... hát ezt érdemeltem én,
istenem, ezt érdemeltem...

KATALIN: Ezt!

ÖREGASSZONY: Mi? Mit mond? Mit
keres itt maga? Ki maga?

KATALIN: Ne kezdje megint! Nagyon
jól tudja, ki vagyok.

ÖREGASSZONY: Persze, persze... a
Katica lánya vagy, tudom, tudom, hát
hogyne tudnám. Aj, aranyos Kati-
cám...

KATALIN: Nem a lánya vagyok. Az unokája... És ne aranyosozza!

ÖREGASSZONY: Az unokája hát... *(megjuhászodva)* Hogy is lehetnél a lánya... jaj, látod, a vénség... jobb is lenne nekem már a föld alatt... ott... *(pityereg)*

KATALIN: Azt hiszi, meghatódom?

ÖREGASSZONY: Mi? Mit mondasz, kislányom?

(Katalin nem válaszol)

ÖREGASSZONY: A csönd... egész nap a csönd... a napot... a napot azt szeretem. Az jó barát lett. Kiülök ide a gáderba, látod, ide... ülj le kislányom... ne menjünk be... az ágy is vetetlen. Sohase vetem be... ágy is, koporsó is... bizony... koporsó... *(nevet)* Vetetlen ágy, vetett koporsó... Csak borért... borért jönnek be néha... Dörömbölnék... így Somodi néni, meg úgy Somodi néni... A Jáger, az szokott pénzt adni érte... a többi egy se... de azért jó, hogy dörömbölnék... Egy vasat se, csak a Jáger... Nem is bánom... alig várom, hogy dörömböljenek... *(nevet)* De föl van írva... föl ám! A Patai Józsi kétszázal tartozik... egymaga kétszáz forintommal... Majd elpatkol a vénasszony, mi? Minek neki a pénz, mi?... Pénz? Nincs ám pénzem... ne hogy azt gondold, hogy van...

KATALIN: Kit érdekel a pénze!

ÖREGASSZONY: Nincs. Az nincs... Innál egy kis bort?

KATALIN: Nem kell.

ÖREGASSZONY: Jó otellós. Mint a vér. Csak én már nem tudok ám lemenni a pincébe... ezek is mindég úgy szívnak maguknak... lent a lopó, eridj, ott a konyhában találsz egy kék korsót...

KATALIN: Nem kell a bora.

ÖREGASSZONY: Nem?

KATALIN: Nem. Semmije sem kell.

ÖREGASSZONY: *(a hangjában nyoma sincs a korábbi megatódásnak)* Akkor meg minek jöttél ide? Mit akarsz?

KATALIN: Azt akartam látni, hogy szenved. Hogy bűnhődik! Érti?

ÖREGASSZONY: Miért? Miért kellene nekem bűnhődnöm?

KATALIN: Mindenért... nagymamáért... apámért... értem... *(zokog)*

ÖREGASSZONY: Csak bögj, csak bögj, az jót tesz.

KATALIN: Nem bögök... azért se sirok. *(Abbhagyja a sírást, gyűlölködő lesz a hangja)* Csak azt akartam látni, hogy itt él, elhagyottan, meggörcsülve, ebben az omladozó házban... Nádődél... jó rongyos nádődél... az istállóban semmi, igaz, semmi... És hetvenhét retesszel bezárja a kaput... *(nevet)* Hetvenhét. Mit gondolsz, ki akar ide bejönni? Kicsoda?... Akiket meg ki-zárna, azok biztos bejönnek. Éjszakánként itt dörömbölnék az ablakán, az ágya szélére ülnek, a mestergerendára! Villany sincs ebben a házban? Hát persze, hogy nincs. Villany! Se rádió, se televízió. Így képzeltem. Éppen így. Hogy csoszog ezen az elhagyott udvaron... hogy nincs egy szál virága se... így... így... éppen így képzeltem. Azt kívánom, hogy sokáig éljen még, nagyon sokáig... legyen egyre görnyedtebb, és ne nyisson be magához senki... senki... senki *(zokog)*

ÖREGASSZONY: *(suttogva)* Ne átkozódj! Érted? Ne átkozódj! Ó, bocsássa meg neked az isten!

KATALIN: Magának bocsásson meg!

ÖREGASSZONY: Mit? Mit bocsásson meg? Amikor büntetlenül éltem egész életemben. Jó voltam, jó, jó jó...

KATALIN: Gonosz volt! Maga is meg az egész nagyralátó pereputtya. Igen, szívtelenek voltak mindnyájan.

ÖREGASSZONY: Ezt nekem mondd? Hányszor hívtalak kicsike korodban. Itt mentél el a kapu előtt...

(a hang elűszik, emléksíkon)

ÖREGASSZONY: Ugye te vagy a Borbély Katika?

KATALIN GYERMEKHANGJA: Igen,

ÖREGASSZONY: Gyere be, aranyom, gyere be a Somodi nénihez... gyere csak, nézd, túrós bukta, szereted, ugye?

KATALIN GYERMEKHANGJA: *(télénken)* Igen.

ÖREGASSZONY: Na egyél, csak, aranyom, egyél. És mindig gyere be, ha erre jársz. Jó? Ugye bejössz?

KATALIN GYERMEKHANGJA: *(tele szájjal)* Igen, néni.

ÖREGASSZONY: Nesze itt van két forint, vegyél rajt cukrot. Vagy amit akarsz. Jó? És ne mondd meg senkinek, hogy itt voltál. Nem kell senkinek mondani. Öreganyádnak se.

KATALIN GYERMEKHANGJA: *(tele szájjal)* Igen, néni, köszönöm, néni.
(a hang elúszik, visszaugrunk a jelen-be)

KATALIN: Ó, bár fordult volna ki az a bukta a számon... A két forintjai még most is égetik a tenyeremet. Megaláztott... megaláztott egy kisgyereket...

ÖREGASSZONY: Megaláztalak? Bolond vagy te! Azért hívtalak be, mert szerettelek. Mert a véremből való vagy.

KATALIN: *(gúnyosan)* A véremből való! Mert akkor már tudta, hogy egyedül marad... senkije se lesz. Önző volt... azért hívott be...

ÖREGASSZONY: *(halkan, bizonytalanul)* Szerettelek.

KATALIN: Vérekből való! De az apám, a testvérenek a fia, az nem volt a vérekből való, mi?

ÖREGASSZONY: Mit leckéztetsz te engem?! Te kis béka! Mit tudsz te a világról?!

KATALIN: Lehet, hogy nem sokat tudok, de azt biztosan tudom, hogy Nagymama idejött magához... nagy has-sal, amikor már nem volt hová lennie. A maga öccsének a gyereke volt a hasában *(gúnyosan)*, a vére, az apám... És akkor mit mondott neki? Lekurvázta, kidobta, ordított vele.

ÖREGASSZONY: Hazudsz, hazugság minden szavad... ő maga ment el, én marasztaltam... Ez a ház *(sírva fakad)* mindig menedéke volt az árváknak és a szerencsétleneknek... Ő maga ment el, én tartóztattam.

(az Öregasszony emlékképe)

KATICA: *(száraz, meggyötört hangon)* ...nincs hová lennem. Tehozzád jöttem... egy kis zug kell csak, jó lesz nekem az istállótkban is.

ÖREGASSZONY: Nem bírunk mi még egy éhes szájat, Katicám. Háború van, tudod jól... még egy éhes száj...

KATICA: Megszolgálom.

ÖREGASSZONY: Ugyan már, lelkem, ebben az állapotban... neked pihenni kell... vigyázni.

KATICA: Bírom még a munkát, meglátod... aztán majd elmegyek... a kisgyerek... csak addig fogadjatok be.

ÖREGASSZONY: Meg aztán mit szólna hozzá a férjem, meg apámék és... és

Sándor mit szólna hozzá... hogy éppen én...

KATICA: Az öcséd! Mit szólna hozzá az öcséd?! Tudod jól, hogy az ő gyereke ez itt... mit szólna hozzá...

ÖREGASSZONY: Ne idegeskedj, Katicám. És ne mondd, hogy Sándoré a gyerek! Ne mondd!

KATICA: Hát akkor kié? Mondd meg, kié?

ÖREGASSZONY: *(mézesmázosan)* Azt neked jobban kellene tudni. *(felnevet)* Vagy talán nem tudod?... Nem kellett volna füvel-fával összefeküdnöd! Akkor tudnád! *(idegesen nevet)* Miért éppen a mi Sándorunkra kellett fog-nod? Fogtad volna másra!

KATICA: Nagyon köszönöm a kedvességed...

ÖREGASSZONY: Ő maga ment el, igen, én tartóztattam. Nem kérsz egy kis bort?

KATALIN: Mondtam már, hogy nem kell a bora!... Az én nagymamám kisujja többet ért, mint maguk valamennyien.

ÖREGASSZONY: Az, az... Többet *(nevet)*, de még mennyire többet! *(kiabál)* Csak lefeküdt füvel-fával. Mindegy volt annak, ki fia, ki borja, csak be a kukoricásba... Többet ért... többet ám...

KATALIN: Hallgasson!

ÖREGASSZONY: Nem hallgatok! Nem és nem! Te kezdted fölhánytorgatni a múltakat. Akkor hánytorgassuk! Afféle nő volt az öreganyád, úgy bizony, afféle!

KATALIN: *(halkan)* Csak mondja, mondja! *(nevet)* Úgyis tudja, hogy nem igaz! Ezzel szeretné menteni magát! Megmagyarázni az életét... Afféle... afféle... Még a szavaik is sandák... a tekintetük... nem tudnak magukról semmit... Hát miféle hamisságokba kapaszkodnak maguk?

ÖREGASSZONY: *(Katalin halk hangjától feldühödött)* Nem kapaszkodunk semmilyen hazugságba. Úgy éltünk, ahogy kellett. Ahogy a magunkfajta szegényembernek élni kell. Megtartottuk a törvényeket!

KATALIN: *(fitymálóan)* Miféle törvényeket?

ÖREGASSZONY: Amiket se öreganyád, se te, sohase tartottatok be! Azokat!

KATALIN: Hagya a nagyanyámat!
 ÖREGASSZONY: Azt hazudta, hogy a mi Sándorunktól állapotos... Volt rá képe...
 KATALIN: Az előbb nem azt mondta, hogy a vére vagyok? A „vére”! Maga mondta!
 ÖREGASSZONY: Senkim se vagy! Senkim! Ennyi közöm sincs hozzád, mint a körmöm alatt a piszok, e! Ennyi se!
 KATALIN: Vén bolond!
 ÖREGASSZONY: Vén bolond? *(elneveti magát)* Az. Jól mondd; vén bolond. *(szívből nevet)* Az bizony. Na de hát az orrod... nyomogatod, ugye, nyomkodod?
 KATALIN: *(meghökkenve)* Mit nevet?
 ÖREGASSZONY: Hát ahogy ott állsz a tükör előtt és összecsippented az orrodat.
 KATALIN: Leszállhat mostmár az orromról. Nem szoktam én tükör előtt ácsorogni.
 ÖREGASSZONY: Hát persze, hogy nem szoktál... az se szokott, aki ugyanúgy nyomkodta annak idején... Az se... *(nevet)* Volt is ideje tükör előtt álldógalni!
 KATALIN: Kiről beszél?
 ÖREGASSZONY: Akarod látni a fényképét? Megmutathatom.
 KATALIN: Nem vagyok rá kíváncsi.
 ÖREGASSZONY: Ha nem vagy, nem vagy. *(nevetgél)* Mérgetes vagy. Mérgeződj csak.
 KATALIN: Eszem ágában sincs mérgeződni. Éppen hogy boldog vagyok. Látam, amit látni akartam.
 ÖREGASSZONY: Jól van, no, Katicám, jól van...
 KATALIN: Ne mondja nekem, hogy Katica!
 ÖREGASSZONY: Hát mit mondjak? Katica? Tinka?
 KATALIN: Katalinnak hívnak.
 ÖREGASSZONY: Katalin, Katalin. *(nevet)* Jól megurasodtál ott a városban... Katalin... *(nevetgél)*
 KATALIN: Urasodott a fene!
(Áttűnés, Katalin emlékképe)
 KATALIN: *(énekel, visszhangozva)* Katalin, Katalin, Katalin.
 FÖBÉRLŐNŐ: Semmilyen betegsége nincs?
 KATALIN: Nincs, kérem.

FÖBÉRLŐNŐ: A szülei? Hol élnek?
 KATALIN: Már nem élnek, kérem... Engem a nagyanyám nevelt.
 FÖBÉRLŐNŐ: A nagyanyja?
 KATALIN: Igen, kérem.
 FÖBÉRLŐNŐ: *(kedvesen)* Ne mondja, kedves, mindenre, hogy kérem... A nagyanyja hol él?
 KATALIN: Már öt éve, hogy... *(szünet)*
 FÖBÉRLŐNŐ: Senkije sincs?
 KATALIN: Nem... *(hallgat)* Nincs.
 FÖBÉRLŐNŐ: *(patetikusan)* Itt majd otthonra talál. Üljön le, kislány. Hogy is hívják? Borbély... micsoda is?
 KATALIN: Katica.
 FÖBÉRLŐNŐ: *(telnevet)* Katica? A nagyanyja hívta így?
 KATALIN: Igen, kérem.
 FÖBÉRLŐNŐ: *(kedvesen nevet)* Kérem, kérem... Na nem lesz semmi baj, kislány. És erről a Katicáról leszokunk. Katalin lesz!... Mert a Katalin oda tud csapni, magabiztosan tud nézni, be tud lépni bárhová, azt tudja mondani, hogy nem! Érti, kislány? Nem! Ez nagyon fontos. A pirulós Katica szépen eltűnik. Volt-nincs! Igaz?
 KATALIN: *(tetszik neki)* Igen ké... azazhogy igen!
 FÖBÉRLŐNŐ: Jól megleszünk mi itt. Persze, fiúk... nix, nem lehet fölhozni.
 KATALIN: *(nevet)* Ugyan... Fiúk?! Különben is már tetszett mondani.
 FÖBÉRLŐNŐ: Nem lehet elégszer... De ha egy komoly, egy igazi lesz, az jöhet... Majd móresra tanítjuk!
 KATALIN: *(boldogan)* Igen, kérem.
 FÖBÉRLŐNŐ: *(nevet)* Kéremkérem...
 KATALIN: *(ő is nevet)* Bocsánat. Móresra tanítjuk.
 FÖBÉRLŐNŐ: Na fuss, hozd a csomagjaidat!
(Katalin szalad le a lépcsőn)
 KATALIN: *(énekelve)* Katalin, Katalin, Katalin...
(Áttűnés, vissza a jelenbe)
 ÖREGASSZONY: Ismerlek én, a vérem vagy! Nem ezért jöttél te. Nem a múltakat fölhánytorgatni!
 KATALIN: Hát miért jöttem? Miért, ha olyan jól tudja!
 ÖREGASSZONY: Mert valami bajod van. Mert valami ott bent, ott bent fáj. Azért jöttél. Mert látni akartad

ezt a sáros utcát, hallani, hogy ugat a kutya... Meg a Sédet... a Sédet is látni akartad.

KATALIN: *(harsogva nevet)* Mondja csak... mondja... kutyaugatás, sáros utca *(úgy nevet, hogy azt hinné az ember, vér buggyan a torkán)* Séd... *(hangot vált)* Gyűlölöm a falujukat... Magukkal együtt. Sok kupori vénasszony... a föld... a pénz. Fogadjunk, hogy maga szerelmes sem volt. Fogadjunk. Nagymama legalább szerette azt az átkozott Sándorukat.

ÖREGASSZONY: A nagyapád volt!

KATALIN: Fogadjunk, hogy sohasem volt szerelmes!

ÖREGASSZONY: *(nevet)* Ebben a fekete rékliben... idenézz, nézd meg a fekete réklimet... te bolond... hát azt hiszed, hogy nem voltam ilyen fiatal, mint te... Hány éves is vagy te? Mondd csak.

KATALIN: Huszonhét.

ÖREGASSZONY: *(nevet)* Huszonhét... Ismertem valakit, aki huszonhét éves korában...

KATALIN: Hallgasson!

(sistergő szünet)

ÖREGASSZONY: Hát azt hiszed, hogy mi nem szerettünk, hát azt hiszed, hogy csak te tudod a világot... te... te... Katalin!

KATALIN: Kit szerettek maguk? A pénzt szerették meg a földet. Azt a rohadt földet. Egy igaz szavuk sem volt *(sír)*... Mindig azt mondták „Barbé”, azt se tudták kimondani, hogy Borbély... Barbé Katica... Köll... mit küszködtem ezzel a rohadt köll-el. Mert mindig így jött a számra: „köll”. De most már soha. Sohase. Kell, kell, kell! Így mondom.

(Katalin emlékképe)

FÖBÉRLÖNŐ: Szokjon már le róla! Kell, kell, kell! Nem köll. Mit, köll? Nem mucsai maga, Katalin!

KATALIN: De ha egyszer könnyebb kimondani.

FÖBÉRLÖNŐ: Kell!

KATALIN: Kell, kell, kell.

(vissza a jelenbe)

ÖREGASSZONY: Köll vagy kell... Bolond vagy te! Olyan mindegy.

KATALIN: Nem mindegy! Semmi sem mindegy. Maguknak minden mindegy lehetett. De nekem nem. Nem és nem!

ÖREGASSZONY: *(nevet)* Nekünk aztán tényleg mindegy volt minden. De mennyire!

KATALIN: Na, mondja! Nem válaszolt. Volt maga szerelmes? Szerette ezt az embert, akivel az életét leélte ebben a rozszant házban?

ÖREGASSZONY: Mi közöd hozzá! Nézzék csak! Bejön ide az utcáról... rámzörög... nyugalom kell már nekem... nyugalom... Hogy szerettem-e? *(kiabál)* Persze, hogy szerettem. Áldja meg az isten a haló porában is... szerettem, nem is lehetett volna jobban szeretni!

(az Öregasszony emléke)

(a lánykérés napján vagyunk, az öregasszony és az anyja a belső szobában vannak, a becsukott ajtón keresztül behallatszik a lánykérő vőfélyek és legények lármája. Anya és lánya végig fojtott hangon beszélnek)

ÖREGASSZONY: *(sír)*

AZ ÖREGASSZONY ANYJA: Hallgass, hallgass, az isten áldjon meg!

ÖREGASSZONY: *(sírva)* Nem akarom, nem akarom... nem szeretem én ezt az embert, tudja jól, hogy nem szerettem.

AZ ÖREGASSZONY ANYJA: Megszokod, ne félj... Hallgass már! Kisírt szemmel odaállni eléjük...

ÖREGASSZONY: Nem akarom!

AZ ÖREGASSZONY ANYJA: Az egész falu azt beszéli majd... Leánykéréskor sírni! Az esküvődön, akkor majd sírhatsz, amennyit akarsz...

ÖREGASSZONY: Mást szeretek én, édesanyám.

AZ ÖREGASSZONY ANYJA: Jaj, ki ne ejtsd a szádon, jaj, ki ne mondd! *(dühösen)* Hát mit akarsz te, kit? Huszonhét éves vagy! Kire várnál, mire várnál!? Itt leszel a szomszédban, nem a világ végén.

(kintről folyamatosan zajok, nevetés, pohárcsengés)

ÖREGASSZONY: Hát milyen életem lesz nekem?

AZ ÖREGASSZONY ANYJA: Te isten átká, te... Miért versz engem, iste-

nem... na, kislányom, na, ne sírj, na, ne sírj... *(ő is sírva fakad, a vőfély odakint egy lánykéréskor szokásos, tréfás mondókába kezd, a kívülről behallatszó szövegbe végig behallik a két nő zokogása)*

VŐFÉLY: Bor ennek a neve
Ez annak a girbe-görbe
szőlőtükének a leve,
Kaszakéssel kanyargatott,
Kapafoggal kocogtatott,
Tölgyfába tétetett,
Abronccsal körül vététt,
Somfán csepegtetett,
Ez az elmeháborító,
Erszény pusztító,
Ruharongyosító.
Ilyen vót, aki engemet
Az árokba taszított.
Hanem most kezembe került,
Parancsolok is neki,
Mint a katonának, mikó
mondják:
„Alómars, az áristomba!”

(a vőfély ezzel nagyot iszik, a többiek is isznak, nevetnek, a két nő csendesen sír, de már korábban ráúszott az egészre az Öregasszony mostani síró hangja, az emlék hangjai egyre gyengülnek, az Öregasszony sírása felerősödik)

KATALIN: Most meg mit sír? Mi baja?

ÖREGASSZONY: Mi? Mit akarsz?

KATALIN: Kiabál, aztán sír, mint egy gyerek.

ÖREGASSZONY: Akkor sírok, amikor akarok! Mit vádaskodsz itt!... Valami nem sikerült ott Pesten és idejössz vádaskodni... Az én életem az én életem, a tied meg a tied... Semmi közünk egymáshoz.

KATALIN: Remélem is.

ÖREGASSZONY: Akkor meg mit akarsz még itt! Mire vársz! Menj vissza oda, ahonnan jöttél!

KATALIN: Megyek is! Egy percre se maradok ezen az átkozott udvaron.

ÖREGASSZONY: *(halkan)* Menj csak... jaj *(nyöszörög)*... jaj...

KATALIN: *(ijedten)* Mi az? Mi baja? Rosszul van?

ÖREGASSZONY: *(színészkedik)* Jaj, itt, e! Ott... ott... egy kicsit nyomkodd meg... úgy... úgy... jaj... ott... ott...

KATALIN: Jobb már?

ÖREGASSZONY: Csak felfortyan... Kiabál... Mint a gránát... na!... Ki hallott ilyet? *(nevet)*

KATALIN: Jobban van?

ÖREGASSZONY: Jobban, jobban hát. Ül csak le... na, ül vissza szépen... Mit ugrándozol... Jaj...

KATALIN: Fáj?

ÖREGASSZONY: Nem, már nem. Zsibog még egy kicsit, *(nevet)* zsiborog.

KATALIN: Színészkedik maga?

ÖREGASSZONY: Én? Affene... dehogy színészkedek... a szívem... az színészkedik... Aztán hogy megy a sorod odafönt? Abban a zajban, kapkodásban? Én csak egyszer voltam odafönt. Huszonnégyben vagy huszonötben... Hogyis? Huszonötben hát! Azt a zajt, lármát...

KATALIN: *(nevet)* Huszonötben? Most látná.

ÖREGASSZONY: A fene se kíváncsi rá... Aztán mindened megvan? Gyárban vagy?

KATALIN: Ott. Gyárban.

ÖREGASSZONY: Huszonhét éves vagy... Huszonhét...

KATALIN: Annyi! Miért fontos ez!? Annyi vagyok, amennyi vagyok!

ÖREGASSZONY: Na, nem is azért mondom... Csak eszembe jutott...

KATALIN: Hogy még mindig lány vagyok, mi? Hogy nem mentem férjhez!

ÖREGASSZONY: Hát nem éppen az. *(nevet)* Csak majdnem.

(az Öregasszony emlékéből visszhangosan)

AZ ÖREGASSZONY ANYJA: Hát mit akarsz te?! Mit? Huszonhét éves vagy! Kire várnál, mire várnál!

(vissza a jelenbe)

KATALIN: Mert azt hiszi, hogy még most is az a nők sorsa, mint régen... Férjhezmenni mindenáron. Azt hiszi, mi? De nagyon téved! Érek annyit így is, mint akárki más...

ÖREGASSZONY: Persze, persze, új módi járja...

KATALIN: Én magam döntöttem el a sorsomat. Nem az öt hold föld meg a vénasszonyok... Választok... Azt teszem, ami tetszik!

ÖREGASSZONY: Azt hát, persze hogy azt teszed.

KATALIN: Ha elrontom a sorsomat, akkor én rontom el, ha meg jó lesz, azt magamnak köszönhetem!

ÖREGASSZONY: Hát csak ne rontsd el! Legyen jó sorod.

KATALIN: Az is lesz! Azért is az lesz!

ÖREGASSZONY: Te lány! Valami bajod van neked, te lány!

KATALIN: Nincs nekem semmi bajom. Mi bajom lenne?

ÖREGASSZONY: Valami ott Pesten... az udvarlód... Van udvarlód?

KATALIN: *(undorral)* Udvarlód! Udvarlód! Szeretöm van!

ÖREGASSZONY: *(nevet)* A vér... a vér!

KATALIN: Szeretjük egymást! Ennyi az egész. Azt nem tudja elképzelni, igaz?

ÖREGASSZONY: Szeret, szeret... De el nem vesz... Csak szeret.

KATALIN: De igenis elvesz! Szeret engem. Csak engem szeret!

(Katalin emléke)

KATALIN: Akkor minek csinálta ezt velem?

FÉRFI: Ezt, ezt! Mit ezt? Mi vagy te? Tizenöt éves csitri?

KATALIN: Huszonhét éves vagyok!

FÉRFI: Na, mit bolondozol? Hát rossz volt ez neked?

KATALIN: *(hallgat)*

FÉRFI: Öröme születélt te!

KATALIN: Úgy érintettem meg magát, mint a szentségtartót. Olyan volt nekem magam...

FÉRFI: Miért magázol?

KATALIN: Azt hittem, ez most már öröké így lesz... Csupa csoda volt.

FÉRFI: Én nem ígértem neked semmit.

KATALIN: Nem ígért... Tudom... Most meg egyszerre csupa mocsok lett minden. Ócska, sirnivalóan ócska, mint egy rossz álom.

FÉRFI: Miről beszélsz?

KATALIN: Akkor mégis miért szólított meg?

FÉRFI: *(nevet)* Szép lábad van. Hetekig bámultam a lábad, nem vetted észre?

KATALIN: Szép a lábam! Egyetlen nagy vádli vagyok, mi? Meg comb!

FÉRFI: Buta vagy.

KATALIN: Tudom, hogy buta vagyok.

FÉRFI: Bánod ezt a fél évet? Nem volt boldog fél év?

KATALIN: De az volt.

FÉRFI: Akkor meg mit akarsz? Ezt már

soha, senki se veszi el tőled. Fél év! Van, akinek egész életére nem jut ennyi!

FÉRFI: Igen, sok kis fél év!

KATALIN: Akkor minek járt velem? Miért kísérgetett? Miért hívott? Miért várt a ház előtt?

FÉRFI: Mert jó volt veled lenni.

KATALIN: Most majd az is boldog lesz... a szemembe nevet a vén kient-kifent majom...

FÉRFI: Kiről beszélsz?

KATALIN: *(a főbérőnőjét utánozza)* Nahát, Katalin, megfogta az isten lábát! Ilyen partit! Egy mérnök!

FÉRFI: Sohase mondtam senkinek, hogy mérnök vagyok! Technikus vagyok!

KATALIN: És hogy kenekedett a maga látogatásai előtt!... vén papagáj...

lila rúzs, mélyzőld szemhéjak... *(megint utánozza)* Micsoda finom fiú, Katalin!

Nagyon vigyázzon. Olvasson, művelődjön, fel kell nőnie hozzá! Az ilyen férfiak nem szeretik ám a műveletlen nőket!... *(saját hangon)* Műveletlen!...

ha meg este tizkor égett a villany, már kopogott... *(utánoz)* Katalin, kérem, ne pazarolja az áramot!

...műveletlen... Mert hogy paraszt vagyok!

FÉRFI: *(boldog, azt hiszi, igaztalan vád érte őt is)* Soha egyetlen szóval nem hánytorgattam a származásodat!...

Micsoda hülyeség! Nem mindegy az, hogy honnan jöttél? Az vagy, aki vagy!

KATALIN: Hagyjuk ezt!

FÉRFI: Vedd tudomásul, hogy semmiben sem különbözl a többi városi lánytól!

KATALIN: Persze, hogy nem különbözöm. Azt mondom, „kell”, tudom, hogy nem paplany, hanem paplan és az előbb nem a kombinétomat vettem fel, hanem a kombinémat... Az ám!

FÉRFI: Katalin, mit gyötröd magad fölösleges dolgokkal!

KATALIN: Ó, hát nem ért maga semmit, mérnök úr!

FÉRFI: Mikor mondtam neked, hogy mérnök...

KATALIN: *(nevet)* Jó, jó, persze, soha... ne haragudjon.

FÉRFI: Én nem ígértem neked soha semmit.

KATALIN: Tudom, tisztességes volt, persze, nem tehet magának szemrehá-

nyást! *(nevet)* Hiszen nem ígért semmit. *(nevet)* Mintha csupa szóból állna a világ. Mintha nem lenne tenyere, válla, tekintete... persze... *(a sírás határán van, de nem sír)*

FÉRFI: Katalin...

KATALIN: Ne haragudjon rám... Isten vele... *(jelen)*

ÖREGASSZONY: Aztán kicsoda, micso-da az illető?

KATALIN: Ha annyira tudni akarja: mérnök!

ÖREGASSZONY: Mérnök? Mérnök hát... Mérnök? *(nem hiszi)*

KATALIN: Azt képzeli, hogy hazudozok én magának? Maguk szoktak hazudozni! Az egész életük egy nagy hazugság!

ÖREGASSZONY: *(nevet)* Kivel veszekedsz, te lány? Mert hogy nem énvelem, az biztos!... mérnök... még hogy mérnök...

KATALIN: Mindenkit behúzni a sárba... visszarángatni... azt tudják! Rosszat kívánni mindenkinek! Hogy senkinek se legyen jobb, mint nekik!

ÖREGASSZONY: Büszke lehetnél te arra, ha olyan életed volna, mint nekem... tisztességes élet volt az enyim. Tisztességes, szép élet!

KATALIN: Az! Tisztességes szép élet! Mindenki tudja, hogy a szélütött férjét hogy kínózta... Hogy nem adott neki enni napokig... hagyta a saját piszkában feküdni...

ÖREGASSZONY: Kicsoda? Ki mondta ezt neked? Kicsoda?

KATALIN: A Kis utcáig elhallatszott a nyöszörgése annak a szerencsétlen embernek.

ÖREGASSZONY: Most már aztán elég legyen! Én mindent megadtam az én drága nagybeteg férjemnek! Haló porában is áldja meg az isten... Nyöszörgött szegénykém, hát persze, hogy nyöszörgött, abban a rettenetes bajban, rettenetes csapásban... Ki vállalta volna közületek azt, amit én? Melyikötök? A seggeteket riszálni Pesten... ahhoz értetek. De egy beteg embert ápolni évekig!... Nem adtam neki enni... Hat évig forgattam, emelgettem, csutakoltam... Hat évig éhen-szomjan élt, mi?... Hiszen akkora ha-

sa lett a drágámnak, mint egy török-basának... Az ám. *(nevet)* Az arca is hogy nekikerekedett... még hogy kinóztam!

(Attűnés; az Öregasszony emléke. A következő jelenetben állandóan halljuk az Öregasszony béna, beszélni nem tudó férjének nyöszörgését, artikulátlan telkiáltásait)

ÖREGASSZONY: ...nem kapsz egy falatot se *(nevet)*, éhen veszejtlek... egy korty italt se... *(nevet)* Minek akaszkodtál rám? ...mint a ragadáncs... mint a ködistetű... Elrontottad az életemet... kiabálj csak... nyöszörögj! ...Miért ver engem az isten? Miért... Temiattad... Igen, temiattad! ...Még halt szegényke, nem akart már se inni, se enni... aztán reggelre lám így találtam... *(nevet)* Kinek panaszkodnál? Kinek mondhatnád el? Még a Jóistennek se, mert az téged meg nem hallgat! ...Még megütni se mertél! Csak ittál, dülöngéztél. Igenis sohase, sohase szerettelek... Mindig mást szerettem... Mást... nem mert megütni! Pedig tartottam az arcom! Emlékszel? Odatartottam... üss meg, na üss! Itt az arcom, a mellem... üss! ...Gyáva voltál te, gyáva féreg... Legalább megütöttél volna... vágta-d volna belém a kést... A könnyeid... Azt hiszed, meghatnak a könnyeid... Ha úgy folynak, mint a Duna vize, akkor se! ...Csak ültél itt vörösen, ré-sze-gen... néztél... néztél, az a nagy péklapát tenyered az asztalon... Meg se mozdítottad... Csak sohase láttalak volna, csak soha az utamba ne ke-rültél volna... Mi? Szeretnél valamit mondani? Mi? Csak erőlködj... csak zihálj! ...éhen veszejtlek úgyis... Mint a kő, olyan leszek, mint a kő *(meg-megcsuklik a hangja, majdnem sír, suttog)* Olyan vagyok, mint a kő, olyan... Tőled vagyok olyan... Jól megvert bennünket az isten! Téged is, engem is... mint a kő, olyan vagyok... Na, ne sírj már, kedves, ne sírj... nem tudom nézni, hogy sírsz... nagy, erős ember vagy te... Beszéltem össze-vissza. *(A férj nyögése most már egészen más hangnemű. Lecsillapodott, megnyugodott.)* Na... vizet kérsz? *(Zörög egy pléhpohárral, csurran a*

víz) Nesze, igyál... igyál... Nem bántlak én, jaj, ne félj tőlem, olyan vagyok én, mint a kő... mint a kő... (áttűnés; jelen)

ÖREGASSZONY: (csendesen) Soha egyetlen rossz szót nem mondtam én az emberemnek. Szébb házasság volt az akármelyiknél. Még ha beteg volt, akkor is. Ha ezerszer beteg volt is!

KATALIN: Minek hazudozik itt nekem?

ÖREGASSZONY: Mert hazudozni van kedvem. Azért!

KATALIN: Férjhezmenni mindenáron, az volt maguknak a fontos!

ÖREGASSZONY: (nevet) Nekünk az!

KATALIN: Gúnyolódhat, játszhatja az eszét... engem nem csap be... jó szemem van nekem, ne féljen...

ÖREGASSZONY: Meg jó orrod. (nevetgél) Az orrod! Szerecseny, szerecseny! Nem szokták neked azt mondani, hogy szerecseny? (nevet)

(Katalin emléke)

FŐBÉRLŐNŐ: Éppen ezzel a néger orrával fog magának egy mérnököt! Nem tudom, miket képzel maga, Katalin! Már megbocsásson, ha elragadtattam volna magam... A maga érdekében teszem... (mézesházosan) Csak bízson bennem! Vasárnapra idehívom azt a fiút. Ez magához való. Igaz, hogy egy kicsit...

KATALIN: Ne hívjon ide senkit!

FŐBÉRLŐNŐ: Ja, ha maga gögös, Katalin... Huszonhét éves létére... Válogat...

KATALIN: Tessék már megérteni, hogy én nem férjhezmenni akarok!

FŐBÉRLŐNŐ: Hát mit akar?

KATALIN: Boldog akarok lenni. Ember akarok lenni!

FŐBÉRLŐNŐ: Ezeket a szólamokat jól megtanulta... Nevetséges... Az orra akkor is ilyen marad... ilyen négerorr!

(áttűnés, vissza a jelenbe)

KATALIN: Nem. Nem szokták azt mondani, hogy szerecseny! Még azt se, hogy szercesen!

ÖREGASSZONY: (nevet) Aztán a tükör előtt... összecsuppanteni... mi?

KATALIN: Ha annyira nem tetszik az orrom, ne nézze. Olyan, amilyen. Az

a fontos, hogy az én életem más, mint a magáé... az a fontos!

ÖREGASSZONY: Mit veszekedsz... Na nézd csak meg.

KATALIN: Mit?

ÖREGASSZONY: Azt a képet. Várj csak... itt benn a káoszban, e! (bemegy a házba, fiókokat huzigál. Bentről) Na nézd, ez a Borbás Böske... hogy nevet, hogy nevet. (nevet) Ha tudta volna, hogy mi vár rá! Ez se az... Bokréták... a fene a bokrétáitokba... Na, megvan! Itt van, e! (kijön) Na nézd csak meg!

KATALIN: (nézi a képet, a hasonlóság láttán megdöbben) Ki ez?

ÖREGASSZONY: (nevetgél) Na ki? Na, mit gondolsz, ki?

KATALIN: Nagymamám?... Nem, ez nem a nagymamám.

ÖREGASSZONY: De nem ám, nem ám!... Szép orr, mi?

KATALIN: Ez...

ÖREGASSZONY: Ott állt a tükör előtt, csipkedte... nyomkodta. (nevet) De hiába!

KATALIN: Ez... ez maga!

ÖREGASSZONY: (büszkén) De én ám! De mennyire, hogy én!

KATALIN: (nevet) Nahát ez az orr!

ÖREGASSZONY: Szakasztott, mint a tied, mi?

KATALIN: Nahát! (nevet) Én is szoktam ám a tükör előtt...

ÖREGASSZONY: Nyomkodod, csipkeded, mi?

KATALIN: (szívből nevet)

ÖREGASSZONY: De hiába... visszaugrik!

KATALIN: Vissza... vissza. Egyszer ruhacsiptetővel. (nevet)...

ÖREGASSZONY: Egész éjszakára, igaz?

KATALIN: Igaz... igaz... egész éjszaka rajta volt.

ÖREGASSZONY: Aztán reggel, zsuppsz... visszaugrott! (Nevetnek)

KATALIN: Na né, és ez a copf! Ez a saját haja?

ÖREGASSZONY: Saját? Mi lenne? Persze, hogy saját. Derékig érő, szép hajam volt. Jó vastagszálú.

KATALIN: Nem főstött haj!

ÖREGASSZONY: Föstött? Még az kellett volna!

KATALIN: Az a vén spiné, akinél lakom...

ÖREGASSZONY: *(nevetgél)* Hogy mondd? Vén spiné?

KATALIN: Az, az! Vén madárijesztő... fősti ám a haját. Meg parókat hord.

ÖREGASSZONY: Hány éves?

KATALIN: Van az tán száz is. De teszi ám a szépet a férfiaknak. Csak látná, hogy tud csücsöríteni! *(utánozza)* Imre, drágám, maga egy eredeti fiú, igazán eredeti.

ÖREGASSZONY: *(nevet)* Még most is viszket neki.

KATALIN: Keni-feni magát. Zöldre, lilára!

ÖREGASSZONY: Kenyi, mi? Azt csuparánc! Kenyheti a ráncokat!

KATALIN: Hát azt kenyheti!

ÖREGASSZONY: Ezeket nézd meg, ezeket a ráncokat! Ezt még fősték nem érte! *(büszkén)* Nem is éri soha.

KATALIN: Szépek azok a ráncok... fősték nélkül szépek... elhiheti. A főstéktől meg mint egy halott...

ÖREGASSZONY: De úgy ám... És a lába milyen? Milyen a lába annak a papagájnak? Ráncos, mi?

KATALIN: Mint a kicserepesedett föld!

(Katalin kiejtése ez alatt a jelenet alatt ellazul, gyakrabban ejti a szavakat tájnyelvi kiejtéssel, holott előzőleg csak akkor, ha nagyon dühös volt, különben vigyázott, hogy „városi” nyelven beszéljen)

ÖREGASSZONY: Na ezt nézd meg! Nézd meg a lábom szárát! Idenézz!

KATALIN: *(igazán meglepődve)* Nahát!

ÖREGASSZONY: Pedig ez kenyőcsöt sose látott... Hetvenkilenc éves vagyok... Hetvenkilenc... Mint a márvány, mi?

KATALIN: *(áhitatosan)* Mint a márvány.

ÖREGASSZONY: *(leereszkedően)* A tied is ilyen lesz, ne félj... Jó vér ez, jó vér!

KATALIN: Hagyja ezt a vért. Hagyja! Minek bánt?

ÖREGASSZONY: Ki bánt téged?

KATALIN: Maga! „Vér”!... aztán hetvenkilenc éves koromban mutogassan a lábom szárát!

ÖREGASSZONY: Csitulj, csitulj, lányom!

KATALIN: Minek, minek jöttem én ide?

ÖREGASSZONY: Most megint mi bajod? *(gonoszul)* A mérnököd! Az a te bajod!

KATALIN: Hagyja ezt abba! Nem vagyok rá kíváncsi!

ÖREGASSZONY: Nem kíváncsi rá! Nem kíváncsi!

KATALIN: És én még levelet írtam neki!

ÖREGASSZONY: Kinek?

KATALIN: Magának.

ÖREGASSZONY: Hát azt akkor írtad, amikor megkaptam.

KATALIN: Mit beszél?

ÖREGASSZONY: Hogy sohase írtad, azt beszélem. Mert én sohase kaptam meg.

KATALIN: Az lett volna a szép... *(íróniával)* Ha föladom!

ÖREGASSZONY: Nem adtad föl? Nem adtad föl a levelet? A levelemet!

KATALIN: Nem, nem és nem!

(Áttűnés. Katalin levelét – Katalin hangján, más hangsíkon halljuk)

KATALIN LEVELE: Drága Mamika! Nem írnék, de mindig magukról álmodom. Magáról, meg a faluról. Álmodom a Szuglában megyék, Dernóciék háza előtt, tél van, vastag hó az utcán, de az almafák virágoznak. Csupa virág minden almafa és én lépkedek a hóban... Nagyon félek álmodban. A maguk háza felé sietek, arra várok, hogy maga kihajoljon a kapu fölé és azt mondja: „Gyere be, Katica!” Mert akkor elmúlna a félelem...

(áttűnés; jelen)

ÖREGASSZONY: Azért nem adtad föl, mert sértegettéll benne. Tudom én. Azért nem adtad föl!

KATALIN: Azért.

(áttűnés)

KATALIN LEVELE: De maga soha nincs a kapuban. Elbújik valahol a házban és a kerítésük lécei közül rablók lesnek rám... Láthatja, bolond vagyok. Nem tudom, miért álmodom magáról. Talán azért, mert nincs senki másom. Senkim sincs, csak maga.

(áttűnés; jelen)

ÖREGASSZONY: Mert engem okolsz a sorsodért. A kitalált mérnökeidért meg az otthontalanságodért.

(*áttűnés*)

KATALIN LEVELE: Sokszor bóklászok az utcákon. A zaj, a villamoscsörömpölés el se jut a fülemig, és arra gondolok, hogy amikor megszülettem, maga nagyon megörült és félretett nekem egy üveg bort. És a bor most is ott áll a pincéjében, pókhálós lett már az üveg, lehet, hogy a bor meg is savanyodott, de engem vár.

(*áttűnés; jelen*)

ÖREGASSZONY: Pedig most már megmondhatom: Nem vagy a rokonom. Csak azért mondtam, mert árvának látszottál. Hajléktalannak.

KATALIN: Nem is akarok a rokona lenni. Mi közünk lehetne nekünk egymáshoz!

(*áttűnés*)

KATALIN LEVELE: Aztán egyszer beállítok magához és előhossa azt a pókhálós üveget és csak nézzük, nézzük egymást. Ilyenkor mindig jó szalmaszagot érzek, tudja ugye, milyen. Maga ne tudná!? A frissen kazalozott szalmában szoktunk aludni, amikor cséplőgépnél dolgoztam. Ezt érzem a maga borától... Meg ahogy kanyarodik az Öreg utca. Annak a kanyarnak az íve...

(*áttűnés; jelen*)

KATALIN: A falujukat is gyűlölöm, a templomi zsolozsmákat is! Nem akarom látni ezt a falut!

ÖREGASSZONY: Ne félj, a falu sem hiányol téged!

(*áttűnés*)

KATALIN LEVELE: ...annak a kanyarnak az íve belém ivódott. Olyan nincs több a világon. Akármit csinálók, akkor sincs... Csak egyszer szólna szeretettel hozzám, én repülnék, rohannék...

(*áttűnés; jelen*)

ÖREGASSZONY: Hazudtad azt a levelet! Ugye hazudtad?

KATALIN: Megyek már, ne féljen. Már megyek is.

(*áttűnés*)

KATALIN LEVELE: ...és repülnék, rohannék magához. Ha csak egy napra, ha csak egy percre is. Itt én nagyon egyedül vagyok, akik körülvesznek...

(*áttűnés; jelen*)

ÖREGASSZONY: Na, ülj vissza, ülj viszsza! A busz úgy is...

KATALIN: Elmegyek.

ÖREGASSZONY: Mondom, hogy még a busz...

KATALIN: Ne haragudjon, hogy háborgattam.

ÖREGASSZONY: Még egy egész órád van... Vagy másfél... A busz...

KATALIN: Elmegyek!

ÖREGASSZONY: Na, ott az a kék bögre... Szívjál egy kis bort. Meglátod, olyan, mint a vér!

KATALIN: Elmegyek.

ÖREGASSZONY: Legalább ne üres kézzel menj. Vigyél egy kis sonkát. Ott a városban nincs ám ilyen...

KATALIN: (*szelíden*) El akarom érni a vonatot.

ÖREGASSZONY: Én sok rosszat csináltam életemben, Katicám, nagyon sok rosszat...

KATALIN: Megszenvedett érte, Mami-ka!

ÖREGASSZONY: Katicám, neked legyen jobb. Tiszta szívből kívánom, hogy legyen sokkal, sokkal jobb...

KATALIN: Most ne hogy sírjon! Nagyon kérem, ne sírjon!

ÖREGASSZONY: Dehogy! Dehogysis. Eszem ágában sincs!... Katicám! Vigyél egy kis sonkát...

KATALIN: Ne bolondozzon.

ÖREGASSZONY: Katicám, nekem... (*suttog*)... nekem van ám pénzem!... Vidd el. Fogadd el! Mindenféleképpen... jó lesz mindenféleképpen...

KATALIN: (*nevet*) Dehogysis, dehogysis kell. Jól jön az még magának, Mami-ka... Isten áldja meg... Isten vele...

ÖREGASSZONY: De azt ígérd meg, hogy eljössz máskor is. Ugye, eljössz.

KATALIN: (*hallgat*)

ÖREGASSZONY: Ugye eljössz... Mint-ha haza jönnél... Ez a te házad. Tied ez a ház! Minden a tied, Katica, ez a te házad.

KATALIN: *(hallgat)*

ÖREGASSZONY: Na, ígérd meg, hogy
eljössz!

KATALIN: Nem! Nem jövök többet. So-
ha.

ÖREGASSZONY: Majd várlak. Minden
ünnepkor. Meg hétköznapokon is. Ide-
állok a kerítéshez és várlak.
(szünet)

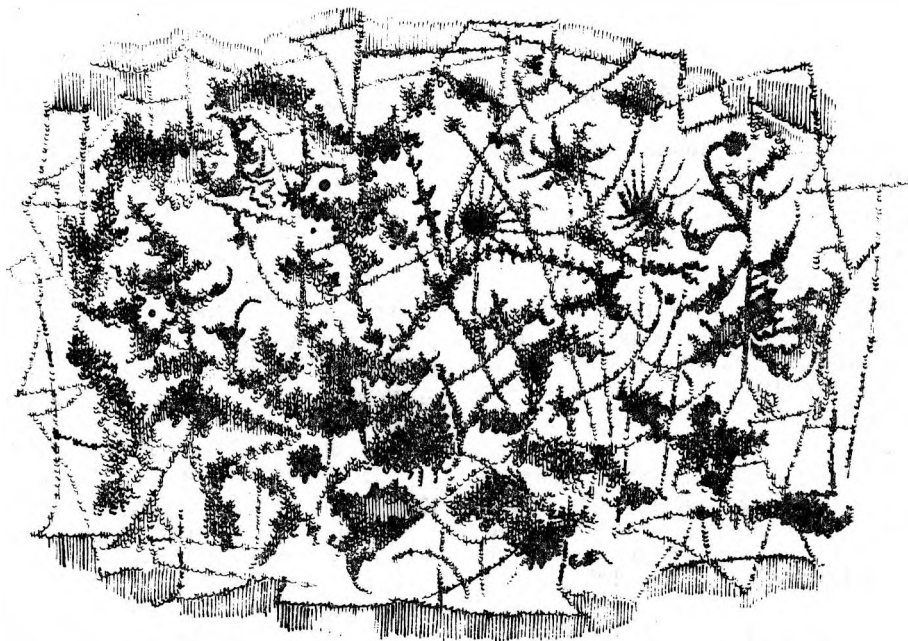
KATALIN: Azt a képet...

ÖREGASSZONY: Ezt?

KATALIN: Ūhüm. Nekem adná? *(nevet)*
A szerecsenyt.

ÖREGASSZONY: *(nevet)* Vidd, vidd...
Vidd az öregasszonyt... nézd csak,
ezt aztán csíppenthetjük, nyomkodhat-
juk *(nevet)*.

KATALIN: Visszaugrik. . . vissza *(nevet)*.

Nagyváros születik

II.

ÉPÍTŐK ÉS LAKÓK

Európát a rómaiak tanították meg építeni.

Az építészet valahol ott kezdődik, hogy két követ hogyan tesz egymás mellé, vagy hogyan rak egymásra az ember. Az építészet külső és belső teret alkot. Viszonyt teremti az épület és a környezet között, valamint teret alkot az épület falain belül.

A rómaiak kezében megmozdultak a kövek. Fórumot, templomot, amfiteátrumot, fürdőt, kaszárnját, vízvezetéket, utakat, palotákat, kapukat építettek, szobrokat, emlékoszlopokat, sírköveket, szarkofágokat faragtak.

Amikor a népvándorlás századai elpusztították, ami szépség és műveltség termett a római birodalomban, megint Itália mutatott példát. Az itáliai középkor és a reneszánsz nemcsak külső formájában, de szellemében is maradandót, véglegeset, monumentálisat adott.

Az építészeti folytonosság Európa számos táján máig tart. Borzongató, hogy a magyar utas Rómában a Palazzo Farnesét ma is pontosan olyannak látja, amilyennek egy XVI. századi metszet ábrázolja. Közben nem bontották le, nem építették át, nem nyitottak rajta új bejáratot... Borzongató, hogy Firenzében egy szobor, egy kút, egy emlékoszlop ma is ugyanott található, ahová ötszáz éve állították...

És ahol megvan ez az építészeti folytonosság, ott később sem szabad silányt alkotni. A firenzei dóm tövében ma sem illik rosszul építkezni.

Miért nincs nálunk fejlett építészeti közgondolkodás? Miért olyan felemás a mi modernnek mondott építészetünk?

Mert hiányzik a folytonosság, a szerves továbbépülés. Mert hiányzik a reneszánsz építészetnek az a jelenléte, ami megvan például Olaszországban vagy a dalmát tengerparton. Mert nem tudjuk, nem láthatjuk, milyen volt a magyar középkori reneszánsz város... A hódoltság alatt csak dzsámi és minaret épült. És amit nem pusztított el a török, azt elpusztította a barokk újjáépítés buzgalma.

És miért mondható mégis szépnek Pécs mai városképe? Az elmúlt huszonöt évben miért Pécs lett valósult meg a legszerencsésebben a lakótelepi építkezés? Miért a Mecsek oldalán épülnek föl a tájba leginkább illő, a környezettel legharmonikusab viszonyban álló családi házak és szövetkezeti lakások?

Mert a magyar városok közül talán itt van meg leginkább az építészeti folytonosság. Itt a mai tervező mintát, előzményt talál, amihez igényét szabhatja. Itt a török nem pusztított annyit, mint másutt. Itt jelen vannak a reneszánsz építészet emlékei. Itt a polgárosodás korának, a barokknak, a klasszicizmusnak mértéket adó épületei állnak. Itt a színvonalas történeti építészet nyomai tettenérhetők. S a városban, mely a modern

európai építészet három olyan hírességét adta, mint Breuer Marcell, Forbáth Alfréd és Molnár Farkas, az átlagosnál ma is csak jobbat, szebbet szabad alkotni.

Egy 1960-as statisztika szerint a lakások fölszereltsége – Budapest után – Pécssett a legjobb. Földpadozatú lakás – Budapest után, Szegedet, Miskolcot, Debrecent megelőzve – Pécssett a legkevesebb. A villannyal való ellátottság az összes nagyvárosnál, még Budapestnél is jobb. A lakások vízzel, fürdőszobával, vécével való fölszereltsége Budapest után következik... Ez volt 1960-ban. És azóta? Tíz év alatt a város népessége mintegy harmincezer fővel gyarapodott. De nőtt a lakások száma is tizenkétezerrel. Amíg az egy lakásra jutó népesség 1960-ban 3,6 fő volt, 1970-ben 3,28-ra csökkent.

A gondot mi okozza?

Egyrészt: A meglévő lakásállomány a magyar városok közül Pécssett a legöregebb. Az első világháború előtt épített lakások száma meghaladja a tizenkétezeret. Ebből több mint másfélezer lakás még a múlt század első feléből maradt a városra.

Másrészt: A város népességének gyarapodása oly gyors ütemű, hogy a lakásépítkezés nem tudja utolérni. 1970-ben a város lakásellátottsága 82,4%-os, ami azt jelenti, hogy a családok 17,6%-ának nincs önálló lakása.

A távlati tervek 1970 és 1995 között kilencezer lakás szanálását és huszonötezer új lakás fölépítését irányozzák elő. A valóságban tehát huszonöt év alatt csak tizenhatezer lakással gyarapszik a város. Vajon elegendő lesz-e ez a mennyiség a növekvő igények kielégítésére?

A város a legnagyobb erőfeszítéseket a lakásépítési tervek megvalósítására teszi. Amíg például 1969-ben a kommunális beruházásoknak országosan csak 30, itt 54%-át fordították lakásberuházásra. Újmecsekhalján egy csaknem harmincezer lakost magába foglaló városrész született, s tizenöt év alatt a lakótelep a város szerves részévé fejlődött. Mintegy hétezer lakás épült föl itt. Sajnálatosan kevés azonban köztük – mintegy 15% – a nagyobb, a két és fél, illetve háromszobás lakás. A Szigeti városrész is csaknem elkészült már. S a jelenlegi tervidőszakban befejeződik a Megyeri kertváros építése. (Az 1973-ra tervezett lakások csaknem 40%-a már háromszobás!)

És azután?

A Kertvárostól délre elterülő, ún. Siklósi városrész tervei már elkészültek. A Kovácssteleptől nyugatra is vannak beépíthető, szabad területek. S 1980 után talán a Budai városrész rekonstrukciója is megindul.

Pécssett évente mintegy ezer-ezerkétszáz lakást vesznek használatba az emberek. A lakások 80–85%-a tanácsi beruházásból és vállalati forrásból, mintegy 15–20%-a magánerebből készül. A lakások zömét a Baranya megyei Állami Építőipari Vállalat építi. Minden évben valamivel többet ad át, mint amennyire a tervek kötelezik.

A város roppant építészeti igényeinek a kielégítésére a hagyományos anyagok és eljárások nem alkalmasak. A lakótelepi építkezéseknél új technikát, a nagyüzemi épületgyártást kellett bevezetni. Igaz, a panelházban csak szögbelövő pisztoly segítségével lehet a falba szöget verni és a falra képet akasztani, mégis az előregyártott elemekből való építkezés lehet csak korszerű. Az építők és a tervezők újabb és újabb módszerekkel kísérleteznek. A nagypaneles falszerkezetek alkalmazásával az egy lakásra jutó átlagos építési idő az előző évi tíz napról nyolc napra csökkent. Másutt az alagútzsalus technológiát alkalmazzák. A feszített vázszerkezet, melynek jugoszláv licen-

cét a megyei építőipari vállalat szerezte meg, s melyet itthon tovább tökéletesítettek, akár huszonötemeletes lakóházak gyors fölépítését is lehetővé teszi. A Szigeti út környékén már ezzel a módszerrel készül Pécs legmagasabb lakóháza. A pécsi tervezők igyekeznek a paneles építkezéssel eddig szükségyszerűen együttjáró szögleteket, merev vonalakat is fölloldani, s a hajlított formákat az épületekre visszahozni.

Az egyedi tervezés néhány szép példája született Pécsen. Jól sikerült az erdészeti vállalat irodaháza a Rét utcában. A négyszázágyas klinika a funkcionális és az esztétikai igények összhangját kitűnően valósítja meg. (Az orvosok és a betegek mondják!) A Magaslati úton néhány szép homlokzatú, a terepviszonyokat remekül kihasználó családi ház épült. Szép látványt nyújt a Mecsek hátába szúrt hatalmas vasbeton mángorlófa, az új tévé-torony. Időálló és esztétikus burkolást kapott az új pécsi telefonközpont. Szépen formálódik a Jókai utca környékén emelkedő épületegyüttes, az SZTK-székház, az ügyészség...

Tudunk mi szépen építkezni... Középületeket, intézményeket inkább, mint lakóházakat. Tudunk mi építkezni, ha kell, és ha van rá pénz. Ha valami nagyon fontos, akkor igen rövid idő alatt és igen látványos munkával, határidőre is elkészül. Így alakították át tüneményes gyorsasággal a hajdani Vasváry-villából a Pécsi Akadémiai Bizottság székházát. Így készült el a Hunyadi utca elején az új házasságkötő épület: februárban fóliával burkolták be az egész házat, hogy kívülről is bevakolhassák. (Más kérdés, hogy még júliusban sem adták át az épületet.)

Az építészet mindig stílus. Ahhoz, hogy az építészet hasson, városok és városrészek egyidejű és nagytömegű fölépítésére van szükség. Egy-egy szép, de társtalan, magános épület még nem teremt építészeti stílust. Firenzében a reneszánsz városnyi méretű. Csak az azonosság és a változatosság egységéből születik meg egy korszak építészete. Ahol csak az egyik, vagy a másik van meg, elviselhetetlen az élet.

A magyar építészet azzal lépett napjainkban új korszakba, azzal nyílt meg előtte egy új esztétikai minőség megteremtésének a lehetősége, hogy immár nem egyes épületeket, hanem városrészeket, városnegyedeket, lakótelepeket tervezhet.

Viszont lakótelepet és lakótelepi házat sem szabad kisebb igénnyel építeni, mint ahogy száz évvel ezelőtt terveztek, vagy amilyen elvek alapján ma az egyedi épületeket, a családi házakat építik.

Az építészetnek századokkal előre kell nézni. Amikor Pollack Mihály a Nemzeti Múzeumot megtervezte, az épület még Pest határában, egy kiterjedt vásártér szomszédságában állt. A Nemzeti Múzeumhoz azóta felnőttek a környék házai, palotái, és az épület harmonikusan illeszkedik be a kétféle Budapest városképebe.

De mit szólunk a húsz évvel ezelőtt épült pécsi, Jókai utcai szövetkezeti lakásokhoz, amelyek a régi nagyvárosi bérkaszárnnyák stílusában, ganggal, nyitott függőfolyósóval épültek? Vagy mit szólunk a Petőfi utcai emelet-ráépítésekhez, amikor a jóformán új, tiz-tizenöt évvel ezelőtt készült kétháromemeletes házakra ma újabb emeletet húznak?

A hiba valahol ott kezdődik, amikor az építészek eluralkodik a makett- és a fotószemlélet. Csalóka dolog nézni felülről a szivacsból kivágott, gyufaskatulyányi házakat. Az ilyen tervezőasztal mindig szép. De aki a makettet szemléli, egészen más szögből látja az épületet, mint a járókelő.

A városlakó ember az utcáról, alulról, a házak tövéből, vagy a másik ház ablakából, szemközt látja az épületeket... A fotó is megtéveszt. A legcsúnyább „modern” lakóházzal is készülhet kép olyan látószögből, olyan kép-kívágással, olyan teleobjektívvel, hogy azt képzelet a néző, Le Corbusier tervezte az épületet... A makett meg az épületfotó olyan, mint a divatbemutató. Elfeledtetni, hogy a ruhához a manekent nem adják.

Nagy pénzeket emészt el sokszor már a tervezés... Meg az olyan tervpályázat, ahol az első díjat nem adják ki, a második díjat nem adják ki, a harmadik díjat megosztva adják ki, a többi pályaművet pedig megvásárolják... Nagy pénzek úsznak el az elsietett, túlkorai városrendezési tervek miatt is. Mikorra a terv elkészül, az élet túlhaladja. A Makár-oldalról korábban készült rendezési terv is így avult el.

A városrendezési tervek változtatása, az újabb és újabb tervmódosítások a kellő tájékoztatás hiánya miatt a lakosság elbizonytalanodik. Hányféle tervet, elképzelést lehetett például már hallani, hogy az Elefántos házat milyen célra használják? A rendezési tervek jóváhagyásáig nemcsak a lakásépítést tiltják, de a szükséges intézkedéseket, például a közvilágítás kiépítését, az utak javítását is akadályozzák. A Kisszkó-kő-tetőn elrendelték az építési tilalmat. Amíg a rendezési terv elkészül, amíg a végrehajtó bizottság asztalán megszületik a jóváhagyás, itt áll az élet...

Az építési anyagok ára gyakran változik. Mire elkészül a terv, megnőnek a kivitelezési költségek. Le kell faragni az eredeti tervekéből. Amíg elkészül az újabb terv, még kevesebb a pénz. További tervmódosításra van szükség... Amikor a pécsi vásárcsarnok terve elkészült, azt mondták, túl drága lenne az épület. Telt-múlt az idő. A vásárcsarnok nem épült föl. Ma már a korábbinál csak sokkalta drágábban lehetne megvalósítani...

Nehéz megállapítani: az építkezések azért húzódnak el, mert változnak a kivitelezési költségek, vagy azért nőnek a kivitelezési költségek, mert a módosított határidőkön is túlhúzódnak az építkezések? Az építőipari áremelkedés miatt Pécsen a lakásonként tervezett bruttó költség 344 000 forintról 436 000 forintra emelkedett. Ezért a tervidőszak végére a tervezett lakásoknak csak 73%-a készülhet el. Ha a város központi támogatást nem kap, akkor a negyedik ötéves tervben jóváhagyott 4400 lakásból csak 3228-at tudnak fölépíteni, kevesebbet, mint az előző ötéves tervben.

Van egy varázsszó, amivel az újabb és újabb határidőket és tervmódosításokat indokolni szokták: kapacitáshiány. Miért késik a Janus Pannónius utcában az új gázcsöveknek ásott árkok betemetése? Kapacitáshiány. Miért nem kezdik meg a két éve kiürített József utcai házban az emeletráépítést? Kapacitáshiány. A város 1969. évi fejlesztési alapjából 182 millió – az alap 42%-a! – fölhasználatlan maradt, amit elsősorban az építőipar kapacitáshiánya indokol. 1972-ben a víz- és csatornahálózat fejlesztésére biztosított 95 millió forint több mint egyharmada, 37 millió „nem került felhasználásra”. Miért? Kapacitáshiány. (Persze az ilyen kapacitáshiány circulus vitiosus teremt: A közművesítés, a területelőkészítés elmaradása tovább nehezíti a lakásberuházások megvalósítását.)

Tanulságos eset: A tanács az Építők útjai ABC áruház fölépítésére a pénzt már évekkal ezelőtt biztosította. A Baranya megyei Építőipari Vállalat a munkát megkezdte, de „kapacitás hiánya miatt” a munkát szüneteltette. Döntőbizottság elé került az ügy. Módosították a határidőt, újabb ígéretek születtek. Folyt a levelezés, és minden maradt a régi. Az épület átadásának

eredeti határideje 1970. december 31. volt. 1973 februárjában még állt a munka.

Ha választani kell, én is azt mondom, inkább lakás kell, mint uszoda, inkább lakás kell, mint betonozott autóbuszállomás, inkább lakás kell, mint virágüzlet. De nem lehetne valamiképpen a kettőt együtt és egyszerre megépíteni?

Főcím a február 2-i *Dunántúli Napló*-ban: „Megkezdődik a beköltözés a kertvárosi állami bérlakásokba”. Alcím: „Tavasszal elkezdik a járdák és utak építését.” Ugyanebből az írásból néhány mondat: „670 lakás átadása a közművesítés elhúzódása miatt néhány hónap késedelmet szenvedett... Mivel az épületek körül még nincsenek utak, járdák, ideiglenes jelleggel, betonelemekből építenek utat, ami négyzetméterenkint mintegy 130 forinttal növeli a városrész beruházási költségeit...” Hát hogyan? Az utakat, a vízvezetékcsövek lefektetését, a csatornázást az építkezés után hasznos megcsinálni? Érdemes olyan ideiglenes járdát építeni, amely növeli a költségeket?

Nem jó az, ha elmaradnak az ún. járulékos beruházások. Ha a lakótelepen hiányzik a zöldségbolt, a vendéglő, az eszpresszó, a bölcsőde, az óvoda, a cipőjavító, ha az embereknek hosszú kilométereket kell gyalogolniuk értük, akkor dolguk végeztével sietnek haza, magukra zárják az ajtót, s az utcák hamar kihálnak. Ha a lakótelepen hiányoznak a társas érintkezés fórumai, nő a családok izoláltsága.

Az építkezéseken a legtöbb bosszúságot az összehangoltság hiánya okozza. Előbb indul meg a vasútvonalon túl az új városrész építése, s csak azután kezdik meg a Rózsa Ferenc utcai felüljáró alapozását... A Szigeti úton nincs új ABC áruház. A háziasszonyok a Megyeri útra járnak vásárolni... A gázosok reggelre fölássák az utcát, nem értesítik a lakókat előre, ezért nem lehet a tüzelőt házhoz szállítani, autóval a garázsból kijönni... Új lakónegyedet terveznek gépkocsik nélkül. S amikor garázsépítésre sor kerül, bár gazdaságtalan, mert sok helyet foglal el, sorgarázst építenek. De pillanatnyilag ez az olcsóbb... Először leaszfaltozzák az úttestet, majd fölássák, és kicserélik a vízvezetékcsöveket. Amikor ismét leaszfaltozzák, megjelennek a csatornaásók. Újabb aszfaltozás után a telefonkábelek miatt vágják föl az utcát... Évekkel ezelőtt az OTP a Bródy Sándor utcában közművesítéssel együtt eladott harminc telket. A telken a házak fölépültek, de 1973-ban sincs harminc családnak ivóvize, mert hiányzik a vízvezeték... A lakások egyremásra épülnek a városban, de a szennyvíztisztító a régi keretek között működik. A telep nem győzi elemészteni a város piszkát. Nyári esteiken, ha déli szél fúj, a Kertváros és az állomás környéke büzfelhőben úszik...

A tervezés, az előrelátás, az összehangoltság hiánya mikor vált át pazarlásba?

Az Uránvárosban, ahol a lakóházakat mindössze tíz-tizenöt éve építették, a szűk csövek miatt a szennyvíz előntötte a pincéket. Az Ybl Miklós utcában most új szennyvízcsatornát kell lefektetni. A munka lassan halad. A csatornaárkot huszonhárom közmű keresztezi... Egyszer egy tanácsi delegáció Olaszországban járt, és mikor hazajöttek, azt mondták: Pécs legyen a szökőkutak városa. Milyen szép, hogy Rómában minden téren és utcasarkon szökőkútból csorog a víz. Akkor épült a Tettyén a szép pirogránit szökőkút. De víz nem folyik belőle... Mit ér az egyik téren a díszkivilágítás, ha a másik téren papírrongyokat görget sötétben a szél... Az Asztalos János úton tíz éve épített házak állnak az útszélesítés útjában. Miért engedték meg

e házak építését, ha most ki kell dönteni előttük a kaput, a kerítést? ... A vízvezeték, ami a Duna vizét Mohácsról Pécsre hozza, néhány év alatt szűknek bizonyult. Hány évre tervezték használhatóságát, amikor a csöveket lefektették? ... A megyei könyvtár fölüjitása, átépítése talán többbe került, mint egy új könyvtár fölépítése ... A színház többszöri renoválására fordított forintokból is csaknem egy új, kisebb színház elkészülhetett volna ...

Nagy baj, ha a pillanatnyi igény és szükséglet fölébe kerekedik a szocializmus általános érdekeinek. Mert a modernnek, korszerűnek mondott, de valójában csak a pillanatnyi hasznot szolgáló, jövőbe nem tekintő építkezéssel újratermeljük a gondokat.

Amikor mérnök barátomnak, L. M.-nek panaszkodtam, fölkel a rajzasztala mellől, és csöndesen annyit mondott:

– Olyan ez, mint amikor egy mosóteknőn három lyuk van, és csak két dugód van hozzá. Hiába kapkodod a dugókat egyik lyukból a másikba. A víz mindig folyik valahol ...

Aki lakást kap, lakótelepre költözik, főként ha addig nem volt tető a feje fölött, elégedett, és szépnek talál mindent. Csak később látja meg a falak szürkességét és sivárságát, a szögleteket és az éleket, az épületek egyforma magasságát, a hajlékonyság nélküli formákat. A panel mértani uniformisba öltözteti a házat. – Mint a méhkas ... Fölöttem és alattam, jobbról és balról centire ugyanolyan lakásban élnek az emberek, mint én ... – mondta egy uránvárosi lakó.

Különösen a gyerekek fölnevelése nehéz. Szűk az utca, kevés a park, a játszótér. Amit korábban annak szántak, azt is idővel leaszfaltozzák, a zöld gyepet autóparkoló foglalja el. A gyerekek beszorulnak a lakásba, a kapualjakba, a lépcsőházakba. Életükből hiányzik a játék öröme és élménye. Vagy idegen ablakok alatt lármáznak, és a felnőtteket bosszantják. A lakók közötti konfliktusok egy részét is a gyerekek okozzák, s a bokrok, a buvóhelyek, a játszóterek hiánya miatt robban ki.

A lakásigényeket növeli az a természetes emberi vágy, hogy két-három nemzedék nem akar ma már egy földel alatt élni. A fiatalok önállósulni akarnak. Kell a sok lakás. Az épülő lakások átlagos alapterülete azonban egyre fogy. Pécsen a lakótelepi házakban

1965-ben	51,5 m ²
1967-ben	50,3 m ²
1968-ban	48,1 m ²
1969-ben	47,0 m ²

volt egy lakás átlagos alapterülete. Nem ok nélkül hívják ezeket a lakásokat antibébi lakásoknak. Villannyal, vízvezetékekkel, távfűtéssel, fürdő- és mosdóhelyiséggel felszereltek, de arra nem elégségesek, hogy egy család, négy-öt ember, különböző nemű gyerekekkel éljen bennük.

Van ezekben a lakásokban valami, ami különösen sok kényelmetlenség forrása. A konyha és a kamra mérete. Szépen hangzik, amit az építész mond:

– A konyha elavult lakrész ... Nincs szükség már rá a modern lakásban ... Elegendő a garzonkonyha meg a szekrénykamra ... Az emberek étteremben, üzemi konyhán esznek ... A konyhai tűzhelyet, a főzőfülkét akár a szobába is be lehet hozni ...

Kissé előrejutottak ezek a tervezők. Ne szüntessük meg olyan részét

a lakásnak, amelyet a szolgáltatások hiánya miatt a háztartások még nem tudnak nélkülözni! Főzőfülke a szobában? Mikor fogunk szagtalanul főzni? Ahol család van, a konyha apró mérete nagy gondot okoz. Nincs hely a háztartási munkák elvégzésére. Kisgyerekes családoknál a konyha a gyereknevelés színhelye lehetne. De az új lakásokban nemcsak kicsi a konyha, fűthetetlen is. A reggeli elkészítése időbe telik. Télen a konyhában hideg van. A családtagok leülni se tudnak. Az ilyen lakás akadályozza a család természetes életét. Tervezőjében olyan álomkép élt a jövőről, a családról, az intézményesített étkeztetésről, amit a valóság nem igazolt. Nem beszélve arról, hogy ha az építésmérnök önmagának tervez családi házat, nem főzőfülkével és szekrénykamrával számol.

Szépek, impozánsak ezek a toronyházak! Milyen messzire ellátni belőlük! A műszaki hibák a beköltözés után jönnek elő. A felvonógyár rossz liftet szállított... A tizemeletes lakóházakban a hidrofór zajos működése még az ötödik emeleten is zavarja a lakókat... A konyha és a vécé szellőzője nem működik. Az elszívó ventilátorokat nem helyezték üzembe...

Pécs legmagasabb lakóházában, egy tizenhétemeletes épületben hallgatom az embereket.

- Panaszunk van, kérem, a fűtés, a szellőzés, a melegvíz-ellátás, a szemét miatt... A hidrofór zúg, a lépcsőházban nem működik a villany, a felvonó gyakran áll, a felső emeleteken nincs víz...

- Toronyház? Világ színvonal? Tizenhét emelet? Úgy jártunk, kérem, mint az egykori gyerek. Akkorát akart fingani, mint az öregapja, és telezsarta a nadrágját...

A beruházó a tervezőt, a tervező a kivitelezőt, a kivitelező az anyagokat hibáztatja.

Igen, az anyagok!

A modern építészet anyagai... Az üveg, a kő, a beton...

És Le Corbusier öt alapelve... Lapos tető, nagy ablakok, élénk színek...

De hát az nem modern építészet, ami csak a formákat tudja átvenni.

Az építészet mindig ott kezdődött, hogy az adott anyagokkal, az adott technikai lehetőségekkel, az adott eszközökkel valósította meg a tervező elképzeléseit. A zsúptetős parasztháznak, igaz, vályogból volt a fala. De száz évig állt, és nem vizesedett föl. Az építésznek mindig a rendelkezésére álló anyagokkal kell terveznie!

Építészetünkben nem ritka, hogy a nagyvilágban látott, külföldi fotóalbumokból ellesett, idegen nyelvű építészeti leírásokban talált formák nálunk is megjelennek. De hiányoznak a megvalósításhoz szükséges anyagok. A tervező olyan megoldást erőltet, amelyhez a miénktől elütő technikára volna szükség.

Az a körülmény, hogy ha az építkezéseknél valami baj van, mindenki a másikat hibáztathatja, sok könnyelműség forrása. A gazda, aki kalákában épített házat, ha elmérte a gerenda hosszát, és berogytak a falak, könnyelműségének maga látta kárát. Most? A sok íróasztal között elvész a gyerek.

A Beremendi Cement- és Mészmű építéséhez kapcsolódó beruházás volt a Pécsi Hőerőműben a pernyekinyerő állomás megépítése. A Hőerőmű elektrofilterei által fölfogott pernyét a cementgyártásban értékes adalékanyagként kívánták fölhasználni.

A Hőerőmű 1970 szeptemberében adta át a munkaterület a 26-os számú

Állami Építőipari Vállalatnak, és még a tél beállta előtt megkezdődött az építkezés, a kompresszorház és a pernyelecsapolók alapozása.

Az építkezési munkák a következő év nyarán befejeződtek, és a generálkivitelező, az Országos Bányagépgyártó Vállalat 1971 októberében megkezdte a fölvonulást, majd a gépészeti szerelést. Alvállalkozóként a munkában több vállalat vett részt, többek között a Villamosipari Vállalat, a VEGYÉBSZER, az ÉPGÉP. A pernyekinyerő állomás beruházója a Szilikátipari Központi Kutató és Tervező Intézet volt.

„Átadás előtt a Pécsi Hőerőmű pernyekinyerő állomása. A huszonötmillió forintért épülő beruházás az ígéretek szerint a jövő héten már üzemel” – írta a *Dunántúli Napló* 1972 nyarán.

Azóta fél év telt el.

Beremenden a cementmű elkészült, a gyárban megindult a termelés, de a Pécsi Hőerőműben még hat hónap múlva is a zagytérre nyomatták a cementműnek annyira fontos pernyét.

S. Gy., aki látta a két év alatt készített jegyzőkönyvek sokaságát, a több kilónyi aktatómeget, és belelapozott a jegyzőkönyvekkel, telexekkel, észrevételekkel, levelekkel teli dossziéba, mondja:

– Egy tavaly júliusban fölvelt jegyzőkönyvben ötvennégy pontból álló lajstrom szól a hiányokról. Egy másik levél arról tanúskodik, hogy a jegyzőkönyvben kifogásolt hibák felét elismeri a kivitelező. Műszaki bejárások, viták, újabb jegyzőkönyvek, a pernyekinyerőnél azonban szinte semmi sem változik. Több találkozó meghiusul, mivel vagy a tervező vagy a kivitelező nem jelenik meg a tanácskozáson. „Lefedező” levelek születnek, melyekben arra hivatkoznak a távolmaradók, hogy nem kaptak írásos meghívót, tehát nem is tudhattak a műszaki bejárásról. Mindenki a másikat hibáztatja. A beruházó a generál kivitelezőt, a generálkivitelező az alvállalkozókat és a Hőerőművet, mert sokat „szöröz”, és „jogtalan” követelésekkel áll elő időről időre...

1973. január 30-án újabb cikk jelenik meg az újságban: „Kooperációból elégtelen. Még mindig nem üzemel a Pécsi Hőerőműben a pernyekinyerő állomás.”

– A napokban újabb üzembehelyezési próbát tartottak – mondja S. Gy. – Megjelent a beruházó, a kivitelező, a majdani üzemelő és a tervező is. Megkezdtek a pernyekinyerő aknák, az automatika felülvizsgálatát. A kisebb hibákat kijavították. A pernyesilókba eljut már a cementműbe szánt adalékanyag. Az újabb gondok viszont most a pernyetöltőnél jelentkeznek. A tartálykocsi beömlő-nyílására nem ült rá pontosan a töltőgarat. A kezelő csak üggyel-bajjal tudta beállítani, és a kiporzást valamennyire csökkenteni...

De miért menjünk el ilyen messzire példaért? Itt vannak a mi házaink. Itt van a mi lakásunk.

1964-ben készült el az öt egyforma társasházból álló lakótömb a Surányi Miklós utcában. Beruházó a tanács, építtető az Országos Takarékpénztár, kivitelező a Baranya megyei Építőipari Vállalat, tervező a Pécsi Tervező Vállalat. Boldogan költöztünk a társbérlet nyomorúságából a háromszobás, összkomfortos lakásba. Igaz, a József utcai társbérleti lakás alapterülete se volt sokkal kisebb, meg a város központjában is feküdt a régi lakás, de mégis csak más olyan fürdőszobában mosakodni, ahol a vízcsapot nem érintette előttem idegen kéz, és olyan ablakon kinézni, ahonnét nem egy kopár tűzfalra látok, hanem az egész városra. Mondom, boldogok voltunk, s – gon-

dolom – velünk együtt az öt ház hatvan lakásának többi lakója is. A házban lent garázsok, fönt tetőterasz zuhanyozóval, az ablakok előtt széles erkély... Az erre sétálók között bizony volt, aki fölnézett a falakra, és azt mondta: – Luxuslakások...

A házak tervezője remek fotókkal kísért cikket jelentetett meg a *Magyar Építőművészet*ben. Ilyeneket írt: A tervezésnél tekintettel volt arra is, hogy az épületek walkyd-vakolásának színe összhangban legyen a pécsi dóm zöldpatinás tetejével. Ha jön az utas az állomásról, akkor egységben és harmóniában lássa a székesegyház tetőzetét, az általa tervezett Surányi Miklós utcai házak falát és háttérben a Mecsek erdőborította oldalát...

A walkyd vakolás – szerencsére még a garanciális javításokra kiszabott határidőn belül – lepergett az épületekről. Ismét körülállványozták hát a házakat, a maradék walkydot lekaparták, és jó öreg módszerrel és anyaggal, a walkyd színére cseppet sem emlékeztető, hagyományos, kőporos vakolattal a falakat újból bevonták.

Ekkora már más hibák is előjöttek: A bejárati vasajtók, a lakások és a lépcsőházak ablakai beáznak... Kevés tizenkét lakásonként a két-két garázs... A legfelső lakásokban a kályhák nem szelelnek. A kéményeket eternitcsővel kellett meghosszabbítani és szélkakast kellett szerelni rájuk... A modern elveknek megfelelően a lakásokat befelé nyíló ablakokkal tervezték, de a befelé nyíló, billenő ablakszárnyak nincsenek vízvezető csepegővel ellátva... Nagy luxus, illetve nagyonis elavult megoldás volt a házakba gázkazánokkal fölszerelt mosókonyhát tervezni, amikor már mindenki mosógépet, centrifugát használ... Ugyanekkor kicsinyek a konyhák. És éppen a nagyobb lakásoké, ahol föltehetően többen élnek, többen esznek, többen reggeliznek. Ezen kívül a konyhák hidegek, fűthetetlenek... A szobák fűtése is ökonervatív. Ahelyett, hogy a hatvan lakásnak, az egész háztömbnek központi kazánt és központi fűtést adtak volna, minden szobában cserépkályha áll. Mint régen: egy barlang – egy tűzhely, egy szoba – egy cserépkályha... Soroljam még? Nincs az öt házban egy klubszoba, ahol a lakók néha találkozhatnak, beszélgethetnek. Nincs egy barkácsoló műhely, néhány szerszámmal, ahol a gyerekek játszhatnak, a felnőttek megjavíthatnák az elromlott vízcsapot... Viszont van a házakban mosókonyha, és volt a házak falán a dóm zöldpatinás tetőzetével egybehangolt színű vakolat.

A hibák egy részének kijavítása az új tulajdonosokra maradt. Néhány éven belül lebontották a cserépkályhákat, és gázkonvektort vagy olajkályhát szereltek föl. Az összeszáradt, nyikorgó, lötyögő parkettát fölszedették, újrarakatták. Az ablakokra esőfogó ereszt szögeltek. A letörött műanyag ablak- és ajtókilincseket alumínium kilincssel pótolták.

Az igazi meglepetés az elmúlt év nyarán érte azokat a lakókat, akiknek északi fallal rendelkező lakásuk van. Az öt házban mintegy nyolc-tíz lakás északi fala teljesen beázott.

A lakók megbolydultak. A nyolc év alatt fölgyűlt panaszok, jegyzőkönyvek, szakértői vélemények, döntőbizottsági határozatok is tetemes súlyt tettek ki. A régiéket most újabb baj tetézte.

A vízfoltok egyre nőttek a falakon.

A körzeti orvos írást adott, hogy a beázott szoba ártalmas az egészségre. A bútorokat el kellett húzni a falaktól. A könyveket le kellett rakni a polcokról. A falakon kivirágzott a penész.

Újabb följegyzések, emlékeztetők, beadványok születtek. Összehívták

a rendkívüli közgyűlést. Újabb helyszíni szemlére került sor. Az igazságügyi építési szakértő összefoglalta a régi hibákat és föltárta az újabb baj okát:

– 1972 nyarán nagymennyiségű csapóeső érte a házakat. Az északi szél átpréselte a csapadékot a falakon. A viharnak kitett északi falak úgynevezett B. 30-as üreges téglából készültek. Az átázást elősegítette, hogy a B. 30-as téglafalak falazásának előírásait a kivitelező nem tartotta be: a függőleges hézagokból kimaradt a falazó habarcs. Az alapvakolat és a falazó habarcs minősége sem megfelelően készült. A kötötűt át lehet szűrni a falakon. A vakolatlan téglák között ki lehet látni az utcára...

A szakértői vélemény azt is elismeri, hogy a B. 30-as üreges téglát a lakóházak építésénél északi falként már nem alkalmazzák.

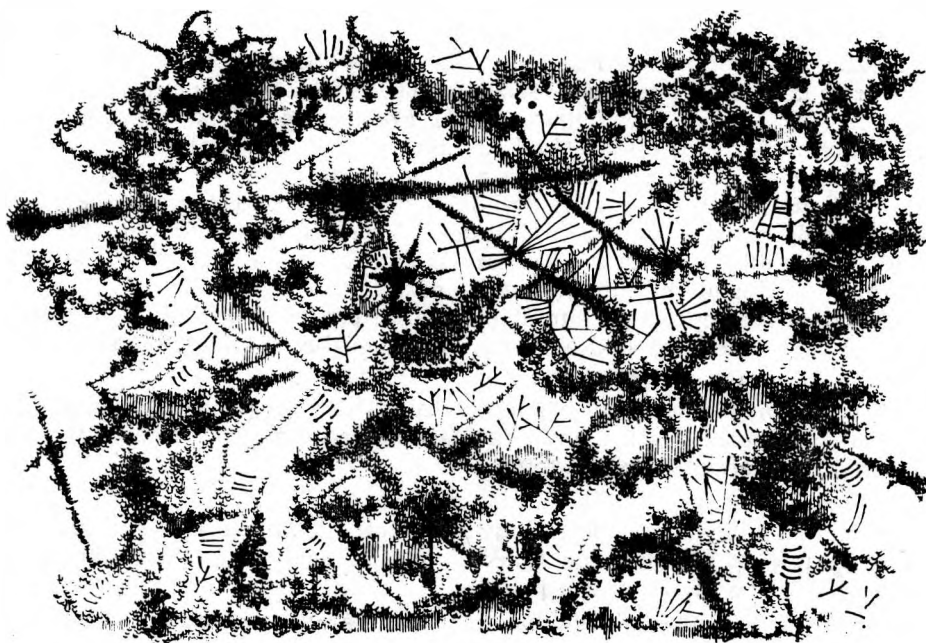
A szakértői vélemény a falak beázása ellen, a hibák megszüntetésére is javaslatot tesz:

– A lakáson belül húzzanak föl egy éltéglafalat légréteg meghagyásával. Igaz, hogy ez elvesz a lakásokból 10–12 centit, de még ez látszik a legolcsóbb megoldásnak. Kívülről pedig szilikonos befúvással kezeljék a házakat. Igaz, hogy a szilikonos befúvás víztaszító hatása csak egy-két évig marad meg, de a lakóközösségnek az épületek állagát a természetes romlást meghaladó károsodástól védeni kell.

A tervező vállalat a további beázás megszüntetésére a házakra eternit burkolatot javasolt.

Azóta egy év telt el.

A házak szilikonos kezelése megtörtént. Más nem. Akinek elfogyott a türelme és lakni akart, az fölrakatta a lakásában egy mesteremberrel az éltéglafalat. Aki még vár és reménykedik, az a falaktól elhúzott bútorok között elnézheti, hogy egy-egy kiadós eső után a beázott „luxuslakásban” hogyan rajzol foltot szobája falára a penész.

Toprongyos fák közt

*Kapkodsz a levegő után.
Belepirul a délután...*

*A felszín: dong, bomlik, pezseg.
A lehullt alma csupa seb.*

*Hallgatsz... Magadnak vinnyogod:
mihez nincs már vagy van jogod.*

*A lélek békéért eseng.
Toprongyos fák közt sóher csend... -*

*Sziklába vésnéd a neved?!
A szikla áttetszőn lebeg.*

*Isten elől is rejtenek
egymásra hártázott egek...*

*Fekete mélyből süt a Nap.
Sehol sem vagy az ég alatt.*

*Csak egy szikra-gömb belső tükör-falán
mutatható ki hozzád minden irány. -*

*Így vagy (ha vagy) egy fénytelen
pupillán izzó végtelen.*

Harang

*A szőlő levelein
megjelentek a hullatoltok,
feszül a fénytől ezüstös fonál,
szagosak a budai kertek.
Elmorzsolok egy száraz levelet
s betellek a maradék-zölddel.*

*A lomb
egyre tágasabb rést nyit az égre.
Jaj, csak ne jönne ekkora lármával a csönd,
csak ne hallanám a kékség harangjait
kongani!*

Freskó

*„Mi, szabad madarak, jöjj itt az idő,
Oda, hol felhők közt kék hegy bújik elő
Oda, hol fény csillan tenger szigetén,
Oda, hol csupán a szél sétál... meg én.”*

Puskin

A fény becsúszott a szemem sarkán. Olyan volt, mint a méz, nyúlós és sima. Nem szoktam délután aludni, de most sikerült.

Lassan moccantam, az éles csengetés megkésve jutott el a fülemig. Hozzánk mindig vendégek jönnek. Néha arra gondolok, bakter vagyok, a házunk meg indóház. Egyszer tényleg össze kéne számlálni mindent. Lehet, hogy egy év alatt megfordul nálunk a fél város.

Most épp Berti néni jön, a Zokogó. Már hallom borízú baritonját meg csoszogását. A másik oldalamba fordulok, és megpróbálom eltakarni szemem elől a fényt.

Szerintem Berti néni noteszt vezet, és mindennap máshova jár panaszkodni. Mi lenne, ha egyszer eltévesztené a naptárt?

De nem téveszti el. Azért hogy pont vasárnap, és pont hozzánk...!

– Hogy vagy, Bertikém? – hallom anyám hangját. Elröhögöm magam. Milyen név ez egy nőnek? Berti. Kezicsókolom kedves Jóska néni, Mari bácsi.

– Jaj istenem, szent szűz – brummogja Berti néni –, rosszul, megint rosszul. Az éjjel csuklottam is.

Biztos emlegették a verebek. Csak az a baj, hogy a múltkor is rosszul volt. Jól van, rosszul van, én is rosszul vagyok, mi mindannyian rosszul vagyunk.

– Vessz meg – mondom félhangosan –, vessz meg a neved naptyán!

Atölelem a párnát, sőt, ölelkezünk. Megpróbálok még aludni, bár tudom, hogy úgyse megy.

– Tegnap is csak ülök a szobámban – mondja Berti néni, és az ablak enyhe rezgésbe kezd. – Csak ülök, szomorkodok, és nem tudom, mit csináljak.

– Például kiugorhatnál az ablakon – mondom mérgesen. Kár, hogy nem hallja, töksüket. Lassan fel kéne kelni.

MÁSODPERC

Néha, mint most is, egy pillanatra minden világos. Egy villanásban látom az eresztékeket, a fogaskerekeket, ahogy forog a világ. Látom azt, hogy szép nap van. Mint tegnap, meg tegnapelőtt. S most is ugyanazt csinálom, mint tegnap, meg tegnapelőtt.

De ez csak egy röpke másodperc. No mindegy. Ma megint megváltom a világot.

A DOLGOK

Körülöttem a tárgyak. A dolgok, amelyek velem léteznek, tölem élnek. Könyvek, ruhák, nippék. Élnek, míg élek.

Porcelán. Egy kisfiú hattyúval huzakodik. Léda és a hattyú, fordítva.

– Enyém vagy – mondja a fiú.

A hattyú nevet: – Egy frászt. Majd legközelebb.

És birkóznak, ölelik egymást. De csak két porcelán.

Kutya. – Valaha megvolt a melső lábam is – suttogja. Mereven néz maga elé és sír. – Igen, megvolt. Szaladgáltam zöld mezőkön. Beleszagoltam a levegőbe, ugráltam, vidáman ugattam. De valaki letörte a melső lábamat.

– Egy kis piros, egy kis kék – dűnnyögi a nyúl és festi a piros tojást. Már évek óta.

PLAKÁTOK A FALON

Hosszú és alapos előkészítő munka során, előzetes tájékozódás során a találkozó nemzetközivé szélesedett.

Ugy érzem, hogy az érthetőség kritériumain belül sokmindent el kell mondanom, a realizmusban is van új.

Plakátszövegek a falon. Rájuk nézek. A kisebbik még mindig lovat ábrázol: Tudományos jégcsap érkezett, eredeti magyar gyűjtés. Furcsa felirat, tudományos jégcsap érkezett. Kis emberek kis örömei.

Vajon mit jelent ez? Talán sokat, és semmit. Vagy minden benne van.

Jön a kisfiú, a Gabi. Gyakran átjár hozzánk és én mesélek neki, ő meg mesél nekem. Most vigyorog, és két kis lyuk van a szája sarkában. Bevágja az ajtót, és mind a hat évét elhelyezi a fotelban.

– Szia. Hogy érzed magad? Ma nem dolgozol?

– Szia – mondom szertartásosan, aztán scrban tovább: – Köszönöm jól. Nem, ma nem, mert vasárnap van.

De valójában nem figyelek. Dinára gondlok, aztán a szép napra, majd újra Dinára.

– Mesélj róla – mondja Gabi és áhítattal néz rám.

– Hát öregem. Nem tudom azt se, hogy néz ki. Lehet, hogy nem is szép. Te csak hat éves vagy, de ugye, megértesz engem? – Gabi elvigyorodott, amíg beszéltem. – Én nem értelek meg téged, mert én már öreg vagyok.

MESÉK

Gabi fölül az asztalra és óvatosan elhelyezkedik a tintásüveg mellett.

– Mondd csak – néz rám kutatva. – Mi történt azóta a virágegerekkel?

– Semmi... Bár... Várj csak! – Gondolkodok, mit mondjak neki. – Úgy tudom, elindultak Európa felé.

– Az összes? – Gabi hasra fordul az asztalon, állát ráhelyezi a csuklójára, és áhítattal várja a folytatást.

– Igen, az összes. – Mondom, és nem tudom, mit meséljek még neki. Fáradt vagyok. – Először a vizigót virágegerek, utána az osztrogótok. Világéletükben utálták egymást. Hosszú folyamokban hömpölyögtek Európa felé, és... nos...

Gabi fölmarkolja a tintatartót: – Ha ma sem mondd tovább, isten bizony megiszom a tintát!

Kedvem sincs. Homlokom a falnak lököm, érzem, ahogy átjár a nyirkos hideg: – Nos, nagyon kellemetlen erről beszélnem. Éjszaka volt, mikor Európa-ba értek, és az emberek félve húzódtak összebb. Egymáshoz bújtak, és mindenki suttogva beszélt.

– Te és Dina is ott voltatok? – Gabi elmerülten csiklandozza a Sátán Kuttyájának orrát egy plakáton. – A Sátán Kuttyája vadul viczorog, de nem tud mit tenni, mert festve van. A kisfiút ez láthatólag megnyugtatja.

– Én és Dina? ... Mi sem voltunk bátrak. Összebújtunk, mint a kisnyulak. De hát te kicsi vagy – mondom.

Nagyon szomorúan nézhetek, mert Gabi hatalmasat köp a Sátán Kuttyájára, és a szemében látom, hogy haragszik: – Megbeszéltük, hogy nem érezted velem azt, hogy kisebb vagyok.

DINA, KEDVESEM

Odamegyek a szekrényhez, egy kis bort töltök magamnak. Látom, hogy a gyerek vágyakozva néz, gyorsan fityiszt mutatok neki.

– Mit csináltatok? Gyereket? – majdnem csámcsog az élvezettől. Leugrik az asztalról és a térdemre ül: – A nővérem azt mondta, hogy állati fájdalmas gyereket szülni.

Elgondolkodva gyűrögetem a haját: – Mondd meg a nővérednek, ezt csak azért mondja, mert még nem rúgták tőkön.

– Megmondom – bólogat Gabi, és bizalommal néz rám. Képes megmondani.

Mindenki azt hiszi, hogy valahol mindennek van határa, pedig nincsen. Azért van mégis látszólag, mert másként a legtöbb ember nem tudná, miként nézze a dolgokat. Persze, ez nem jelenti azt, hogy léteznek is ezek a határok.

– A virágegerekről beszélj, és még Dináról – követeli Gabi.

Néha már magam sem hiszem az egészet. Ez a kisfiú annyira hisz, annyira akar hinni bennem, és Dinában, hogy gyakran nevetnem kell rajta. Mit mondjak neki, mit meséljek?

– A virágegerek alattomosan jöttek előre. Tudod, olyan ez, mint mikor a száraz talajra vizet öntenek. Lassan, szívósan mindent elborít.

– És hány gyereket csináltatok? – néz rám Gabi.

Csoda, hogy a nyála nem folyik.

– Igazán nagyon féltünk – nevetek, pedig nincs kedvem nevetni.

Jó lenne már egy napig azt csinálni, amit szeretnék. De nem lehet. Tapintatból, udvariasságból, jóérzésből, kedvességből szövöm a nyakam köré a kötelet.

– Cseng a telefon – üvölti Gabi, és valóban cseng. Pedig már napok óta rossznak hittem.

– Te vagy? – felállok, pedig akár ülhetnék is.

– Ki az? – Gabi rángatja a telefonzsinórt.

– Dina – felelem. – Nem. Dehogyan neked mondtam! Gabi van itt. Kiváncsiskodik.

– Mit akar a Dina, mit akar a Dina? – a kisfiú vadul ugrál előttem.

– Igen? És mit mondott az orvos?

Egy pillanatig csend van. Leülök a székbe, Gabi fölmászik a lábamon, és az ölembe ül. Úgy fészkalódik, hogy halljon valamit. – Most szomorú vagy? – kérdezi.

– Nem – egy pillanatig ránéztem. – Dehogy neked mondom! A kölyöknek. – Ideges vagyok. – Gabi, csöndbe légy!

– De látom, hogy szomorú vagy! – üvölti. A kék szemei kezdnek szűr-külni. Mindjárt sírni fog. Nagyot nyelek.

– És ha másodállást is vállalnék? Egy szatyor pénzt kereshetek! Dina, hidd el, komolyan!

– Nem mehet dolgozni – kiabál a kagylóba Gabi, mert akkor ki mesél nekem?

Minden olyan mókás, mintha egy filmvásznon nézném: – Dina. Nagyon kérlek, ne csináld ezt... Ugyan, a szüleid. Mit törödsz velük?

Gabi bögni kezd. Öklével szétmaszatozja a könnyeit. Már percek óta erre vártam. Olyan volt minden, mint a borús ég vihar előtt.

– Jól van – mondom. – Fogalmam sincs, ilyenkor mi illik. Kívánjunk egymásnak részvétet.

– Mondd meg neki, hogy jöjjön ide! – suttogja a kisleány. Egy pillanat alatt felszáradtak a könnyei. – Mondd meg neki!

Még mosolyogni is tudok: – Nem. Ma nem érek rá. Holnap se... Nem. Miért ne? Még azt se?... Nem, nem haragszom... Holnapután se... Egyáltalán.

MÉRETEK ÉS ARÁNYOK

A világ olyan, amilyen.

A felhők nagyok és kicsik, de a kicsik is sokkal nagyobbak, mint lent-ről hiszem. Én nem mondanám meg senkinek, hogy a felhő vízből van. Még azt se mondanám meg, mi az hogy felhő.

Megyünk az utcán. Gabi fogja a kezem és csúszkál.

– Ne csúszkálj! – szólok rá szigorúan. – Mert elkopik a cipőd. Az apád se lopja a pénzt.

Cigaretára gyújtok, élvezem a füst havas ízét, kezem meleg dohány-szagát.

– Gabi – kérdezem vidáman –, hogy fogják hívni a gyerekeidet?

– A lányokat Dinának, a fiúkat úgy, mint téged.

Felnevetek. Ez igazán váratlan volt.

– Mi lett később a virágegerekkel?

LILASZÍNŰ ESTE

A virágegerek visszatértek Melanéziába. Úgy eltűntek, mintha sosem lettek volna, nyomuk se maradt.

Gabi hazament, én pedig elindulok a sarok felé. Megint jön a szőke lány. Mindig ilyenkor jár erre, siet, hosszú haja mint fátyol lebeg utána. Szebb, mint Dina. Én is úgy teszek, mintha sietnék. Gyorsan fapofát vágok, elnézek fölötte. Furcsa, ma rám mosolyog. Vagy csak eddig nem láttam. De lehet, hogy csak kinevet.

DIALEKTIKA

Nézem az embereket, ahogy mennek fölfelé a páternoszteren. Összeszorított foggal, viczorogva. Néha azt hiszik, a csúcson vannak, s akkor a lift leviszi őket a pincébe. Vagy kiszállnak. De akkor is meg kell várniuk a többieket.

Ma se váltottam meg a világot.

Hajnal

*Egyre világosabbá lesz a kihült szobák
magánya; csak a mély utazás sajog még.
Ablakomon hideglelősen néz be a kert; a
felderengő soha-vége ligetben idő-vájt
szobrok vacognak némán a bukszusok között.*

*Ki menekül ott s mi elől? Ébredek; a nap
közeleg. Értelmes rend őre már a jegenyesor,
mely dúlt szelek hárfája volt. „Vénen is bátran
élj!” – susogja kiérdemesülő körtefám,
kilépve a toszló ködből – „Nézd a világ
arcát, mely akkor szép, ha rajt az elmúlt
s jövőendő kinok görcse is, mivel sajkása
telve a jók emlékével, ígéretével.” Legyek hát
bizakodó, mint Bordás bácsi, ki nap-
felkeltét el nem mulasztott kis háza előtt
Tihany kettős nagy láthatárú tokán. Még
minden kinyílhat előttem. Porszem vagyok bár
irdatlan nagy terekben, mindenütt otthon
int felém: boly, tanya, város, metropolis
lűktet; sivatagot, külvárosi mocskot
éppúgy megfürdet a fény, ahogy havas ormot,
termő tájat; felkelti a jókat, közömböseket,
s az ellenséget: a rossz is kell, hogy lásd, mi jó.*

*Már látta ember az Ūr éj-bársonyán színesen
tündöklenni Földünk. Te is, akár ha nyílt
érzékeiddel lépsz reá, akár ha sebzett
kagylóként gyöngyöt teremsz, tudod, hogy
ami az éjben erjed, öntudatra csak
az értelemben ébred; ösztön, ész lehet bolond, de
együttműködve él az éj s a nap erőivel.
Szolgálj és istenülj: üld meg hősök, mártírok
ünnepével az egyszerű embereket is. Hadd
sodorjon, telve a Végtelen éterével, a Föld
porával a kegyelem hullámverése. „Kelj
fel és járj!” – szólít a varázsló hajnal.*

Zrínyi

*Énekeltem, de mást kívánt
tőlem a sors, a szerencse.
Nehéz méltóságot kínált,
erős vállamra tette,
s körém csavarta a hinárt,
hogy csalta gögjét mentse.*

*Kockára vetette mindenem,
s nevet: „Nem szabadulhatsz!”
De én neki ezt felelem:
„Velem, rajtam soh'se mulass,
mert végül úrrá lesz mindenem
a sorsot kihívó dac!”*

*Volt váram, hazám: összetört;
elmémbe összetartom;
szívemben forgatják a tört,
de fejem meg nem hajtom:
űkeimre hagyom e pört;
győzzenek, azt óhajtom!*

Születésnapra

Illyés Gyulának

*Ősz van; messzire nyúlnak az árnyak: ölükben az éj nő,
s egybe vegyül tó, part, réti fű, erdei tölgy.
Volna, lehetne mit elvégeznünk még e hazában,
hol nem a tölgy élt túl századokat, de a fű.
Tölgy magasodj, bár mind ritkább körülöttes az erdő;
védd a fűvet; ha kigyúlsz, rád figyel, összebújik.
Bízást száll a Derék Charon vizére. Porából
sarjad az ifjú vetés, lángjain éled a láng.*

VARGA IMRE MŰVÉSZETE

Varga Imre, a mai magyar képzőművészet ismert és elismert alakja. Munkácsy-díjat 1969-ben, Kossuth-díjat 1973-ban kapott. 1957 óta minden jelentős országos tárlaton szerepelnek művei, több egyéni kiállítása volt itthon – utoljára 1972-ben Tihanyban – és külföldön.

1923-ban Siófokon született. Gyermekkorában rendkívül jó rajzkészségével tűnt ki. „Mint annyi más gyerek, én is faragtam vadgesztenyét. De sokáig nem gondoltam rá, hogy szobrász leszek.” Viszonylag későn végezte el a főiskolát is, 1956-ban kapott diplomát. Mikus Sándor, Pátzay Pál voltak mesterei.

Kritikusai, méltatói ma sokoldalúságát, minden hatást magába olvasztó szakmai biztonságát emelik ki. Beszélnek vele kapcsolatban a szürrealista, konstruktív és expresszív szobrászatról, a pop-artról is. Az ötvenes évek mesterségesen leszűkült világából kitörve, villámgyorsan fölfogta a modern szobrászat legfontosabb irányzatait, és ezek legfőbb eredményeit beépítette a maga sajátos művészetébe.

Mindentudó szobrásznak is nevezik.

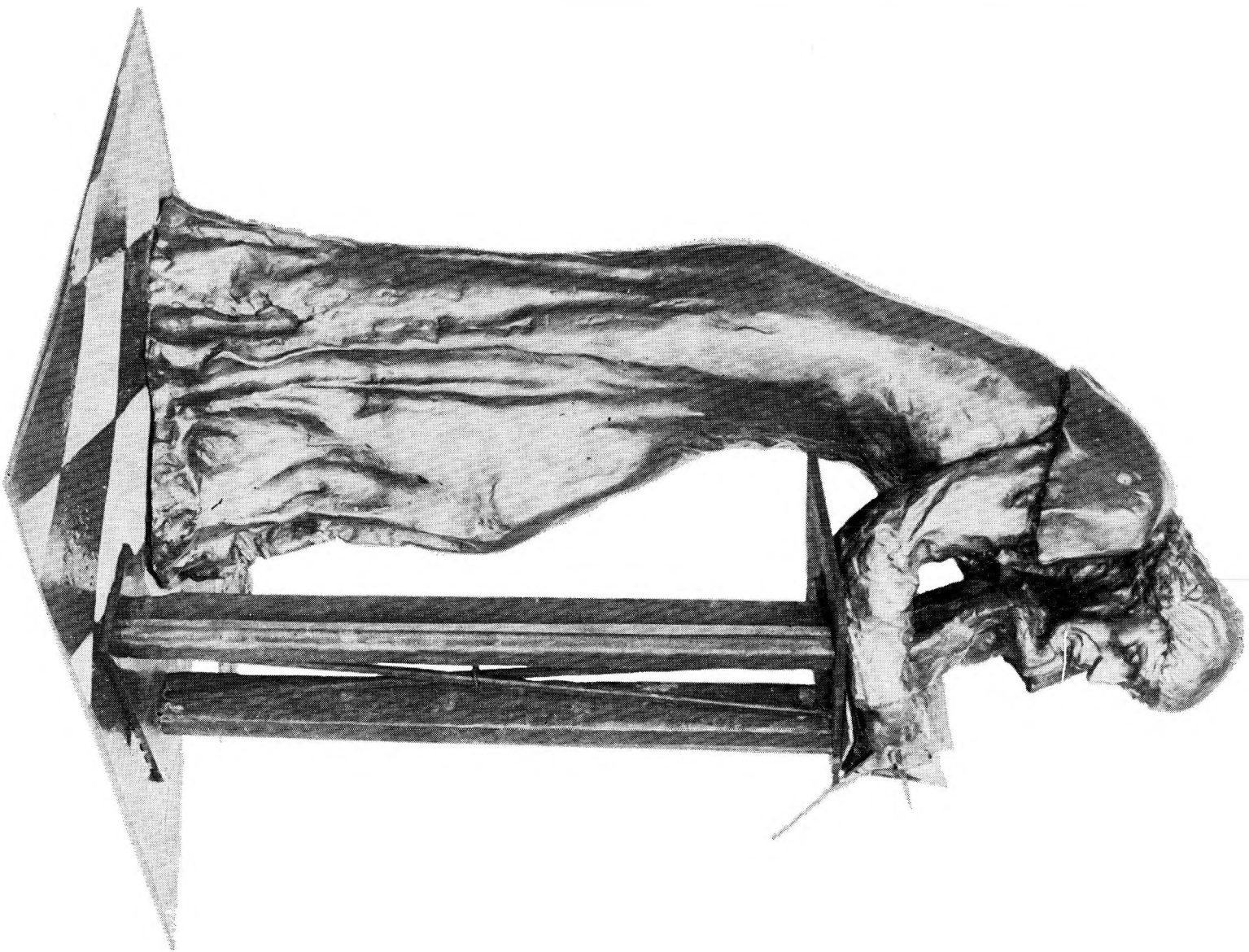
A róla írt, s nemrég könyvalakban is napvilágot látott kismonográfiában Szabó Júlia így ír róla: „Az effajta művészi attitűd nem sóvárogja, nem építgeti a jövő művészetét, nem lendül romantikus érzelmekkel a végtelenbe, hanem csupán friss, figyelő és rendszerező értelemmel felméri a jelenkor művészetéről alkotott fogalmának terjedelmét és határait. Varga ebben a szemléleti vonatkozásban tudatos alkotó. Szabadon válogat eszközei között, az európai művészet alapjaiban változékony, hajlékony gondolatvilágát imponáló többnyelvűséggel igyekszik felidézni. Kiemelkedő tehetsége még sok meglepetést hozhat hazánkban, sőt határainkon túl is.”

Sokoldalúsága a felhasznált anyagokban is megnyilvánul. Építkezik kötémbökből, készít bronzszobrokat, hegeszt krómacélból, vasból, használ üveget, betont, fát, még porcelánt és műanyagot is.

Köztéri szobrai szerte az országban láthatók. Van nőfigurája Debrecenben, Nagybátonyban, a hajdúszoboszlói gyógyfürdőnél. Salgótarjánban áll a Város című relief, a Madách és a Radnóti. Térplasztikáját a budapesti KISZ Vezetőképző Iskolánál állították fel. Táncsics-szobra Budapesten, a Hatvani professzornak emléket állító Professzor című szobra pedig a debreceni Nagyerdőn és Antwerpenben látható. 1967-ben Prometheus című, hegesztett szobra nagy sikerrel szerepelt a Middelheimi Biennálén. Ma ez a szobra is Antwerpenben áll. Az 1970-es IV. Európai Plasztikai Biennálén, Párizsban La Charogne című szobrával szerepelt. Az auschwitzzi múzeumba készítette Rácskompozícióját, Kiskörére a Jégzajlás című művét. József Attila portréja Szegeden áll. Emlékeztet szobrokat mintázott Derkovitsról és Károlyi Mihályról. Hatalmas kő-Zeusza a budaörsi egyetemi kollégium előtt magasodik.

Kiállítások kapcsán, egyéni tanulmányutakon beutazta szinte egész Európát.

Budapesten él, műterme a Duna-parton van.

Először készülő Lenin-szobra ügyében jártam a Duna-parti nagy műteremben. Baranya s így a helyi olvasók számára is az volt akkor az érdekes: milyen lesz ez a Lenin-émlékmű, amelyet hamarosan Mohácson készülnek felállítani?

A műteremben akkor „találkoztam” Leninnel. Kisméretben, bronzban is, és életnagyságnál valamivel nagyobb méretben, még gipszben. Már elfogadták a tervet. Varga Imre elmondta, hogy már hosszabb ideje foglalkozik egy Lenin-szobor gondolatával. Gyurkó László könyvét olvasgatva rajzoló-dott ki előtte Lenin emberi mivoltának és nagyságának valódi képe. Gyurkó így foglalta össze saját kutatásainak, próbálkozásainak tanulságát: „nem az emberfölötti eredményekre képes emberről kell bebizonyítani, hogy ő is csak ember, hanem azt kell keresni, mi tesz képessé egy embert olyan cselekedetekre, melyeket jobb híján emberfölöttinek nevezünk”. S talán éppen ebben rejlik a Lenin-émlékmű alapgondolatának lényege is. A szobor két részből áll. Lenin egészalakos figurája egy lépcsőn lépeget lefelé. Zsebredugott kéz, az ismert sapka, mellény, töprengő, emberközeli arc. Lenin lejön közénk, itt jár, itt van ma is, alakjában semmi póz, semmi „emberfölötti”. De fölötte, magas rüdon zászló leng, bronz-zászló, amelyen az ismert Lenin-portré rajzolódik ki. Mert ez az ember valóban milliók zászlaja lett, a forradalom vezére, jelszava, szimbóluma.

A Lenin tehát Mohácsra kerül. Oda, ahol már van Varga Imrének egy szobra: a Radnóti egyik példánya. Az a Radnóti Miklós, aki az Erőltetett menet egyik áldozataként itt írta egyik legmegdöbbentőbb Razglednicáját: „Az ökrök száján véres nyál csorog...”

Varga Imre Partizán című, nagy visszhangot keltett kisplasztikája a Pécssett rendezett, II. Országos Kisplasztikai Biennálén a zsüri különdíját kapta.

A művész pécs-baranyai kapcsolatai azonban igazán 1973-ban kezdtek kialakulni. Meghívták őt a több éve működő kőszobrász szimpozionra, Vilyányba. A meghívást elfogadta, s több héten át ott dologozott a telep többi művésze között. Az ötlet, amely a hely és a környék alapos tanulmányozásából született: egy monumentális, kőtömbökből emelt kéz, amely egy króm-acélból készült virágot tart. Varga Imre a volt bánya hatalmas ölébe tervezte ezt a szobrot, ami technológiáját, jellegét tekintve is eltér a villányi alkotótábor eddigi munkáitól.

A kapcsolat kialakult. A munka elkezdődött, s ebben az évben – és talán a következőkben is – folytatódik.

*

A műterem több méteres terében vas, kő, fémrudak, hungarocel, tömbök, lapok, agyag, drót – az anyagoknak az a meghitt zűrzavara, ami oly vonzóvá teszi ezeket a mesterségeket. Az emeleti kuckóhoz falépcső vezet, a lépcsőre deszkatejtöt lehet ráeresztetni egy elmés szerkezettel, melynek nehezékét egy meidingeri kályha piros rácssteteje és két ajtaja alkotja. Odafönt ágyféle, kén-sárga takaróval, asztal, amelyen kockacukor, pálinkásüveg, lekvár, egyebek között egy kis agyag, egy kis fadarab, egy kés, formázófa, ilyesmik hevernek. Megfesteni élethű csendéletnek fölöttébb sokáig tartana. Varga Imre magas, bajszos alakja otthonosan mozog ebben az ötlépésnyi birodalomban. Nyakában kék selyemsál lóg, elegáns munkaköpenye szinte makulátlan, de kézfogásra csak a kezefejét nyújtja, visszaül a székére, folytatja annak az arasznyi

agygyszobornak a mintázását, ami előtte áll. Huppogva ég az olajkályhában a tűz, jegyzetfüzetet, tollat veszek elő, Varga Imre úgy néz rám, mint valami bűdösbogárra.

Azt magyarázza, hogy ez a vállalkozás eleve reménytelen, néhány dolgot egész egyszerűen lehetetlen megírni. Az életrajzát például. Vagy háromkötetes családregejt ír az ember, vagy semmit, az egymás mellé hányt féligazságok teljesen eltorzítják a tényeket. Vagy azt például, hogyan készül egy szobor, nem lehet megfogalmazni, az ember csak figyeli a világot, mindent meg szeretne érteni, de azután elkezdi befelé figyelni, mert valami halk hangot hall odabent, csönd kell hozzá, nagy csönd, nehogy elszálljon vagy összetörjön, mint egy megfogott pillangó...

– Most mit ír? – kérdezi hirtelen, agyagos keze tiltakozóan megáll a levegőben.

– Semmit, csak úgy... – próbálok védekezni, hiszen épp azt írtam le, hogy „kockacukor”. – Milyen szobor lesz ez?

Két kis diónyi fej lent, egy középujt feljebb, meg valami lapos, káposztalevelszerű dolog, egyelőre a szobrász ujjai között.

– Mondtam, hogy amíg egy szobor kész nincs... – kezdi Varga Imre.

Aztán mégis megegyezünk, hogy míg ő gyúrja az agyagot, én írkálhatok a füzetembe. Tisztességes alku, végeredményben.

– A művészet nem más, mint az emberek közti kapcsolódások egy formája. A kapcsolódás módját egy-egy jel viseli. A jelek bármik lehetnek, amiben megegyezünk. Úgy tudnám megmagyarázni, hogy a művek lyukkártyák, amelyek – ha a lyukak stimmelnek – a másik emberben „lehívnak” egy anyagot, s így létrejött a kapcsolat. Csakhogy a művészi lyukkártya, nevezzük így, abban különbözik más jelektől, például a számoktól, hogy nem csupán információt hordoz, hanem felidéz az emberek tudata alatt rejtőző emlékeket. Ha mondjuk, egy számjegy felidézte a szám fogalmát, azonnal eldobható, teljesen közömbös a külső megjelenése. A műalkotás azáltal lesz időbelivé, hogy lehívja ezeket az emlékeket, nemcsak megpillantásának pillanatakor, hanem egészen addig, amíg felgazdagodik a másik ember belső emléktanyájával, egészen addig, amíg el nem jut a kimerülésig, amit tudvalevőleg úgy hívunk, hogy katarzis. Nagy művek előtt ez feltétlenül létrejön. A látható világ a létező valóságnak nemcsak egyszerűen része... Ha Chardin rézüstjét nézzük, az, ahogy meg van festve, pontosan elmondja, mikor tisztították azt a rezeit, ki mindenki vette a kezébe, beszél az emberekről is, akik körülötte éltek...

Tehát arra törekszik, hogy művei mindenki számára „lehívó” erejű lyukkártyák legyenek. Lehetségesnek tartja, hogy a képzőművészetben ma vannak ilyen egyértelmű jelek?

– Biztos vagyok benne, hogy egy kultúrán belül azonosak a jelek. A legjobb művek a művészet történetében a királynak és a koldusnak is tetszettek. És egy adott kultúrát nem csupán az a néhány csúcs, az a néhány csillag hordoz, akit tisztelünk és ismerünk. Az európai kultúra hordozója egy lakatos is, vagy egy gyerek. Legfeljebb tíz százalék, vagy még annyi sem, az a rész, ami tudatos művelődéssel megszerezhető.

Egyik szobra, az Erőltetett menet, részben a Radnóti-versre utal, de annak ismerete nélkül is hatást tehet az emberekre: a megnyomorítottak, agyongyörtörtek menete ez, az elején még elkülönülő, hátrább fokozatosan eggyé olvadó, egyetlen szenvedő tömeggé összeálló emberek sora, a tömeg szenvedésének

emlékműve. Érthető, hogy korunkban ez a szobor valóban meglévő jelrendszert mozdit meg az emberekben.

– Ellenőrzési pontnak a magam számára azt tartom, hogy amit csinállok, valóban jel legyen mindenkinek. Így leszek biztos abban, hogy nem valami saját, belső használatra készült jelrendszerről van szó.

A képzőművészetről manapság nagyon sokféle nézetet vallanak. A modern képzőművészet...

– Unom ezt a modern-nem modern vitát! A modern gátlástalanságnak is kialakulnak a szabályai. A lezserség nevében is furcsa dolgok történnek; a fiannak hoztam egy farmernadrágot, két centit be kellett varrni a szárából, mert ez a lezser divat, ugye, kötelező normákat ír elő... Affene!

Ez utóbbi az agyagnak szól, a káposztalevél-formájúnak, amely nem akart megmaradni a helyén, leesett. Varga Imre föláll, sokáig kotorászik az asztal alatt, egy darab villanydrótot kezd el hajtogatni.

– Vagy az a tendencia, ami a megnyugtatóra, a leegyszerűsítésre törekszik... Nem tudom elfogadni. A kultúra korántsem pihentető eleme a társadalomnak. Olyan „egyszerű” kérdéseket, mint teszem azt, a lét-nemlét kérdése, például a kultúra bogoz szét. Számomra, ha valami kulturális tevékenységet folytatok, az a döntő, hogy ezzel valamilyen választ próbáljak adni a társadalom feltett kérdéseire.

De mi dönti el, hogy mihez nyúl a temérdek kérdés közül?

– Az, hogy mivel bíznak meg. Ez a legmeghatározóbb. Ebben a kérdezz-felelek játékokban, amikor a környezet feltesz egy konkrét kérdést, sokkal könnyebb felelni, mint ha nincs kérdés. Nem, a megbízás engem nem köt, ellenkezőleg! A determináltság szabadabbá tesz, minél több ponton kötik meg az embert, annál szabadabb. Ha azt mondanák, csináljak, amit akarok, lehet, hogy egy tojást mintáznék, ezt a legtökéletesebb, legzártabb formát... Nem, a művészet története telistele van ilyen megbízásokkal, a görögöktől kezdve végig... vehetjük akár Majakovszkijt és körét is.

Könnyen dolgozik?

– Nagyon nehezen. Nem akkor, amikor már nekiállok. Előtte. Valamennyi variációt lejátszom magamban. Ideges is vagyok, kínlódom.

Elégedett magával, ha eddigi teljesítményére gondol?

– Keveset dolgoztam, úgy érzem. Néha kicsit sokat spekulálok, talán kevesebbet kellene gondolkodni és többet dolgozni. De lehet, hogy ezek adottsági defektusok.

A villanydrót nem vált be. Félredobja, csipőfogót vesz a kezébe, leakaszt egy másik köteg drótot, levág egy darabot. Fölrakja az olajkályha tetejére.

Sokat spekulál; ez azt is jelenti, hogy sokminden érdekli?

– Minden érdek. Tehet próbát is, ha akar.

Úrkutatás?

– Elmondjam a rakéták tolóerejét kilópondban, sorban, egymás után? Nem, köszönöm. Szereti a természetet?

– Hát persze, mivel magamat is szeretem, szükségképpen a természetet is, hiszen az ember a természet része. Persze, ez nehéz kérdés, a természet. Ma már megmentésre szorul. Igen, az az igazság, hogy nem papírvirágokkal kell felékiteni a homokot, hanem öntözni kell a homokon termő virágokat...

A drót végéről leolvad a műanyag, nem minden bűz nélkül. Varga Imre elégedetten döfi az agyagba a drót végét, visszarakja a káposztalevelet, ami kezd valami kecses háttérre alakulni.

Sokat utazott. Mi volt ezekben az utazásokban a legfontosabb?

– Az utazások arra jók, hogy meggyőződjünk róla, mi a talmi és mi a valódi. Ezek kontroll-utazások voltak. Mert legmesszebbre az ember a saját agyában utazhat. Nem jelent a szobrászat akkora foglalkozási ártalmat, hogy az ember számára mást jelentsen egy élmény, mint a többiek számára. Láttam persze műveket, amik életre szóló erővel megragadtak. De különben... Élmény? Minden élmény, amit átél az ember. „Elnyúlok a hegyen, hanyatt a fűbe fekve, S tömött arany diszét fejem fölé lehajtja A csónakos virágú, karcsú, szelid rekettye, Sok, sok ringó virág, száz apró légi sajka... Én is hajó vagyok, de melynek minden ízét A kínok vasszőge szorítja össze testté...” És így tovább, és így tovább. Másnak egy egész banánerdőről nem jut az eszébe semmi.

Nem zavarja, hogy a művészetből él? A szobraiból, s nem is rosszul?

– Eleinte zavart. Amíg dilettáns voltam. Dehát a művészet ugyanolyan fontos része a társadalomnak, mint mondjuk a pék. Nem érzem magam fölöslegesebbnek, mint az élelmiszeripar. Mert ha nincs művészet, fölösleges a pék.

S ha nem most élne, melyik kort választaná?

– Most szeretek élni. Ennél szebb feladatot eddig nem kapott egyetlen generáció se. Istentelen bonyolult kor... Rákényszeríti az embereket, hogy elméjüket gondolkodásra, kezüket munkára használják...

És mit jelent önnek, hogy magyar?

– Mondtam, hogy élvezem a kort. S ezen belül, hogy magyar vagyok, annak csak előnyét érzem. Nagy lehetőségeket kaptunk. Súlyos időszak tisztázása után vagyunk, olyan helyzeti előnyben, amikor az a kérdés: éppen trainingben találunk-e bennünket a lehetőségek. Ma magyarnak lenni óriási sansz. azt hiszem.

A szobrokról készült fényképeket nézegetem. Radnóti, Táncsics, Derkovits. És az Apostol. Széttárt karú, szakállas, rendithetetlen és naiv, vékonylábú és legyőzhetetlen Apostol. Kicsit Táncsics, kicsit a Petőfi Apostol-a. Kicsit pedig minden korai, naivitásában is zseniális, lobogólelkűségében is gyermeken emberi apostol. Aztán a kötömb Zeus. Az auschwitz-i rács. A groteszk-hősies Prometheus. A Professzor, aki bronzból van ugyan, de asztala, gyertyatartója és könyve társaságában természetesen üldögél a fűben, a fák alatt. És a Proustra is emlékeztető, rá is utaló sorozat, az *A la recherche* darabjai: a Nagymama, a széken ülő lány, a széken ülő galamb, egy asszony meg a lánya.

– Az alak minden részletével együtt áll az ember elé – mondja Varga Imre, míg az ujjai között egy darabka agyagot gyömöszöl gömbölyűre, s felrakja valahová a légies háttér előtt üldögélő három kis figura közé. – A Nagymama így jelent meg előttem, hasán az aranyláncon lógó órával, ebben a zsorzsett ruhában, aminek még most is érzem az illatát. Ezt a sorozatot magamnak készítettem, a magam szórakoztatására.

Ülnek a diófejú agyagemberek az ünnepélyes és könnyed káposztalevél előtt. Páholy a harmincas évekből. Varga Imre szemügyre veszi őket, és azt mondja:

– Ez is az *A la recherche* sorozathoz tartozik. Magam is láttam ilyet, de benne van Renoir Páholy-a iránti tiszteletem is. Lehet, hogy ráültetem az egész társaságot egy tortatartóra.

RÓZSA MIKLÓS EMLÉKEZETE

Száz évvel ezelőtt, 1874. március 10-én született Pápan Rózsa Miklós műkritikus, novella- és színműíró, több képzőművészeti egyesület és folyóirat életrehívója és szerkesztője, a XX. század első fele magyar művészeti irodalmának markáns arculatú egyénisége.

Rózsa az államtudományi doktorátus megszerzése után Munkácsy titkára és Kiss József „A Hét” című lapjának segédszerkesztője lett, majd 1909-ben megszervezte a *Művészház* elnevezésű képzőművészeti egyesületet. A Művészház kiállításain az első világháború előtti korszak legjobb magyar művészei – többek között Mednyánszky, Rippl-Rónai, Vaszary, Körösfői-Kriesch Aladár, Kernstok és Vedres Márk – vettek részt, de a kortársi külföldi festészetet – Bonnard, Vuillard, Matisse, Picasso, Delaunay, Rouault, Van Donghen, Derain, Kandinszkij, Kokoschka, a festőként is igen jelentős osztrák zeneszerző: Schönberg stb. munkáit – is bemutatta a Művészház, amelynek Rózsa Miklós volt az igazgatója. A kortársak számára különösen nagy élményt jelentett a Művészház „nemzetközi impresszionista kiállítása”, amelyen nem kisebb mesterek szerepeltek, mint Carrière, Monticelli, Manet, Pissarro, Monet, Renoir, Sisley, Cézanne és Gauguin... Az 1910 áprilisában megnyílt tárlat gazdagon illusztrált katalógusát Rózsa állította össze.

A cikkeit olykor „Tövis” szignóval jelző Rózsa Miklós profilja Kassák Egy ember élete című önéletrajzi művének oldalain is felvillan: „Ebben az időben nyílt meg a Művészház Szegfű utcai palotája... Uitzcal együtt mentünk el a megnyitóra... Az általános zsongásból ki lehetett hallani Rózsa Miklós hangját. Vitatkozott, gúnyosan fölnevetett, lelkesedett a képek előtt és harcolt a hitetlennel... Ez a vékony termetű, nagy gesztusú ember volt az ünnepi szónok. Élet van körülötte...”

Rózsa volt a szerkesztője a Művészház Új Művészet című rövid életű lapjának is. A Művészház – a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre (MIÉNK) és a Nyolcak mellett – a század eleji magyar modern művészet fontos tömörülése volt; az egyesület – amelynek tagjai, kiállítói között ott találjuk Medgyessyt, Egry Józsefet, Márffy, Schönberger Armandot, Kmetty Jánost, Nemes Lampérth Józsefet, Bohacsek Edét – „demokratikus kiállításpolitikájával, zsűrimentes tárlataival utat nyitott a fiatalok számára” (Szabó Júlia: A magyar aktivizmus története, 1971.).

1914-ben jelent meg Rózsa Miklós „A magyar impresszionista festészet” című vaskos monográfiája; a kötetnek – amely egy sor, máig is érvényes megállapítást tartalmaz a nagybányai és szolnoki telep festőinek, valamint a magánosan, kolónián, zárt közösségen kívül dolgozó művészeknek (Szinyei Merse, Mednyánszky, Gulácsy Lajos stb.) munkásságáról – Lyka Károly írta az előszavát: „Amióta figyelemmel kísérhetem Rózsa Miklós működését, mindig a művészet titkos boszorkánykonyhájában vagy zajos harcmezéjén láttam őt... Mindig az első tűzvonalba állott; élete elválaszthatatlanul összeforrott a magyar művészettel.” A Nyugat hasábjain polémia bontakozott ki Rózsa könyve körül; Felvinczi Takács Zoltán meleg hangon, Bölöni György elmarasztalóan számolt be „A magyar impresszionista festészet”-ről.

Az 1918/19-es forradalmak leverését követő szellemi dermedtség enyhültével Rózsa Miklós 1924-ben megszervezi a Képzőművészek Új Társaságát (KÚT); a társaság – amelynek tagja volt Beck Ö. Fülöp, Csorba Géza, Derkovits, Czöbel, Berény Róbert, Bernáth Aurél, Szőnyi István, Szobotka Imre, Diener-Dénes Rudolf, Perlrott-Csaba Vilmos is – a két háború közötti progresszív magyar művészet legértékesebb alkotóit fogta össze, s félreérthetetlenül oppozíciót képviselt a hivatalos kultúrpolitikával szemben.

Az egyesület – KÚT címmel – folyóiratot is kiadott; ennek 1926. évi 6. szá-

mában látott napvilágot Rózsa Miklós „Marc Chagall művészetfilozófiája” című esszéje. Rózsa – cikke megírása előtt – a Párizs melletti Auteuil-ben felkereste az orosz származású művészt, aki magyar látogatójának arra a megjegyzésére, hogy a Chagall-i művészet az expresszionizmus körébe tartozik, így felelt: „Nem is tudom, mi az az expresszionizmus... Ezt az egészet Herwarth Walden, a berlini Der Sturm szerkesztője és kiadója találta ki... Egy sereg új festő, író van a táborában, azokat szerszírozza, – hát adott nekik közös nevet... Miért lennék én expresszionista? Mit jelent ez a szó, s mit jelentenek a szavak általában? ... Nekem nincs filozófiám. Bennünk, festőkben – mint minden művészen – az élet él. Ez minden, s aki művész, azt megbecsülöm, Brueghelt és Manet-t, mint festőket, Ingres-t, mint rajzolót... Picassót boldognak tartom, hogy ennyire gazdag, hogy oly sokféle módon tudja kifejezni magát. A régiek közül nagyon érdekel Masaccio, de legjobban Paolo Uccello.”

Rózsa a 30-as években az Új Szin és a Magyar Művészet című folyóiratokban szép tanulmányokat szentelt Rippl-Rónai, Vedres Márk, Vass Elemér, Basch Andor, Halápy János, Perlrott-Csaba Vilmos, Fenyő György (Fenyő Miksa festő-fia) munkásságának, s 1938-ban ő rendezte meg a Tamás-galériában a „Párizsi magyar művészek” című – nagy visszhangot, heves vitákat kiváltó – tárlatot, amely fiatal non-figuratív és szürrealista művészeink (Beöthy István, Martyn Ferenc, Gadányi Jenő, Hajdu István, Szenes Árpád, Kolozsváry Zsigmond stb.) impozáns felvonulása volt.

De a szépirodalomhoz sem lett hűtlen: 1932-ben adta közre „A két Bolyai” című drámáját, amely merész mondanivalója miatt nem kerülhetett színre. (Korábbi irodalmi munkái a századforduló körül jelentek meg: a „Huszárszerelmek” című novelláskötet 1896-ban, a „Nászút hármában” – amely ugyancsak novellagyűjtemény – 1896-ban és „A föld” című színmű 1902-ben.)

1943-ban „Művészet és szépség” címmel jelent meg egy testes, bőségesen illusztrált művészet- és művelődéstörténeti áttekintése, amely a különböző korok és különböző mesterek nő-ábrázolásait (főként akt-kompozícióit) veti össze.

A hetven éves művészeti írónak 1944. március 19-e – a németek Magyarországra való bevonulása – után, származása miatt bujkálnia kellett. Röviddel a főváros felszabadulása előtt, 1945. január 9-én halt meg hetvenegy éves korában; agyvérzés végzett vele.

1945 májusában nyílt meg a népi demokratikus Magyarország egyik legelső képzőművészeti tárlata, „Rózsa Miklós emlékkiállítás” címmel. A Kállai Ernő által rendezett tárlaton néhai Ámos Imre, továbbá Gadányi Jenő, Martyn Ferenc, Barcsay Jenő, Bokros Birman Dezső, Korniss Dezső, Forgách Hann Erzsébet és Lossonczy Tamás munkái szerepeltek... E művészek mindegyike sokat köszönhetett Rózsa Miklósnak.

Az emlékkiállítás katalógusának előszavában Kállai méltatta Rózsa érdemeit: „Ez az örökifjú, karakán, harcos ember egész életében az új művészetért lelkesedett és verekedett... Meglehet, hogy könnyen hevülő vérmérséklete olykor egy-egy huszáros mellékvágásra ragadta, – de tévedéseivel is a haladó szellemű művészet ügyét szolgálta. Rózsa Miklós a demokrácia, a társadalmi és szellemi szabadság igaz harcosa volt.”

Bár Bernáth Aurél életteljes, mesteri képet rajzol Rózsáról „A Múza udvarában” című könyvében s a magyar mártír-írók – Keresztúry Dezső és Sík Csaba által szerkesztett – kétkötetes antológiája („S két szó között a hallgatás...”, 1970) is megemlékezik a száz év előtt született, minden új és egészséges művészeti törekvésre érzékenyen és késedelem nélkül reagáló kritikus és esztéta működéséről és érdemeiről, – sajnos mind a mai napig nem került sor „az egyik legkiválóbb magyar művészeti író és művészetszervező” (Solymár István) tanulmányainak, cikkeinek összegyűjtésére s válogatott művészeti írásainak közreadására.

Bízunk abban, hogy elsüllyedt szellemi értékeinket fokozatosan közkinccsá tevő könyvkiadásunk a közeljövőben programjába fogja iktatni egy Rózsa Miklós-kötet összeállítását és publikálását. E kiadvány megjelenése után minden bizonnyal árnyaltabban fogjuk látni a század eleji magyar művészeti élet eseményeit, folyamatait.

KAPOSVÁRI SZÍNHÁZI ESTÉK

Következetességet ígér ez az idény is kitűzött céljuk, a szocialista humanista modern színház jegyében. Ezt tükrözte az évadkezdés, legalábbis szándékában feltétlenül, hozzátéve, hogy Romain Roland *Farkasok* című színműve értékei mellett ellentmondásoktól sem mentes; az írói mondanivaló itt nem olyan kristályosan egyértelmű, mint az előző két évadkezdő darabé (*Sirály, Éjjeli menedékhely*).

R. Roland pályakezdő színpadi művében elsősorban saját korához intéz – önmagával is viaskodó – erkölcsi kérdéseket. Alapproblémája: mindenképpen azonos-e bizonyos történelmi helyzetekben a haza és az igazság fogalma. Vagyis egyéni igazság és közösségi érdek konfliktusáról van szó itt is, mint a többi, „A hit tragédiái” gyűjtőcím alatt ismert forradalom témájú drámáiban. Válasza a *Farkasok* alapkérdésére egyértelműen az, hogy lehetnek helyzetek, amikor magasabb célok érdekében az egyénnek ártatlanul is szenvednie kell. Igen – mondhatnánk nem kevés okkal –, de ez esetleges és egy bizonyos szubjektív történelmi szituációból fakad. A saját ellenvetését maga az író is megtette, mert a mű végkicsengésében az egyén igazságáért való harc mellett is lándzsát tör, ami általános érvényű erkölcsi tétel és egy hatalmas életmű alaphangját intonáló szép, humanista gondolat is egyben.

Ellentmondásos a mű keletkezése és hatása is. Benedek Marcell írja R. Roland-ról, hogy amikor a Jean-Christoph sorozat ötödik kötetében, a *La Foire sur la Place* (A piaci vásár)-ban – származásra való tekintet nélkül – szinte fotografikus hűségű, egyben maróan ironikus rajzát adja a századvég polgári társadalmának, ellenségei igencsak meggyarapodtak. Keresztények és nem keresztények közt egyaránt, ami azzal a groteszk következménnyel járt, hogy antiszemita hírébe keverte az író, aki egész életén át a leghevesebben harcolt a faji megkülönböztetések ellen; s akit mély, cselekvő humanizmusért okkal nevezett Stephan Zweig „Európa lelkiismeretének”. Hasonló lehetett R. Roland első irodalmi jelentkezésének hatása is. Forradalmi drámaciklusának első darabja, a *Farkasok* 1898-ban, a Dreyfus-ügy kezdetén íródott, amikor Franciaország és a világ haladó közvéleményét mélységesen felzaklatta a zsidó katonatiszt életfogytig tartó deportálása – árulás koholt vádjával. A francia társadalom két részre szakadt. Roland fölülemelkedett ezen a dulakodáson: mélyen elítélte Dreyfus igazságtalan meghurcolását, de féltette hazáját a perújrafelvétel következményeitől. Azaz ő is úgy találta, hogy hazájának ártana, ha kiderülne, hogy hét francia tiszt (hadbíró) – tévedett.

A darab cselekménye a francia forradalom „nagy esztendejében”, 1793-ban játszódik. Az ostromgyűrűbe zárt francia vezérkar ütőerejét széthúzás fenyegeti. Verrat, az egykori mészáros, akit a legnépszerűbb parancsnoknak ismernek, személyes ellenszenvből árulással vádolja meg egyik tisztársát, a volt arisztokrata D'Oryont. Miután szócsatájukban alulmarad, egy provokáló levéllel keveri gyanúba ellenfelét. D'Oryont halálra ítélik, ám a vezérkar egyik tagja, a tudósból lett parancsnok, Teulier, – aki maga sem bízott D'Oryonban és gyűlöli az arisztokratákat –, rádöbben arra, hogy a vád hamis. Még a kivégzés előtti éjszakán bebonyolítja az elítélt ártatlanságát. Quesnelt, a Konvent biztosát is meggyőzi: hamis tényeken alapszik az ítélet. De ami egyszerűnek látszana békeidőkben – az ártatlant felmenteni, a bűnöst gillotine alá küldeni –, az itt és most kivihetetlen. Quesnel jól tudja, hogy ez a döntés a hadihelyzetre, végső fokon a forradalom sorsára végzetes lenne. Ezt tükrözi éles vitájuk Teulier-vel („Mi közöm a lelkiismeretedhez, ha a haza követeli, fel kell áldozni a lelkiismeretünket is!...”), némiképp jelezve már azt is, hogy a hasonló helyzetek és döntések kiélezték a forradalom belső feszültségeit, gátját nyitot-

ták a parttalan terrornak, és előre vetítették bukásának árnyékát. A perújrafelvételén a rögtönítelő tanács – hiába vált nyilvánvalóvá D'Oryon ártatlansága, és Verrat bűnössége – engedve a néphangulatnak, megerősíti korábbi ítéletét. A forradalmat híven szolgáló arisztokratának mégis meg kell halnia: vagyis abban a válságos pillanatban a haza és a forradalom ügye fontosabb az igazságnál is. R. Roland nem csekély katarzis árán jut el erre a következtetésre –, hogy a befejezésben még egyszer kimondhassa két legfontosabb tételét. („Quesnel: Én beszennyeztem a nevemet, de a hazát megmentettük! – Teuler: A gillotine árnyékában vagyok, de a becsületemen folt nem esett” . . .) Sajátos problematikája, gyakori témája az írónak ez a kettősség. Gyökerei nyilván pályakezdő korszakának világnézeti korlátaiból is adódnak. „A haza fogalma akkor még nem tárgult benne Európává, sőt a szabad népek világává. Nacionalista nem volt, de az egész ügyben a fenyegetett haza sorsát látta a legfontosabbnak.” (Benedek Marcell). A Farkasok alapeszméjével végső fokon a Dreyfus elítélését helyeslő táborát erősítette. (Érdekes módon ez a problematika később a forradalmi drámaciklus *A szerelem és halál játéka* című darabjában is visszatér.) Ugyanakkor soha még nem tagadta az általános emberi igazságért való nemegyszer kockázatos harc elkötelezettségét sem. A januárban látott tv-feldolgozásban a rendezés az eredeti drámának ezt a fontos erkölcsi tanulságát nem hangsúlyozta kellően, sőt, kilúgozta, megmásította: befejező jelenetében Teulier az összetört, megsemmisült ember kudarcával marad egyedül a színen. Pedig R. Roland a Farkasokban is kimondta azt, amit nem sokkal később „A nép színháza” tanulmányorozatának egyik szép gondolatában így fogalmazott meg: „*Aki látja az igazságtalanságot, és nem kísérli meg, hogy küzdjön ellene, az sem művész, sem ember nem lehet teljesen.*”

A fordítás, amely az egyik szereplő, Szabó Kálmán friss, gondos, szakszerű munkája, a fiatal R. Roland kivételes drámai szituáció teremtő és jellemrajzoló készségéről árulkodik. A Farkasok jó darab. Komor István rendezése nagyszerű munka. Lendületes, nagyerejű előadást teremtett, amelyben a színészi játék hitelessége különösen fontos szerephez jutott. Finom lélekrajz jellemzi a figurák megjelenítését; egyenletes építkezés, pontos, érthető hangsúlyok a rendezést. Kóti Árpád, a Konvent megbízottjának súlyos döntését vállaló vívódását, Szabó Kálmán a tudós entellektüel katonatiszt lelkiismereti válságát rajzolta meg érzékeny művészi eszközökkel. Verrat alakját Vajda László, D'Oryont Kun Vilmos formálta meg a rendezői elképzelésnek megfelelően. A mű televíziós változatát milliók láthatták, a hazai – fölfedező erejű – színpadra állítás érdeme mégis a Csiky Gergely Színházé.

Bertold Brecht harmadik, legértetebb korszakának nagy drámáit megnyitó darabja, a *Kurácsi mama* – „tézisdráma”, mint legtöbb színpadi alkotása. Tétele sokféleképp megfogalmazható, lényege ugyanaz: a háború embertelensége, minden értéket és minden emberi érzést, kapcsolatot, életet eltipró kegyetlensége, amely végigkíséri az emberiség történetét és csak úgy tűnhet el onnan, ha minden gyökerében megváltozik, ami itt „a harmincéves háború krónikájában” leperog előttünk; ha az egész társadalmat megváltoztatjuk. A mű keletkezésének dátuma – 1939 – nyilvánvalóvá teszi az író közvetlen agitációs célját, maga a darab pedig azt, hogy nemcsak a német tömegeket akarta figyelmeztetni . . . Kurácsi mamát nem rázzák fel az események, nem veszi észre, hogy a kisember csak kárvallottja lehet a háborúnak. Kitart rögeszméje mellett, hogy a háborúban „megszedheti magát” . . . Brecht *Kurácsi mamája* bejárta a világot. Alig van művelt ország, ahol színpadhoz ne jutott volna. Rendezői azonban hosszú ideig tragikus hősnek ábrázolták a markotányosnőt, „elpusztíthatatlan erőnek”, aki dacol a kegyetlen valósággal. Feledte, hogy Brecht Kurácsi mamája *nem akarja* észrevenni a valóságot; azt, hogy sorsának masszív rugója éppen saját kapzsisága, haszonlesése, amely minden érzését, fájdalmát elnyomja. Azaz sajnáltatva ábrázolták sokan – elítéltetése helyett.

Babarczy László rendezésében a Kurácsi mama nem a háború áldozata, nem „tragikus hős”. Jól érezzük: bűnös ember, sorsáért önmaga felelős. Babarczy tehát Brecht szelleméhez híven állította színpadra a Kurácsi mamát. Érzélgősség, sőt érzelmek nélküli előadást teremtett, nagyszerű színészvezetéssel. Átgondolt és tuda-

tosan szikár, feszes, szinte fogvacogatóan rideg ez az egész produkció. Paradox módon – ebben a hibája is. A brechti „epikus színház” tökéletes megvalósítására igyekvő rendezés mintha csak erre a folyamatra koncentrálna, s ez a tendencia bizonyos szituációkban nem hat serkentően az előadás drámaiságára. Következésképpen egy ponton túl valahogy már a darab gondolati anyaga sem hat kellő erővel; egészében véve úgy tűnik, hogy a Babarczy rendezte *Kurázi mama* már „brechtibbé” vált annál, ami – bizonyos idő után – az elgondolkodtatás szándékával és az elgondolkodás őszinte igyekezetét feltételezve maradéktalanul befogadható. Fárasztóvá lett, és a darab felén túl, már csak helyenként – például a néma lány hőstettében és halálakor; a főhősnő „szerepjátzásában”, mikor elfogott fiával szembesítik, vagy például a befejező jelenetben – tudott magával ragadni. Ez persze nem zárja ki az előadás számos értékét: kemény határozottságát, egyszerűségét a kialakított és egységre foglalt játéktípusában, szcenikában, jelzett díszletekben. Kitűnő színművész, Olaszszky Éva játszotta a címszerepet. Sokszínű, de megfásult, rögeszmés, szinte anyai érzelmek nélküli Kurázi mamát formált meg, a rendező koncepciójának megfelelően, olyan embert, aki a fájdalmát, – ha még maradt ilyen érzése – jobbára hallgatásaiban jelezte, mint a belső ellágyulás bármilyen rezdülésével. Csak jót mondhatni az összehangolt szereplőgárda teljesítményéről, amelyből a vendég Monori Lili megkapó néma lány figurája maradt bennem a legmélyebben.

A kaposváriak *cselekvő* humanista színház koncepciója az évad harmadik prózai bemutatójával Shakespeare szellemét idézte meg. Különleges módon, megkapó elevenességgel és újszerűen a legmaibb értelemben. Elsősorban az *Ahogy tetszik* kiválasztásával. A darab színpadi pályafutása – legalábbis nálunk – jó ideig méltatlanul kevés figyelemben részesült. Krónikája alig pár évszámot jelez. Többszöri nekirugaszkodással, csak az 1860-as években fordítják le, színpadra 1869-ben jut először, Kolozsvárra. A Nemzeti Színház 1918-ban tűzi műsorára, igazi sikerét azonban csak Szabó Lőrinc csillogóan szellemes, nemesveretű fordítása hozza meg 1938-ban. 1949-ben ismét a Nemzeti, 1954-ben vidéken, a Faluszínház játssza sorozatban, s innen már tízévenként egy-egy érdemes bemutató fémjelzi útját. A kritikák, jegyzetek, bevezetők tanúsága szerint a harsány életöröm és a bővérű komédiázás mellett a vígjátéki happy-end légköre és a shakespeare-i világnézet poézise uralta a bemutatókat: az emberség győzelme az embertelenség felett, ami igaz, de nem minden. A mű mélyebb gyökereihez, netalán ambivalens szálaihoz vagy motívumaihoz való közelítésre még a legutóbbi Madách színházbeli előadásról olvasva sem találni utalást. Zsámbéki Gábor rendezése az értelmezés lényegét illetően más, eltérő alighanem minden korábbtól. Nem hozzátett a korábbi értékekhez, hanem (új irányból közelítve) egyértelműen újat adott.

A darab az első felvonás és egy-egy kurta jelenet kivételével az ardennes-i erdőben játszódik. Utóbbiak a kaposvári előadáson kihúzottak – maradt az erdő. Minden, ami kívülre teret, hangot kap, az előkészíti vagy kiemeli, hangsúlyozza vagy kiegészíti a főcselekmény színterét és persze mindazt, ami itt történik. Milyen is ez az erdő? Shakespeare többi erdőihez hasonlít, a Szentivánéji álom erdejére és a maga fizikai valóságában bizonyára így formázta a költő ifjúkori emlékeiben a kedves, öreg warwickshire-i tölgyrengeteg is minden szépségét ott, Stratford közelében. Ez az erdő azonban valami más is: menekülés az üldözötteknek. Mint a prológu udvari pletykáiból megtudjuk, a száműzött idősebb herceg: „Azt mondják, máris az ardennes-i erdőben van, és vele sok jókedvű úr, és úgy élnek ott, mint valamikor Robin Hood Angliában. Mondják, nap, nap után sok fiatal nemes tódul hozzá, és élik világukat, gondtalanul, mint az aranykorban.” Komor, sötét színekkel szól ez a prológu, mintha nem is egy derűs, helyenként bohócati elemekkel átszőtt vígjátékot exponálna. Zsarnok, bitorló ül a trónon: a fiatal herceg, aki hatalma teljében is fél mindentől és mindenkitől. Országában eluralkodik a bizalmatlanság, a gyanakvás légköre, amit hajbókoló udvari népével együtt brutális cirkuszi gyönyörökkel, csonttörő birkózó-bajvívásokkal próbál feloldani. Ez tehát az ellenpólus, az „irigy udvar”, ahol mindenkiben ellenséget szimatolnak, ahonnan jobb minél előbb elmenekülni.

Innen távozik álruhában a darab két bájos nőalakja, Rosalinda, a száműzött herceg lánya és unokahúga, a trónörökös, Célia, miután az uralkodó Rosalindát is száműzi. („türelme, sőt hallgatása is / beszél a néphez és mindenki szánja...”) Velük tart Próbakő, a bölcs udvari bolond, és ebből a „kegyetlen királyságból” menekül öreg szolgájával bátyja haragja elől a bátor legkisebb testvér, Orlando is. Felbukkan tehát itt is az ismert shakespeare-i téma-pár: a törvényes uralkodó elűzése és a fiatalabb testvér kiforgatása vagyonából. Útirányuk: az ardennes-i erdő.

Milyen is *valójában* ez az erdő? „Két jelentésrétege van itt mindennek: egy szó szerinti és egy metaforikus. Minden létezik önmagában és egyúttal önmagának visszatükröződése és általánosítása is. Az ardennes-i erdőben Shakespeare világának csaknem valamennyi alakja találkozik egymással. Valóságos ez az erdő, egyszerre feudális utópia és ennek az utópiának a szatírája. Nem csoda hát, hogy idetérted ebbe az angol erdőbe egy nőtényoroszlán kicsinyével és kigyók siklanak a mohán.” Jan Kott, a neves tudós írja ezeket a sorokat a mű elemzésében. A kaposvári előadás *ezt az erdőt* jeleníti meg; Zsámbéki színpadán ez az erdő jelenik meg egy groteszk díszletmetafora külső valóságában. Az udvarban játszódó első felvonás után, stilizált kötél-„erdő” kíséretében egy hatalmas, a teljes színpadteret beborító műszörme lepel hull alá a zsinórpadlásról. Ez a jelzett erdő – fontos dramaturgiai funkcióval – mindvégig a színen marad. Teret adva a további irreálisba hajló cselekmény filozofikus, szerelmi és különböző epizódjainak. Zsámbéki tehát – művészi értelemben – remekül hasznosítja Jan Kott Ahogy tetszik értelmezését, és tudatosan *vállalja is* ezt a koncepciót. Olyannyira, hogy az előadás műsorfüzete a tudós *Kortársunk Shakespeare* című könyvéből idézve három oldalon ismerteti az Ahogy tetszik elemzésének fontosabb részleteit. Kulcsot is adva ezzel – és a mottóul kiemelt idézettel: „Csakis úgy alkothatunk értékítéletet minden Shakespeare-előadásról, ha azt kérdezzük, mennyi van benne Shakespeare-ből és mennyi belőlünk.” Erőteljes filozófiai töltést kap tehát ez az előadás, ahol a „leszálló”, kötelekkel átszeggelt erdő irreális közegében a dolgok többjelentésűekké válnak; ahol az ardennes-i erdő vágykép és valóság egyidőben; ahol „a szerelem menekülés a kegyetlen történelemből a kitalált erdőbe”. Kulcsszerephez jut ebben a közegben Próbakő, a bölcs udvari bolond és természetesen a méla iróniával bölcselkedő Jaques, aki a darab végén külön rendezői ötlet forrása lett. A mű szerint, amikor minden rendbejön, a szerelmi szerepcserék után ki-ki párjára lel, s a galád herceg egy remete szavára – „deus ex machina!” – megtérve kolostorba vonul, Jaques nem tart a többiekkel, ott marad az erdőben, vagyis kimegy a színpadról. („El”). Zsámbéki itt kiméletlenül megszakítja ezt az oltalomadó, illuzórikus mentsvár-erdő-álomképet, és ébresztőt fúj. A köteleket felhúzzák, összehajtogatják. Ottmarad csomóban, mint egy birkózószőnyeg a meccs után. Jaques ennek a közepébe telepszik és *mindvégig a színen marad*. Méla gúnyorral nézi a boldogan táncoló párokat, mintha ezt mondaná: „Szép, szép a humánus diadala, de azért ne feledjétek, az aranykor itt van, »ülök rajt«”, itt az „erdő” és én – az elidegenedés – is... Még jó ideig. Dehát – ahogy tetszik...

A rendezés külön érdeme, ahogyan ez a koncepció utat enged a bájos poézis örömeinek, a játékosságnak és a mű kordivatot – a pásztoridilleket – perszifláló törekvéseinek. Pátosz és irónia, keserű gúny és megkapó líra összetettségéből bontakozik ki az előadás önálló stílusa, mindvégig egyensúlyban. Sehol egy disszonáns hang, egy túlhangsúlyozott vagy erőtlen figura. Magávalragadóan szép és hiteles az előadás szerelmi kettőse: Orlando szerepében (vendégként) Márton András, Rosalinda-Ganymedesként pedig Pogány Judit nyújtott emlékezetes alakítást. Pogány Judit emelkedő pályáiván ez az első főszerep. Rosalindája a középpontban álló motorikus erő; kirobbanó vitalitásával, nőiességével, csillogó szellemével megtölti a színpadteret. Pogány Judit nagy ígérete a magyar színművészetnek. Mélyről fakadó, kéjesen apró kacagásai, gesztusai, arcjátéka, egész mozgáskultúrája, könnyed és szép, tiszta szövegmondása – a lényéből természetesen áradó kifejező erő megnyilvánulásai, amelyek sok színpadi élmény forrásai lehetnek. Céliát is nagyszerű művész, a bájos Molnár Piroska alakította. Koltai Róbert a mű filozofikus humorát tolmácsolta

egyéni karakterrel, amely közel állt a pásztorfigurák józan paraszti világához. Mélyek, emberiek ezek a parasztfigurák (Tóth Béla, Mucsi Sándor, Hunyadkürty István); humoruk nem öncélú komédiázás, sőt, nagyon is eredeti, savósan ironikus humor. Kiss István Jaques-ja színészi-rendezői telitalálat. Sokszínű, emlékezetes figura Vajda László száműzött hercege; Juci, a rút kis parasztlány szerepében egy eljövendő komika reményeit keltve nyújtott jó alakítást Csákányi Eszter. A ragyogó ötletű jelzett díszlet és a kosztümök tervezője Pauer Gyula volt.

BALIPAP FERENC

Búcsú az albérletektől

*Ezek már nem kellene soha –
tuldokló csönddé
málló szőlőhegyé
fenyőre-tűzött akácvirággá*

*lesznek – –
pedig már soha
e térszkek fölötti este
föllobogózott galambdúcaira
harangszó szögezve
mérgegomba-körmű erdők*

*lesznek – –
huhogó napsütésben lubickoló
jégcsaphalak
éjféli vagonjain
átütött kezek
ároktól kazalnak pörgő virágok
kazlakból csillagok*

*lesznek – –
nem kellene már soha
boltív alatt vergődő
lihegés-puszták – – –
csonton átnyíló szerelem
tavaszai ropognak
házam házam helye
sivító idő sinjeire
ingem alól
eloldozod az évszakot*

Irány

Gyerünk az álcás kobakok fölé! Ott arcainkat
 nem rombolja, oda dörögve nem érnek
 gonoszkodások kis tarackjai – gyorsuló suhanással
 föl, sirálýszívközelbe, jupiteri kék tekintet alá!
 Célba vehet összehúzott szemmel a kicsiség – kajánkodunk
 a magas tekepályán: dönthetetlen babák. Orkánban
 falevelek: indulatunkban föl, tonzurás fejek: szerzetest
 játszó hazugságok fölé! Emeltünk mosoly-kerítést
 elégszer ellenük – a levetköztetett szerelmet befagyott
 tóra vacogó modellnek kitették. Vekkerrel nyakukon
 telepedtek asztalunkhoz, homlokkal egymásnak koccanó
 eszmecezerék körül ketyegtek, mint a pokolgépek.
 Jágóként kezüket dörzsölve figyelték:
 tusáznak, kaszabolják egymást nézeteink –
 Beásni kellett volna magukat, tüzelni
 az ellenük láncaltapokon robogó, behemót időre!
 Szekerezni Göncölön, incselkedni a Nagy Medvével
 csillagokkal bujócskázva derítő lenne idefent –
 Vegyünk teli tüdőre levegőt, lehelljünk, társak,
 ármánykodókra: hanyattvágódnak a hazugságok,
 széttűjődva a panorámán átperdülnek. Tapsok
 fölött delelő ifjúság fénykötelein lecsúszó akrobaták,
 feszítünk, feszengünk a porondon, emelt karral
 egymásra mutatva.

A tények

Célozzuk őket ujjal: a tények
 nyugodtak.
 Sértetlen állnak
 a sortűz, dörrenés
 után is – szégyenére
 nagyujjak kivégzőosztagának.

Pelenkaszagú első
 fölött dél –
 egyesülnek:
 alul-fölül a mutatók,
 ünneplik nászukat harangok
 – meg sem hallják
 a harangszót!

Negyedik fejében óriási rét –
füvén
cirregnek, pattognak szöcskék:
celofánszárnyú ámulások –
kölyök a duzzadó
reggelt letépi:
eszik zamatos körtét.

Hatodik hóna alatt iskola –
dobozában a többtől elüt,
lobban a vaku-tekintet:
fényképezi
az ácsolt A, szuronyos K betűt.

Izeg-mozog a tizenhetedik:
belső
diszkivilágításban rokolya –
hallelujával borítja pucér
angyaloktól hemzsegő kupola.

Ragtapsz, borogatás arcán
a következőnek,
roncsolt az álla:
tánclépésben jövő felé menet
kudarcok bandája boxerrel várta.

Égtájakat
lapoz a huszadik,
vidékeket gyűjt,
tenyerére vesz,
vizsgálván nagyító alatt
meghatározásról
évszázadokkal levelez.

Mézésszavú a huszonharmadik,
Szentterencnél jelesebb:
repül
hozzá vijjogva faluvég,
dédszülő sírjában zörögve felül.

A huszonötödiknek vándorlások
vasláncként hurkolódnak mellkasára:
nagy lélegzetet vesz – darabokra
szakad
utak, ösvények láncá.

Dagadó izomzatú
a huszonnyolcadik:
birkózott
Atlaszokkal edzéseken,
rugalmas magyarázatokkal
expanderezett
naponta rendszeresen.

*Télbe mered
a harminckettedik –
vacogva látja újra:
halcsont-vitorláson tovaring
jégcsapot könnyező Anyuska.*

*Sorakozót vezényel
ordító harmincnegyedik:
váll váll mellett
a tények, végtelenül –*

*Feszesen: diszörségben állnak
a Föld körül.*

BERCZELI A. KÁROLY

A legutolsó pillanat

*Nyütt testem már a síromig
lassacskán elkopik –
De míg a szervek
nagyrésze senyved,
ott legbelül:
a lélek még gyarapszik és kiteljesül –
Még észlel, feltog, mélyre lát,
még villan és formálja önmagát,
még dolgozik, még befogad,
még áttekint nagy távokat,
és múltja is úgy csiszolódik,
hogy minél régebbi az emlék,
a megidézett s már-már eleven kép,
annál pontosabb és valódibb,
s akár a rézkarc, részletes,
mert most derül ki, míg mindent szemügyre vesz,
hogy fontos volt a legparányibb mozzanat:
egy szeplő, hajszál vagy lehullt levél is,
mind sorsdöntő volt, ritka fétis,
hogy felépüljön oly sok év alatt
az emberi remekmű: a személy,
mely kész egész lesz s önmagában halhatatlan
a legutolsó pillanatban,
mikor a szív megáll s már ő sem él.*

BABITS ÖRÖKSÉGE ÉS HAGYATÉKA

Minden író életműve önarckép. Nemcsak az írás folyamata jelenti az alkotást, hanem a közreadás vagy asztalfiókba süllyesztés mozzanata is. Az író olyannak látja magát, amilyen a nyilvánosságnak szánt írásaiban, – ha félredobja vagy vázlatban hagyja szövegét, akkor nem érezte találó önkifejezésnek. Éppen Babits Mihály írta a posztumusz kiadásokról: „Én a magyar közönség és ifjúság végleges Csokonaijában nem kívánom látni a soha kiadásra nem szánt rossz... verseknek ez óriási tömegét, melyek a költő képét inkább zavarják, mint gazdagítják...”

Az irodalomtörténet ismer olyan alkotásokat, melyek a szerző életében, akarata ellenére nem láttak nyomdafestéket: ezek többsége a cenzúra áldozatául esett. Babits Mihály azonban minden, „önarcképéhez” fontosnak ítélt alkotását közölhette. Amikor 1908-ban Kemény Simon a Nyugat hasábjain a Holnap költőit – Ady kivételével – elmarasztalja, Osvát egy lábjegyzetben nemcsak megvédi Babitsot, hanem levélben valamennyi addig írt művét kéri a folyóirat számára. Ignótus két magasztaló cikket is megjelentetett már az első Babits-kötetről. Vagy utánuk Babits Mihály, a szerkesztő „álcázta” volna Babitsot, a költőt?

Gál István, aki napilapokban és folyóiratokban, különösen az elmúlt év során sok kiadatlan Babits-szöveget közölt, nem kevesebbet állít a Tiszatáj 1973. 11. és a Jelenkor 1973. 11. számában. Az utóbbiban bizonyítás nélkül, tényként közli azt a vélekedését, hogy mások hatékonyan beavatkoztak Babits „könyvei megszerkesztésébe”. Mire alapozza ezt a merész állítását?

Elfogadható olyan álláspont, mely a nagy írók minden sorát fontosnak tartja. Közlésük azonban a kritikai kiadás feladata. A MTA Textológiai Bizottsága néhány éve határozatot hozott a Babits- és a Kosztolányi-kiadás megindításáról, a munka azonban a személyi feltételek hiánya miatt lekerült a napirendről. Gál István Tiszatájbeli, már jelzett cikkében a történetet másképp tudja.

A kiadatlan Babits-anyag valóban nagy és egyáltalán nem érdektelen, de első sorban a szakembernek, tehát a kritikai kiadás forgatóinak mondana sokat. Dokumentum-értékű kéziratok kiadását jelenleg is csak helyeselhethjük. Ilyen a Jelenkorban Szabó Lőrinc lejegyzésében közreadott visszaemlékezés, túlzás azonban azt állítani, hogy Babits „későbbi írói és szerkesztői magatartásának számos elemét is itt fogja csírájában fölfedezni az irodalompszichológia”. A szakember ezt már az író remekműveinek ismeretében megtette, de a közölthöz hasonló értékű dokumentumot találhatott Babits többször is megjelentetett önéletrajzában, vagy Köhalmi Béla: *A könyvek könyve*, ill. *Az új könyvek könyve* lapjain kiadott vallomásokban, s még számos interjúban is. Ismétlem azonban, ez a dokumentum érdekes, közlése indokolt.

Semmi esetre sem tarthatjuk viszont Babitsot olyan gyöngé ítéletű embernek, hogy súlytalanabb verseket nyomtatott ki, mint amilyenek asztalfiókjában rekedtek. Gál István bejelenti, Babits „összes kiadatlan verseit” (sic!) gyűjti most össze és adja ki. (Tiszatáj, 1973. 11. 67.) Babits kiadatlan verseinek száma valóban több száz, de ezek – az egész fiatalkori zsongéktól eltekintve – jobbra fogalmazványok és töredékek: így ítéli meg Illyés Gyula is, aki *Hátrahagyott versei* címen a kiadatlanok legjavát a közönség elé tárta. De ami a legfontosabb, egy-egy cédulán néha öt-hat-nyolc versvázlatot is látunk, nem egyszer keresztül-kasul írva, olykor egymás variánsaiként.

Mindamellet Gál Istvánnak erkölcsi alapja van, hogy a Babits-hagyaték kiadásával foglalkozzék. Ahogy a Jelenkorban megírja, a Baumgarten-alapítvány kuratóriumának megbízásából 1950 és 1952 közt ő rendezte úgy a hagyatékot, hogy azt

a Széchenyi Könyvtár átvehette. Nagy munkát végzett, s ennek megmondhatója magam vagyok, mert előtte megismertem – szintén mások után – 1949-ben a hagyatékot Babitsné Török Sophie Jagello úti lakásán, és az anyag kaotikus képéről, valamint a rendezésre váró iratok munkálatainak nehéz feltételeiről tanúskodhatom. Egyébként a hagyaték a korabeli újságok tanúsága szerint már 1945-ben előkerült a pannonhalmi apátság pincéiből, és az OSzK kéziratári növekedéskönyvének bejegyzései alapján – Gál István 1955-ös dátumával ellentétben – már 1952-ben mai könyvtári helyén találhattuk. A hagyaték sorsára vonatkozó dátumok a fentiek kiegészítésével, javításával érvényesek.

A Jelenkor 1973. 11. számában Gál István bemutatja ezt a hagyatékot. A cikk tulajdonképpen az OSzK kéziratára Babits-archívumának már közel két évtizede hozzáférhető katalógusát ismerteti. Írjuk is ide a hagyaték első és legfőbb kéziratári gondozójának, a kitűnő Babits-kutatónak, Belia Györgynek a nevét, hiszen az anyag ilyen természetű rendezettsége már az ő nevéhez fűződik. De a bemutatás így is magyarázatra szorul. Gál ugyanis délibábosabb képet fest a valóságnál. Kötetet kitévő novellaanyagról beszél, holott az elbeszélés műfajába sorolható írások jelentős része töredék vagy tárca. Továbbá számszerűen ismerteti a levelezés állományát, holott a számok mögött igen gyakran képeslapon küldött üdvözlések bújnak meg. A *Simóné háza* pedig nem „népi dráma”, hanem, ahogy arról a rádióban is meggyőződhattunk, az író naturalista zsongéja Bródy modorában. Babits könyvtárának még töredéke is kínál viszont témát a kutatónak, hiszen pl. Shakespeare-kötetét tanulságos lapszéli jegyzetei egészítik ki.

De mindenekelőtt Gál István szövegközléseit kell vitatnunk.

Fogalmazványokat, töredékeket, vagy a kiadatlan versek közt is variánsnak számító változatokat ad közre. Válogatása maga is szubjektív: ugyanilyen jogon a sok százból több tucat más versfogalmazványt is publikálhatott volna.

A legnagyobb hiba, hogy Gál István szövegolvasatai pontatlanok, néha csonkák, máskor pedig megbocsáthatatlanul önkényesek. Haladjunk kisebb hibáitól a nagyobbak felé.

1. Gál a szokástól eltérően nem közli a szövegek pontos kéziratári lelőhelyét, de ennél még súlyosabban esik latba, hogy – kiváltképpen az Új Írásban megjelent versfogalmazványok alá – olyan önkényes dátumokat ír, melyeknek nyoma sincs az eredetiben. Szövegközléseinek fő lelőhelye egyébként az MTA kéziratára, *Szabó Lőrinc kéziratosa hagyatéka*. VIII. 1. Ms 4699. jelzetű iratcsomója. (A továbbiakban csak a jelzetre utalok.) Noha legtöbbször a cím látszatát kelti, a fogalmazványok közül a *Pihenés* címe olvasható a kéziratlapon, de minden valószínűség szerint nem Babits, és mégcsak nem is Török Sophie keze írásában. Írjuk le itt, hogy a Szabó Lőrinc-hagyatékban a kutatás alapját jelentő katalógusát F. Csanak Dóra munkájának köszönhetjük.

2. Csak címszószerűen jelezzük, Gál a költő rövid ékezése helyett általában a mai helyesírás szerinti ékezéssel él, holott a vers ritmusa vagy a *poetica licentia* igen gyakran mást kíván.

3. A szövegközlések szavakat, kifejezéseket és sorokat téves olvasatban adnak közre vagy éppenséggel kihagynak részleteket. A Jelenkorban publikáltak közül az „Ó, hát így szenved . . .” kezdetű a Ms 4699/27 jelzetű kéziratlapon három változatban fordul elő. Gál, úgy látszik, a lap megfordított verzóján olvasható változatot adta közre, de akkor a vers nyitánya nem „Ó, hát . . .”, hanem Ó *dehát*, a 2. s. kezdete nem „és”, hanem *s*, az 5. s. nem „s milliónyi titkos láng az álarcos pokol?”, hanem: *S milliónknyi titkos láng ez az álarcos pokol?* Ugyanennek a versfogalmazványnak a II. vsz. 2. s.-ában nem „száz”, hanem *ma* áll, és 4. s.-ában az „egy” szó kurzivált. Akad a lapon ugyanúgy kezdődő variáns is, mint Gálé, de az merőben másképp folytatódik: *Ó hát mindenki így szenved, és minden arcon . . .* A Jelenkorban az 1006. oldalon közölt „Most tűzagná . . .” (Ms 4699/30) 4. s.-a Gálnál: „Éretlen vigadozás hát versem stb.”; helyesen: *Éretlen kiszakadsz hát versem?* 6. s.-a helyesen: *Felszedték a jövő sineit s vad ütemben őrvölg;* a 8. s.-ból helyesen: *s ezer és ezer úttjuk;* a befefejező három sor Gálnál: „melyeken az idegen drága halálba tekintek / fáj most párna-

falak közt elkéjült puha... / ölni gyenge szívek"; helyesen: „*melyeken az idegen sárga halálba tekint / táj most párnafalak közt elkéjült puha testek / ölni gyenge szívek*”. Ugyancsak a Jelenkorban a „Jó volna most is...” kezdetű fogalmazvány (Ms 4699/29) következő sorai így olvasandók helyesen: 2. *De ezt is meg kellett próbálni*; 3. *Ha sohase szerettél volna*; a 14. kisbetűvel kezdődik.

A Tiszatájban (1973. 11. 70.) az „Új rigmusok a télre” Gálnál: „az északi széllel / és éjszaka széllal”; helyesen: *az északi széllal / és éjszaka széllal*; a hangszimbolika csak így, a pontos olvasatban teljes. Szintén a Tiszatájban (72. o.) „Néha egy-egy nagyobb völgykatlanból...” kezdettel két össze nem tartozó szöveget olvas egynek. Az Ms 4699/33 verzóján először ezt olvassuk: „*Néha egy-egy nagyobb völgykatlanból valami talunak a tornya csuccsan ki: / olyan se hegy, se sík vidék ez*”. Gál kétőspont helyett pontos vesszőt szedett, és a végpontot nem teszi ki. Ezután a kéziratban függőlegesen számok következnek: 26–27 / 31–32 / 47 / 49 / 52. Csak ezután olvasható az a szöveg, mely a Tiszatájban *a pont ellenére*, folytatásként szerepel, s noha írásképe más életkorra vagy legalábbis más hangulatra, más íróeszköze, tehát mindenképpen más időpontra vall! A közlési mód is vitatható: a „szürke háló borzongás” kifejezés leginkább javításként értelmezhető a „borzong a víz ólomhátán, sárgásszürke a világ! / Milyen ős közömbös isten szövi ezt a szürke hálót?” zárójelbe tett szövegegyüttése fölött és helyett. A kézirat szerint az is valószínű, hogy az utolsónak közölt „Pluvius” szó nem a vers befejezésnek szánt mozzanata. Mindenesetre az ilyen kézirat iskolapéldája annak a szövegnek, melynek csak kritikai kiadásban volna szabad megjelennie.

Ugyancsak a Tiszatájban az „Ó líra, líra, úgy ömlesz elő...” kezdetű fogalmazvány (4699/31) hibáiból: „ki szavaimból” helyett *ki szavaiból*; 4. vsz. 3.: „nem vas, hanem friss vér, csörgedez”, helyesen: *nem var, hanem friss vér, csörgedez*; 5. vsz. 2. „e vérfakó dalok” vagylagosan: *e végtelen dalok*. A „Pihenés” címűben (Ms 4699/13) a közlés „és sistereg” sora a következővel egyetlen sort alkot. Még mindig a Tiszatájból „A veranda hűvös már...” (rövid ü, a rim miatt is!) 2. vsz.-át Babits zárójelbe tett, eldöntetlen jelző-alternatíváival kezdi: / Fanyar / Vörös /, – Gál viszont habozás nélkül a „vörös”-t közli. Pedig Babits habozása érthető: a szóismétlés elkerülésére, valamint a „fanyar” szó kettős jelentésére gondolhatott, amikor nem döntött végleg egyik jelző mellett sem. Ugyanebben a versben *haldoklók* helyett „haldokló” áll a Tiszatáj hasábjain.

Az Új Írás szövegközlései (1973. 11. 13–18.) talán a legmeghökkenettebbek. Kiadatlan szövegeként találkozunk az *Egy verseskönyv epilógusá*-val, melyet Dévényi Iván már egyszer közreadott. (L. Új Forrás, 1971. 2. 84–86.) Gál szövegközlésének mégis lehetne érdekessége, erről azonban nem olvasunk. Dévényi ugyanis kéziratból publikált, Gál István, noha nem jelzi, nyomdai levonatról (1. Ms 4699/16), és tanulságos volna esetleg a betűtípusról és 7–9. oldalszámokat jelző levonatról megtudnunk, a Nyugat melyik évfolyama melyik számából maradt ki a szöveg és miért. Az Új Írás publikációját bevezető magyarázat értelemszerűen a „Nyugtalanság völgye anyagába” illeszkedőnek tartja, tehát 1920 előttinek, Dévényi viszont – Kereszturyra és Weöresre hivatkozva – 1920 körülinek. Az Új Írásbeli „Borzasztó háború...” (Ms 4699/19) „címéből” kimaradt a határozott névelő, *álmadozik* helyett „álmadozik”, *redves* helyett tévesen „nedves” áll.

Rendkívül hibás az „Annyit szenvedtünk, hogy...” (Ms 4699/17) szövegközlése. A 4. s.-ban „pengettem” helyesen: *pedzettem*. A 18–19. s.: „borát, s fölvenni mind ami véletlent / ad az élet minden szolgájának egy pillantás gyönyört” helyesen: *borát, s fölvenni mind ami véletlen kamatot / ad az élet minden szolgájának – egy pillantást*; 21. s.: „s új hosszú vágyat, hogy édes buba fojtsa a gyönyört / lelkünkbe...” helyesen: *s új hosszú vágyat, hogy édes kinba fojtsa gyötört / lelkünkben...*; 23. s.: „szólna”: *szólana*; 26. s.: „kin” vagylagosan *vágy is*; 29. s.: „testvéreivel”: *testvéreink*; 32. s.: „csunya vér”: *csupa vér*; 33. s.: „tapad kezünkhöz és az ujult ég s föld nem ígér”: *tapad kezünkre s az ujuló ég s föld nem ígér*; 47. s.: „csucsára”: *csucsán*; 57. s.: „és vas”: *s a vas*; 58. s.: „kincseket és minden kincseket...”: *kincseket és minden nincseket...*; 60. s.: „és”: *s*; 61–62. s. a kéziratban három sor: „boldog em-

berekkel égjen a nap alatt / Egyik mutassa a földet és ekét s madarak seregét" helyesen: *boldog szobrokkal égjen a nap alatt / Egyik mutassa a földet és egét / és a parasztot, s madarak seregét*; a 66. s. végéről kimaradt: *ott*; a vers végén közölt 1918-as dátum nincs a kéziratban. Az ékezési hibákat, akárcsak az előző összehasonlítások során, nem is említem külön.

4. Két vers csonkán kerül elénk.

A Jelenkorban közreadott „Künn kacag . . .” (Ms 4699/29) nem két, hanem több, mint öt strófából áll. A közlő nem vette észre a „fordíts” jelet a lap alján. A publikáció még így is hibás: a 2. s.-ban *bellül*, a 3.-ban „vés” helyett *mér* olvasandó. A kimaradt versszakok:

Még gyermek voltam, kis fiu
a mérnök maga is az volt
és játszva tervezett s hiu
diákos örömmel rajzolt

S én még bíztattam: „Jer diák
tervezz [nekem egyenkint] százat
és rajzolj nekem Indiát
kifesteni mappa-táját”

De később azt mondtam neki:
„Rajzolj egy kertet utakkal
lelkem a szellő beveti
szellőrepitette maggal

Jól mérd ki az ágyásokat
hogy a burján föl ne verje
s ha kedvesen meglátogat

Szögletes zárójelbe tettem egy kifejezés vitatható olvasatát.

A fogalmazványokat különben is érdemes megfordítani. Kiderül pl., hogy az Ms 4699/30. kézirat két oldala ugyanannak a témának két változata, de Gál az egyiket „Ki hallana . . .” címen az Új Írásban, a másikat „Most tűzaknává . . .” címen a Jelenkorban adja közre. A két változat együttes közlése és összevetése annál is inkább érdekes lett volna, mert a rokonításra azonos motívumok, a megkülönböztetésre a szabadverses, ill. a metrikus forma fogódzót kínál.

„A veranda hűvös már . . .” kezdetű fogalmazványt „fordíts” jel nélkül is hasznos megfordítani. Hátlapján ez a levélvázlat áll: „Kedves Barátom! Látod, hetek óta nem tudok annyi „recueillement”-t találni, hogy a készen heverő írásaimat átnézzem és az „utolsó kezét” rájuk tegyem! Elküldöm azonban ezt a két fordítást (amely már egyszer hevert a Nyugatnál), nem hogy *most* kiadd . . .” Íme, Babits ennyire töredékesnek, nyomdafestékre még alkalmatlannak ítélte korabeli verses tollpróbáit, nyilván első-sorban a lap másik oldalán található „A veranda hűvös már . . .”-t, bár az újonnan megjelentek közül a szebbek egyike, – igaz, nem Heine és Petőfi modorára vall, mint közlője tartja, inkább az *Őszikék* bensőséges hangjával, asszociatív stílusával rokon.

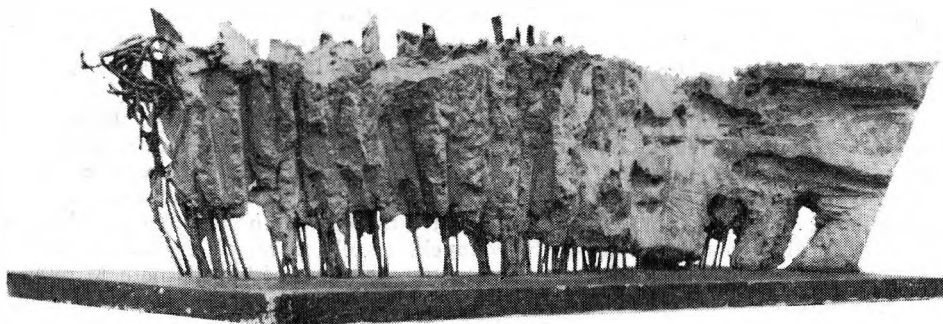
De legmostohább az Ms 4699/22 kézirat publikációja a Tiszatájban, ott „Jaj engem is . . .” kezdettel. Az eredeti 7 (hét) strófájából Gál István kiemeli és összefüggően közreadja a 3., 4. és 7. versszakot. Az így megjelent csonkok mintha a forradalmak utáni világfájdalmas panaszt hallatnának. Az eredeti más is, több is. E sorok írója nemrég írta és most is vallja, Babitsnak *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* c. írása nemcsak a forradalmak alatti szereplésének visszavonása, hanem a testvériség

akkor kiátkozott gondolatát is hirdeti. A történelemfölötti igazságkereső magatartásában egyesített két arc *együtt* Babits. A hiteles kézirat Babits visszavonásának tanúsága: az igazság elkendőzése nem használ a költő ügyének és méltatlan is hozzá. De az olvasók szeme elé bocsátott csonk még így is hibás: „kényetlen” helyett *kenetlen* olvasandó.

A szövegközlések irodalomtörténeti magyarázatát nem szükséges hévvel vitatnom, a megállapítások bírálatukat önmagukban hordják. Babitsnak Gál István által „verista-egzisztencialista” verseknek nevezett alkotásairól (1. Jelenkor, 1001.) csak annyit, hogy a líratörténet nem ismeri a verizmus műszavát, és a századeleji költészet egzisztencializmusát emlegetni anakronizmus. Gál István általában kétségbe vonja, mintha ez szégyent jelentene, hogy Babits intellektuális költő volt. Babits az efféle hiedelemre egy vita-írásában eleve megadta a választ: „Az Ön esztétikája minden egyebet legszívesebben kiselejtezne az irodalomból. Többek közt a gondolatot és művészetet is, mihelyt egy kicsit komplikált és nehéz. Milyen korlátozó és megszegényítő esztétika!” (Nyugat, 1934. aug. 15. 92.) De Gál a Tiszatájban „a véres valóság, az Ady-féle önkínzás, a T. S. Eliot-féle önelemző lelkiismeret-vizsgálat” poétájának is nevezi. El kellene döntenie, a három közül vajon melyik is volt, mert bármennyire összetettnek és gazdagnak lássuk is Babits személyiségét, három, egymástól ennyire elütő költő mégsem lehetett.

Gál István a Jelenkorban Babits-kiadásainak tervét jelenti be. Ilyen kiadványokat vitánk ellenére is hasznosnak tartok, és örülni fogok, ha az ő gondozásában Babits-kötetbe nem gyűjtött tanulmányait vagy Adyról szóló írásainak együttesét forgathatom. Még az is elképzelhető, hogy egyik kiadónk a kiadatlan versekből mutatványt nyújtson, de akkor tömör, eligazító jegyzetekkel! De a hagyatéknál is fontosabb az igazi örökség, olyan szinte fölfelelhetetlen kötetek új kiadása, mint a *Keresztül-kasul az életemen*, vagy a *Gondolat és írás*.

Végezetül jelzem, cikkemhez a szerkesztőségnek megküldtem a vitatott kéziratok mikrofilmjéről készített fotómásolatokat.

FRANCIA KRÓNIKA

PÁRIZSI POLC

„Lassanként, szinte alattomosan keríti az embereket hatalmába ez a város. Aki az első napokban idegenül és hidegen járja utcáit, csakhamar észreveszi, hogy már megszokott útjai, időtöltései vannak, ismer utcákat, házakat, együtt nevet az emberekkel, megszokta az ételeket és az időjárást: gyökeret vert Párizsban. Rajongás és meleg ragaszkodás ez az érzés, mint a szerelem, veszedelmes és végzetes arra, aki beleizlett, mint a játékszenvedély vagy morfinizmus. Nincs menekvés előle...” E szavakkal végződik Kovalovszky Miklós, a jeles nyelvész és kiváló irodalomtörténész 1937-ben megjelent ötvenes dolgozatának (*Irodalmunk Párizs-szemlélete a háború után*) „Anonymustól a Páris-regényig” című előszava.

A becses és adatdús tanulmányhoz még azon melegében hozzászóltam a *Szép Szó* 1938. áprilisi számában, habár akkor még csak négyesztendős párizsi múltra tekint-hettem vissza (összesen tizenhét év lett belőle!), s a helyszíni tapasztalatok, no meg heveny marxista meggyőződéseim tudatában igyekeztem néhány szerintem helytelen véleményt, túlzó vagy elhamarkodott általánosítást helyreigazítani.

Idült Párizs-kórom azonban nem akkor kezdődött, hanem még Debrecenben, s többek közt – mint már jó párszor megírtam – Adynak, Szomorynak, Márainak köszönhettem. Mikor aztán 1934-ben kikerültem, hogy egy félét hallgassak a Sorbonne-on, de aztán Horthy-bot-csinálta emigráns lettem, „búdosásomat és annak minden terhét ez az egy város elfelejtette velem” – hogy annak a Szepsi Csombor Mártonnak a szép szavait idézzem, aki a XVII. század elején lett minden rendű és rangú magyar Párizs-rajongók rokonszenves és tehetséges őse. Tanúja lettem hát „a sereklő sok gyönyörűségnek” meg „a habzó népek tengeri sokaságának”, amelyekről nem sokkal Szepsi után Faludi Ferenc írt a *Téli éjtszakák*-ban, zamatos nyelvvirágokkal ékesítve fel, szinte már a szomorys barokk burjánzás előhírnökeként, azt a várost, ahol „tartja” udvarát mindenféle vígság, öröm és gyönyörűség”.

A Kovalovszky-jelezte „veszedelmes és végzetes” szenvedély itthon sem csökkent. Sőt talán azt vallhatom róla, hogy a távolság sóvárogató hatása nyomán még fokozódott. S ennek a mániának, amely immár minden bizonnyal gyógyíthatatlan hóborrtá jegecesedett, egyik megnyilvánulása az, hogy igyekszem Párizs-kóros elődeim műveit megismerni, s – amennyiben lehet – megszerezni. (A kik kinevetnék ezt a monomániát, azoknak csak azt tudom mondani: talán ez sem alábbvaló a bélyeg- vagy gyufacímke-gyűjtésnél.)

Kovalovszky említett dolgozata, noha alig tizenöt évet ölel fel, mintegy negyven regényt és útleírást elemez. Ez az áradat azonban csak szerény csermely ahhoz a tengerhez képest, amely Szepsi-Csombor óta a Szajna felől a Duna felé hömpölyög. S akármilyen heveny is még mindig a közben krónikussá vált parizitiszem, ezt a tengert kikanalazni nincs időm és erőm; csak ötös találat esetén remélhetném, hogy össze tudnám állítani a Párizsról szóló regények, esszék, útirajzok és cikkek bibliográfiáját, s csak buzgó famulusok szorgalmára támaszkodva cédulázhatnám ki őket.

Egyelőre az a helyzet, hogy könyvtáram „parizológiai” részlege körülbelül két folyóméternyi. Persze, ha a jegyzeteimben nyilvántartott egyéb műveket is meg tudnám szerezni, ez a terjedelem talán tízszeresére növekednék. Ahogyan így összeállt, azt főleg az antikváriumi véletlen szabta meg, bár az „alapvető” művek nem hiányoznak belőle (Ady, Szomory, Márai, Hevesi, Illyés stb.).

A sort annak az Adorján Andornak a *Sorsok és pályák* című tanulmánykötete

nyitja meg, akit az Irodalmi Lexikon 1963-ban eltemetett, holott Molnár Ferenc és Lengyel Menyhért franciára fordítója akkor még élt (nem tudom, él-e még?, ha igen, éppen kilencvenéves) és aki a század elején *Az Est*-lapokat tudósította, bár a *Nyugat*-ba is írt, s aki rikkancskodó párizsi kiskorúságom idején a főnököm volt egy lapterjesztő cégnél, majd a háború után az *Éditions du Bateau Ivre* nevű kis könyvkiadó vezetője lett (itt jelent meg *Hongrois de la Résistance* című brosurám). Az említett, s az „irodalmi arcképek” alcímet viselő kötet egyébként még 1912-ből való, s fő érdekessége az, hogy talán ebben látott napvilágot az első (és mindmáig utolsó...) magyar Sade-tanulmány, „Az isteni marquis” címmel. Egyébként nem eredeti alkotás, hanem tulajdonképpen csak színes recenzió egy francia monográfiáról, amely Adorján szerint „szent irtózások szennyétől tisztára mosva olyannak mutatja ezt a szerencsétlen embert, amilyen volt”.

Arányi Miksának, az *Újság* szorgos párizsi tudósítójának – s mellesleg a New York kávéház építetőjének! – három vaskos cikk-kötetét átugorva; Bedecs Éva *Magyarok Párizsért* című partizán krónikáját (1965) csak éppen említve, Boldizsár Iván *Rokonok és idegenek* című kitűnő útleírását is csak érintve (A *Montmartre*-ban írtam róla), egy érdekes kis ritkaságnál állok meg egy percre: Czumpf Imrétől, a nemrég elhunyt tehetséges restaurátortól, Rippl-Rónai tanítványától (József Attilát és Radnóti is jól ismerte) kaptam, *Ez Páris!* a címe a takaros kis füzetnek, amelyet a Paál László Társaság adott ki, kevés számozott példányban, 1943-ban, ami bizony bátor tett volt: a könyvecske baloldali lapjain sorakozó, Párizst dicsőítő Ady-, Verlaine-, Péguy-, Ramuz-, Apollinaire-, Szép Ernő-, Szini Gyula-, József Attila-, Villon-idezetek, amelyeket szépen illusztrálnak a szerző finom metszetei a szemben lévő jobboldali lapokon – nem lehetett nagyon az anyére honi germán-zsoldosainknak.

A jól ismert művek újabb sorozatát ismét átugorva (Cs. Szabó, Dénes Zsófia, F. Rácz Kálmán, Hevesi, Illyés, Justh) újfent egy ritkaság: Kádár Endre *Önbűntetés* című zaklatottan modern, expresszionista regénye következik, akit Irodalmi Lexikonunk nem méltat, de akit a régi Benedek Marcell-féle lexikon 1927-ben még „az utolsó évtized magyar irodalmának egyik legeredetibb tehetségeként” említett. Ez a Párizsban, főleg a montparnasse-i kávéházakban játszódo túlfűtött, a lélek vergődéseit füstösen-ködösen-kinosan ecsetelő könyv 1934-ben az Athenaeumnál jelent meg, s a „fűl” szerint „a magyar regényírásnak korszakos jelentőségű nagy értéke” (A *Nyugat*-ban Füst Milán méltatta). Jazzdobszerűen pergő, staccato-mondataiból idéztem néhányat A *Montparnasse*-omban, s most azon mélázom, hogy vajon mi lett ennek az 1887-ben született roppant nagy ígérgetű írónknak a további sorsa...

Vadászatomat szerfelett megnehezíti az, hogy a cím nem mindig árulkodó. Van olyan művek, amelyek csak részben érintik Párizst. Az egyik legújabb szerzeményem például ezt a címet viseli: *Pesttől – Pestig*. Írója nem más, mint a nemrég elhunyt Keleti László, aki a háború előtt nyugati turnén vett részt, s az egyik fejezet, amely 1939-ben játszódik, Párizsról szól. Jeles színművészünket igazán nem ismertem írói vénájáról. Pedig van neki. Íme bizonyosság ez a mondat: „Páris. Nagy piros száj, de nemcsak csókolni, harapni is tud.” S ez a megállapítás: „Aki élt Párisban, aki járkált az érzéketlen kövek között ebben a csodálatos városban, amely olyan forró tud lenni, mint a frissen folyó láva, és olyan fagyasztóan hideg, mint az északisark jég-táblái... az tudja csak igazán, milyen borzalmasan fárasztó, milyen testet lelket kimerítő állapot Párisban szegénynek lenni.” Nem is erőltén távoli visszhangja az ennek a szép Faludi-szentenciának: „Gondolom, hogy a világ hátán nem lehet keserve-sebb pokol, mint Párisban lakni, és szegénységben lenni, a nagy bőség között koplálni, rongyoskodni, a sereglő sokféle gyönyörűséget látni és tőlök megfosztatni.”

Körülbelül egy időben jelent meg Keleti könyvével a Bolyai Akadémia kiadásában, Pérely Imre borítójával, egy bizonyos Leskóczy Mihály könyvecskéje. Ez a *Francia híradó* tematikai rendbe szedett „néplelki lexikon”, s a „fűl” szerint „a francia lélek tájrajzát adja”. Van itt szó mindenről: pénzről, munkáról, politikáról, sajtóról, öltözködésről, dohányzásról stb. Az előttem ismeretlen szerző nem rossz megfigyelő, írálya is csipősen érdes és olykor franciásan szellemes. Politikailag viszont – ellenszenves: „A népfront kormány legsötétebb idejében sokat jártam fran-

ciák közt...” írja. Sötét? Kinek a szemében? Nekem például ezek a „sötét” évek – sok millió franciával egyetemben – életem legfényesebb korszakát jelentették...

Míg erről a Leskőcziről semmit sem tudok, Lovassy Andorról, akinek *Az Eiffel-torony árnyékában* című, s „Párizsi apróságok” alcímű füzetecskeje szintén a párizsi polcomon szorong, majdnem mindent tudok, mert a III. kiadás (1938) végén néhány szavas jegyzet olvasható a szerzőről. Így kezdődik: „E könyv szerzője 1909. szeptember 12-én Pákozdon született, r. k. vallású, székesfehérvári illetőségű, nőtlen, magyar állampolgár.” A könyvecskéből az is kiderül, hogy a szerző egy vasárnap délután Jankovich Feri barátjával a Luxembourg-kertben sétált. A párizsi magyar diákeletről szóló pletykákon kívül van benne néhány szó – „Magyar újságok a Szent Mihály útján” címmel – az én lapomról is: „SZABAD SZÓ. – Az új világforradalom kiadásában jelenik meg...” (Ennek az írónak a további sorsa szintén ismeretlen előttem, csak azt tudom, hogy az én példányomat Pécsen 1941-ben egy őrnagynak dedikálta...)

Párizsi polcom igazi ritkaságai között a legbecsesebbek maguk a francia fővárosban megjelent magyar művek. Például az 1946-os *Magyar újesztendő*, melyet a Magyar Függetlenségi Mozgalom adott ki, s amelynek címlapját az akkor még ismeretlen Vásárhelyi (ma: Vasarely) tervezte. A csinos kis kalendárium munkatársai közül megemlítem Murány-Kovács Endrét, Szélpál Árpádot, Fejtő Ferencet, Dobossy Lászlót, Ligeti Vilmat, Gereblyés Lászlót. Az illusztrátorok közt olyan nevek tűnnek fel, mint Csáky, Hajdu, Brassai.

Hogy továbbra is a Párizsban nyomtatott magyar műveknél maradjak: megvan a Párisi Magyar Akadémia Könyvtárának 1. kötete is, 1927-ből, Bánya Kornél, Féja Géza, Jancsó Elemér tanulmányaival. Nem sokat tudok erről a szemmel láthatóan a faji ködelméletekkel kacérkodó, kissé szabódezsős stílusban feredő Akadémiáról, amelynek könyvtárát dr. Ajtay Miklós (?) szerkesztette. A kiadott néhány kötetből – az egyike! maga Ajtay írta *Esztétika imperializmus* címmel – csak ez az egy hever a polcomon...

... Ahonnant természetesen a régi útikalauzok sem hiányoznak, bár csak három piciny kis kötet képviseli őket. Az első (*Párisi kalauz*) 1900-ban adta ki a Magyar Hírlap, névtelen szerzőtől. Nagy a gyanúm azonban, hogy ez az *anonymus* nem más volt, mint a lap párizsi tudósítója, egy bizonyos Szomor Dézső. Így kezdődik az előszó: „Nem akarunk a jó öreg Baedekerrel vitézni tornára kelni, hogy tiszteletben megőszült fürteiről letépjük a babért, amelyet az idegenek szakszerű kalauzolásának rögzös és sivár mezején szerzett.” Ez az incselkedően virágos irály, valamint az a tény, hogy a kalauz *Fogadók* címszó alatt első helyen egy rue Mazagran-i szállodát ajánl, amelyben a mester lakott – amint ez a *Párizsi regény*-ből kiderül – megerősíti (bár nem bizonyítja) feltevésemet.

A második kalauz Orbók Attila *Párisi notesz*, azoknak, akik Párisba mennek című munkájának a II. kiadása, Nagy Endre előszavával. Ebben a *Várad, Pest, Páris* szellemes szerzője azt állítja: „Orbók Attila könyvével új műfajt teremtett... A notesz-irodalom megszületett.” A harmadik Cs. Szabó László *Hét nap Párizsban* című, Nyugat-kiadású, „Útikalauz felnőtteknek” alcímű, könyvecskéje. S milyen szerencséje van olykor a gyűjtőnek: az antikvár példányban, amelyet pár forintért megvenni szerencsém volt, kivágotat találtam a Pesti Napló 1936. július 5-i számából: Bálint György dicsőreccenője a kalauzról.

Korántsem tudtam egytől-egyig beszámolni párizsi polcom kirívó kincseiről, vagy halványabb érdekességeiről. Nem volt helyem említeni Pálmai Jenőnek, az *Est-lapok* munkatársának 1941-ben megjelent *Párizsban más történet* című remek riportkönyvét az összeomlásról; Tamás István szabadkai hírlapíró 1927-es *5 világrész a Szajna partján* című cikkgyűjteményét, amelynek előszavában Kosztolányi Dezső ezt írja: „Könyvét is ezért szeretem, ezt az ifjúan-kócos könyvet, melyben nincs semmi fontoskodás, de titázkodás sem...” Parádés interjúk sorokoznak benne: Mistinguett, Ibañez, Herroit, Csáky, Foujita, Joséphine Baker, Vértes Marcell, Maurice Rostand, Kelen Imre, Van Dongen, Picasso, és a húszas évek több más nagyságától. Körülbelül ezek a híres interjúalanyok szerepelnek Szentgyörgyi Ferencz *Párisi portrék* című

riportkönyvében is, amelyhez viszont Rákosi Jenő írt előszót. Benne van a *Tout-Paris*: Briand és Cécile Sorel, Géraldy és Yvette Guilbert, Kuprin és Colette, Carco és Clemenceau.

Befejezésül hadd térjek vissza egy pillanatra még a regényhez: 1944-ben, a Dante-kiadónál (felelős kiadó: dr. Laczkó Géza!) jelent meg Erényi Géza *Munkás voltam Párisban* című regénye, mely címéhez híven a párizsi idegen dolgozók keserves sorsáról ad irodalmilag sem erénytelen képet. A mű szerzőjéről, amely minden bizonnyal még március 19-e előtt jelent meg, eleddig semmit sem sikerült megtudnom...

INASOK A BULVÁRON

Legutóbbi párizsi portyám során nem az előhad-színház legújabb (nem mindig ehető) főttjeit kóstoltam meg, hanem a bulvárkonyha friss receptjeivel ismerkedtem meg. Az egyik nagysikerű darab André Roussinnek, az újdonsült akadémikusnak, *A pofon* című, jobb perceiben Molnár-szintű vígjátéka volt: egy zeneszerző arcul üt egy zenekritikust, miközben gyermekeik egymásba szeretnek. A konfliktus tehát a *Rómeó és Júlia*-t, illetve a *Cid*-et idézi. Nevetni persze, nevettem. Élvezni azonban csak azt élveztem, hogy végre színpadon is láthattam azt a Pierre Fresnay-t, akit *A nagy ábránd* óta oly sok filmben csodálhattam meg, s aki most, hetvenhat éves korában is, karakánul adta a korlátoltan hagyományhű ezredezt. Michel Galabru Raimure kacsingató mű-mulyasága a komponista szerepében viszont már vitathatóbbnak tetszett. Szerepelt még egy korzikai inas is, akit Napóleonnak hívtak.

Marc Camoletti *Leszállás Párisban* című minden színhájjal megkent komédiáját tizenharmadik éve játssza a Comédie Caumartin. *A Kanapé-kettős* című, hasonlóképpen jól olajozott Feydeau–Scribe–Sardou utánzatát a kis Michel Színház viszont még csak második éve tartja műsoron. Természetesen ebben is van inas. A válófélben lévő házaspár és az összeköltözni kívánó új pár viaskodik benne, olyan szellemesen, ahogyan a legjobb helyekért negyven frankot is adó nagyplágári közönség elvárja (nekem viszont a legnagyobb élvezetet az nyújtotta, hogy ingyen páholyomban a párizsi rohanástól rokkant lábamat komótosan megpihentethettem az üres szomszéd széken.)

Françoise Dorin néhány éve felkapott vígjátékirónő. Legújabb szerzeménye *A fordulat*. Inas ebben is van. A főhős – a Comédie-Française-ből kivált kiváló Jean Piat – sikeres bulvárszerzőt alakít benne: megunta a sok vaudeville-t, s elhatározta, hogy „fordulatot vesz” – felcsap avant-garde szerzőnek. Természetesen közben a neje, ez a finom fővárosi naccsága, beleszeret egy szőrös és balos szerzőbe... és így tovább, egészen a boldog kifejeletig, amikor is a két kölcsönösen megbírált és kifigurázott színműírányzat, tehát a hagyományos felszínességben megrekedt bulvár meg a minden áron eredetieskedő ultramodern tendencia mulatságos mérkőzéséből mégis a bulvárkomédia kerül ki győztesen – a zsöllyéken terpeszkedő aranypolgárok legmegnyugtatóbb gyönyörűségére.

Jaj, majdnem elfelejtettem: e három minta-bulvárdarabban nemcsak inasok szerepelnek, hanem cselédek is.

ERRATA

Kóros glosszairó hóbortom majdnem olyan káros szenvedély, mint az említett idült Párizs-rajongásom. Hogy kire káros? Elsősorban jómagamra, hiszen a sértődések és megtorlásra vágyó indulatok lavináját zúditja szegény fejemre immár két évtizede. S noha mint az akaratgyöngye borissza vagy a javíthatatlan dohányos, ezerszer megfogadtam: lemondok róla, váltig visszaesem ebbe a kellemetlen bonyodalmakkal járó bűnbe, amelyről egyszer már – *A szegény kis glosszairó panasza* című, 1960-as ÉS-cikkemben – oly töredelmesen vallottam.

Am legyen! Íme egy visszaeső bűnös legújabb vétkei (mert természetesen az a bűnös, aki a hibát felfedi, s nem az, aki elköveti...):

A Magyar Hírlap kiküldött tudósítójának avignoni beszámolójában olvastam: „És látok egy közepes lélektani kamaradarabot, mondhatnám, tipikus polgári színházat; a történet egy ideggyógyintézetben játszódik, ahol terápiás célból színházat játszatnak két beteggel. Meglepetés viszont, hogy két igen szép színészi alakítást élvezhetek: Citons Martine Drucker és Monique Ciron nevét...” Ez bizony valóban meglepetés a javából! Ugyanis az első színésznőnek az előneve, a *Citons*, nem személynév, hanem egyszerűen ezt jelenti: „idézzük”... Vagyis a beszámoló úgy hat, mint ha egy francia lap így emlékezne meg mondjuk a bordeaux-i fesztiválon szerepelt magyar színésznőről: „Nagyon jó volt Berek Idézzük kisasszony...”

A Népszabadság párizsi tudósítója érdekes cikket küldött: *Viták a Goncourt-díj körül*. Azt írja benne: „most első ízben ítelték a díjat külföldinek”. Téved, ugyanis 1937-ben a belga Charles Plisnier, 1958-ban pedig a szintén belga Francis Walder kapta. 1960-ban pedig egy Vintila Horia nevű fasiszta román emigráns kapta volna, de a nagy felháborodás miatt visszavonták.

Abból kiindulva, hogy jobb később helyreigazítani bizonyos szarvashibákat, mint soha, megemlítem, hogy az Akadémiai Kiadó egyébként általában roppant buzgó gondozásában megjelenő *Ady Endre összes prózai művei* sorozat (amelynek egy tévedését egyszer már helyreigazítottam) V. kötetében, a 321. oldalon, jegyzet olvasható a költő szeretett Louise Micheljéről, vagy ahogyan ő aposztrofálta, a „vörös szüzet”, Michel Lujzáról, a francia és a világ munkásmozgalmának egyik legkiválóbb harcosnőjéről. E jegyzet szerint „a különös asszony, aki száz romantikus könyvre méltó életet élt” Troyes városában született. Tévedés! Ugyanis nem Aube megye székhelyén, hanem ettől vagy 100 km-re keletre, egy másik megyében (Haute-Marne) fekvő Vroncourt községben pillantotta meg a napvilágot. A jegyzet szerint „a Kommun bukása után emigrációba ment”. Elég pontatlan! Ugyanis nem „ment”, hanem vitték, s nem „emigrációba”, hanem egy Új-Kaledónia-i fegyenctelepre...

Ungvári Tamás szépen sikerült Déry-monográfiájának 283. oldalán fénykép látható: „Déry, Aragon, Horváth Zoltán” – legalábbis az aláírás szerint. Hogy nem a nagy francia költő, azzal az első pillantásra tisztában voltam. Azt viszont, hogy a szerző Aragont Vajda Imrével, az 1969-ben elhunyt közgazdászunkkal tévesztette össze, csak nagynehezen tudtam kideríteni. Ugyancsak ebben az ügyes monográfiában hivatkozik a szerző André Wurmserre és lapjára, melyet *Feuilleton Littéraire*-nek nevez, holott ez csupán az „irodalmi tárca” rovat címe volt abban a közismert hetilapban, amelynek a valóságos címe nem más, mint *Les Lettres françaises*.

Hidas Antal *Világotjárt sorok* című érdekes visszaemlékezéseiben szó esik a nyaktílóról, amely, úgymond, a „Saint-Grève” téren volt fölállítva! Nem kell különösebb katolikus hittudományi végzettség, hogy tudjuk: ilyen szent soha sehol sem volt, mert bizony csupán a *Place de Grève*-ről, azaz a Városháza mellett lévő híres térről van szó. Tehát ezt a hibát így éreztethetném az iménti módszerrel: olyan komikus a dolog, mintha egy párizsi lap a budapesti „Szent Felszabadulás”-ról írna.

Végül babértalan, ámbár hosszú glosszairó pályámon egy soha nem látott esetet említhetek: a *Le Livre de Hongrie* című, egyébként jeles könyvészeti folyóiratunk 1972. 4. számában két oldalas Petőfit dicsőítő külföldi visszhang-összeállítást közöl. Az utolsó idézet Victor Hugótól, a nagy francia költő híres, legalábbis nekünk magyaroknak sokat mondó, *Európa térképe* című költeményéből való. A három soros idézet utolsó sora e folyóiratban így hangzik: „... Batthyány, Sándor Petőfi, victimes!” Holott – s Hugónak ez a megható tévedése közismert – az eredeti sor így szól: „Batthyani, Sandor, Poerio, victimes!” Az, hogy a magyar miniszterelnök nevét helyes magyar helyesírással közöljük egy Hugo-idézetben, már maga is vitatható; az azonban, hogy a nápolyi születésű, s 1848-ban hősi halált halt olasz dalnok neve helyett a „Sandor” mellé Petőfit írunk, ez már... na, azt hiszem, jobb, ha nem kommentálom... (Egyébként Hugo tévedését az teszi részben bocsánatossá, hogy ezt az olasz poétát is Sándornak hívták.)

Az asztalomra gyűlt nagy termésből csak tíz műre futja itt és most. A magyar szerzőkkel kezdem:

Sik Csaba apollinaire-i című *Rend és kaland*-ja (Magvető) elegáns esszé-csokor, s javarészt olyan párizsi művészekről – részben magyarokról – értekezik, akiknek csillaga (szerintem) még mindig nem ragyog kellő fénnel idehaza. Szerzőnk jó szolgálatot tett ennek az ügynek kellemes küllemű könyvecskéjével. (Néhány seplő: a 102. oldalon említett „Diszitő Művészetek Múzeuma” magyarul egyszerűen: Iparművészeti Múzeum. A Joséphine Baker, Géricault, Réalites, s még több más francia névről és szóról lemaradt az ékezet. Ionesco francia, és nem J-vel írja a nevét!)

Mészáros Vilma Camus-ról írt megfontolt monográfiát (Gondolat), amelynek fő hibája szerintem, hogy nem nagyon mérlegeli az író művészetét, pedig a Nobel-díjas Camus nemcsak gondolkodó volt, hanem szépművész is! A Nizan-ügyet említve (97. o.) azt mondja: „árulással gyanúsították” – úgy gondolom, illő lett volna oda-tenni: „indokolatlanul”. Az *acte gratuit* itt is – mint majdnem minden magyar könyvben Szerb Antal óta – tévesen *action gratuite*. Köstler híres könyvének a címét a szerző franciából fordítja le, holott angolul íródott és van magyar címe: *Déli sötétség*. Egyébként aligha véletlen, hogy elhanyagolja Camus esztétikai értékelését, hisz’ kis kötete végén ilyen mondat olvasható (170. o.): „Az a nyugalom, ami (!) elhiszi, hogy a dolgokon nem kell gyökeresen változtatni, az újabb nemzedékekben egyre kevésbé talál visszhangra, a változtatás vágya az útkeresők közt egyre nagyobb.”

Simone de Beauvoir 1946-os *Minden ember halandó* című regénye csinos késséssel ért el hozzánk (Európa), de jobb későn, mint soha: kiábrándult gondolatisága ellenére is érdemes, magas színvonalú alkotás, sok részlet-remekléssel, Görög Livia szinte tökéletes fordításában. (N. B. Bruxelles magyarul – *Brüsszel!*)

Nathalie Sarraute *Planetárium*-a hamarabb ideért (Európa): eredetileg 1959-ben jelent meg. Témája köznapi: egy fiatal házaspár megszerzi egy bogaras nagynéni lakását. Konceptiója azonban modern, s az „új regény” egyik legértékesebb kísérleti területéről ad biztató képet.

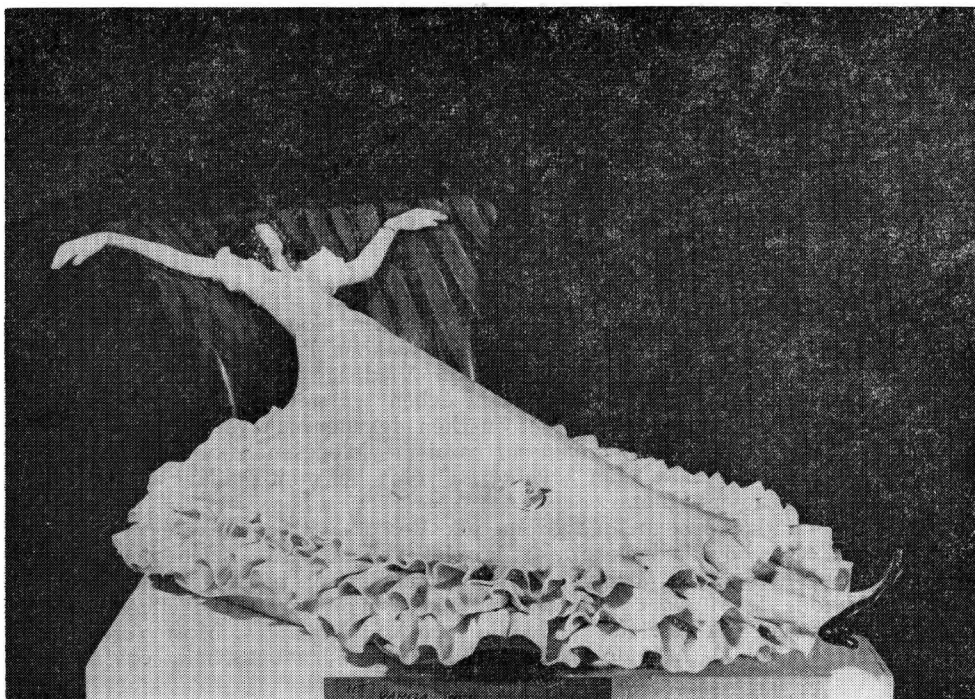
Jean-Louis Curtis 1947-ben Goncourt-díjat kapott egy ellenállási regényéért, s nagy reményekkel tört be a francia irodalmi életbe. Most megjelent elbeszélései (*Tea a ciprusok alatt*, Magvető) csak ügyesen szemfülesnek mutatják. *Neonszent* című korábbi novelláskötete sokkal rámenősebb volt, eszmeileg is közelebb állt hozzánk. Inkább válogatni kellett volna hát műveiből, sem mint szőröstül-bőröstül átvenni ezt a legújabb kötetét...

Két csinos kis verskötet jelent meg az Európánál. Az egyik régi jó ismerősünknek és barátunknak, Guillevicnek – *val-vel* című kötete, Somlyó György teljes értékű tolmácsolásában és bennfentes utószavával. A másikban Parancs János egy különös sorsú litván diplomata-főurat mutat be: Oscar Vladislav de Lubicz-Miloszt, akiből koszorús francia poéta lett. Az Adyval egy évben született, Wilde égíse alatt indult, már első, 1899-es kötetében magát büszkén dekadensnek valló, kétségbeesetten magányos költő (*A megismerés himnusza*) hazai megjelenésének jobban tudnék örülni, ha olyan hiányok pótlása után következett volna be, mint például a még mindig „várandós” Lautréamont-kötet.

Vizont osztatlan örömmel üdvözölhetjük Vercors visszaemlékezéseit (*A csend csatája*, Gondolat): bővelkednek érdekes közéleti vonatkozású részletekben, s rokonszenvesek azok a részek is, amelyek az író magánéletéről, bátor helytállásáról szólnak. Az *Éditions de Minuit* egyedülálló vállalkozás volt az európai ellenállás történetében. E történet sok részlete mindeddig nem volt ismeretes. Most Vercors mindezt elmesél, s a földalatti kiadó históriája szinte olyan izgalmas, mint egy detektív-regény.

Végül két nyomdászati remeklésről szeretnék említést tenni. Az egyik Herbert Read *Arp* című, 186 fekete-fehér és 17 színes képpel ékes monográfiája a Corvina gondozásában. Az 1966 nyarán elhunyt „kétkulacsos” művész (ő is egyszerre volt

német és francia költő, mint Max Ernst, vagy Ivan Goll) pályája teljes tündöklésben fénylik ezeken a lapokon, amelyekről azonban – mi, magyarok – méltán hiányolhatjuk a Kassákhöz írt 1959-es levelét (lehet, hogy a szerzőt ez nem érdekelte, de minket igen – több rugalmasságot a könyvkiadásban!). A másik pompás album az Európánál jelent meg, mint az 1971-es kommun-évforduló utolsóelőtti, elkészett, de remekre sikerült fecskéje (*A párizsi kommun napjai*). A válogatás, a fordítás, a jegyzet és a tördelés – minden majdnem tökéletes (Domokos János munkája). Egy apróság: a 265. oldalon említett „Blois-per” nem helyes kifejezés, mert nem egy Blois nevű embert hurcoltak perbe, hanem Blois városában zajlott le az I. Internacionálé pere.

Sehol máshol

*Csak itt, e hőverte tájon,
a zengő-síró házfödelek közt,
a kisszékre ülve,
veletek együtt –*

*Csak itt, a tétova mondatok
fagyott margarétái közt,
a szántások szélén,
köztetek –*

*Csak e dombos-lapályos földön
ahol úgy bújdokolhatok,
akár a szél –*

*Ahol minden kitárt ajtó
a ti szívetek,
s ahol minden úton a ti álmotok
indul világgá –*

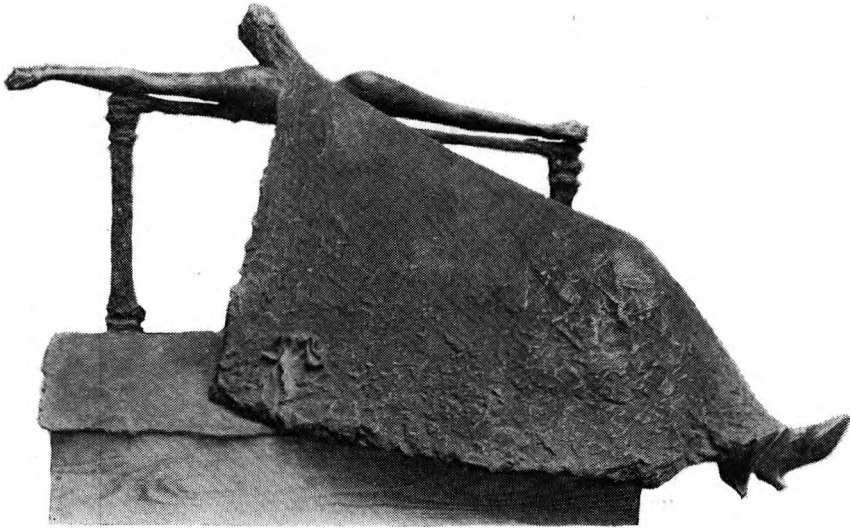
*Ahol úgy úszik végig a Duna az alkonyatban,
mint a búcsúsok kései éneke,
s ahol minden jegenye
égbelobbanó remény –*

Csak itt, csak itt.

Tavaszt-kiáltó

*Tavaszt
a fáknak, köveknek,
a vizeknek, melyeket rejt-fojt a mély!
Tavaszt az utaknak, az árokszéleknek,
a pókhálós, alvó kerekének,
az istállók holdas falának,
ahol lószerszámokat rikat a szél!
A tornyoknak, hogy kitűzhessék magukat
napfényesen a városok tetejébe.*

*A tiataloknak és öregeknek,
hogy zenghessen égbe csavarodó énekük:
„Vége a jégnek és hidegnek, vége, vége!”
Tavaszt a földben szunnyadó, áhítatos mésznek, ércnek
és olajnak.
A kámi temetőnek, ahol a kopár orgonaágak mögött
apám és anyám figyelve hallgat.
Az erdőknek, hogy odarajzolódhassanak széleikre
a ballagó, fű-szelid őzek.
A megfagyott síkságnak, hogy ráterithesse a hajnal
a sárga-sütésű repcemezőket.
A letarolt, puszta reménynek.
A gondolatnak és költeménynek.
Tavaszt a süvítő Föld minden fájdalmas zezzugának –
hadd lengessen az idő a világ fölött
egy örökzöld, üdvözlő ágat!*

BÁLINT GYÖRGY VERSEIRŐL*

Csak az irodalmár szekta tartja számon Bálint György verseit. Nevét prózája tette ismertté. Miniatűrjei, egyéni hangú publicisztikája, kritikája hívta ki a gondolkodó emberek figyelmét a korban, amelyben élt. És ma is ezek vernek visszhangot bennünk. Ennek legfőbb oka nyilván az, hogy igazi műfaja, megtalált anyanyelve a kispróza volt. Költészete a készülődés jegyeit viseli magán. De versei mégsem csak ujjgyakorlatok, ahogy az ifjúság is önálló létezés, nemcsak készülődés az érett korra. És más a világ is a versek, másfelől a Bálint-próza körül. A harmincas éveket a húszas évektől mély szakadék választja el: a világgazdasági válság. Ettől innen: építkezés az első világháború romjain, s ezen túl szorgos igyekezet az új háborúra. A bálinti életmű ezeket a különbségeket is magán hordozza. Igaz: prózája jelentősebb verseinél, de ez a próza olyan nagy, hogy ami ennél kisebb, még nem feltétlenül kicsi. És végtére is honnan tudjuk, hogy mit ér ez a költészet, ha nem olvassuk? Egyetlen verseskötete lassan félszáz éve, hogy megjelent. S akkoris legfeljebb néhány száz példányban.

Gimnazistaként próbálkozik először a verssel, és még jóval innen a harmincon felhagy vele. Évszámokban kifejezve: 1922-ben – hatodikos korában – egy alapítványból 100 kőronát kap verseiért, és később öt ezüstöt francia és angol verses műfordításokért. Nyomtatásban először a Nyugat közli 1925-ben, s az a bizonyos verseskötete, a *Strótfák* 1929-ben lát napvilágot. Ekkor már számontartják. Nemcsak a Pesti Napló közli, helye van már verseinek a kor baloldali folyóirataiban is: a *Pandorá*-ban, a lázadó fiatalok orgánumában; a Nagy Lajos nevével fémjelzett *Együtt*-ben. (A *Strótfák* is az *Együtt* kiadásában jelenik meg.) Később a harmincas évek elején felbukkannak versei *A Toll*-ban és Goda Gábor folyóiratában, a *Porond*-ban is. Magyar István bibliográfiája 1933-as dátummal tartja számon utolsó verspublikációját.

Milyen korszetet fog be ez a teljesnek tekinthető versanyag? A legkorábbi datálható versek a Nyugatban megjelent *Valakinek panaszos dicsérete*, és a *Kívánczóság a földek felé*. (Mindkettő megtalálható az 1925-ös első Nyugat-kötetben.) Nem bizonyos, sőt nem is valószínű, hogy e versek születése és közlése túl közel esett időben egymáshoz. Nyilván egy bizonyos választékot vitt az ifjú költő Osváthoz. Feltehető, hogy ez a választék legalábbis egy vagy két év termése lehetett. 1924-ben érettségizik: lehet, hogy gimnazista verseket nem vitt, lehet, hogy az utolsó gimnáziumi év verseit még besorolta ebbe a választékba. Mindenesetre néhány vers a kötet elején (köztük a két Nyugat-vers is) közvetlenebb alanyiságával és ritmikus hullámlásával elűt a későbbiekől, amelyek még a ritmust is – mint fölösleges dísz – elvetik. Ha feltételezésünk nem csal, akkor a versteremtő korszak határait 1923–24 és 1932–33 között húzhatjuk meg. E korszak megelőzi az ellenforradalom bethleni konszolidációját; átíveli ezt a periódust; és belenyúlik a világgazdasági válságnak nevezett felfordulás időszakába, amely mindenütt, nálunk is felfokozta a társadalmi feszültségeket és osztályösszeütközéseket hozott magával. És mert Bálint György szociális és politikai érzékenysége már diákkorától igen fejlett, költészetében erősen visszhangzik a kor.

Verseinek alaphangja keserű és lázadó. De hát ez nem bálinti specialitás: lázad akkor az egész fiatal költészet. Kassák, Barta Sándor, Illyés kint, itthon Szabó Lőrinc, József Attila és mások. S mögöttük a lázadó európai avantgarde, amely ugyan a húszas évek közepére a DADA-t már kinőtte, de a szürrealizmus és a német expresszio-

* Először Bálint György verseinek a Szépirodalmi Kiadónál megjelentő kötetéből.

nizmus eleven. Ehhez is, ahhoz is erős szálak fűzik a mi lázadóinkat, közöttük Bálint Györgyöt is. Már kötetének külső képe is tüntet. A *Strófák* címlapján Csillag Vera expresszív linoleummetszete kiabál. Ez a technika szinte kizárólag a társadalomkritika, a lázadás és a forradalom kifejezőeszköze volt a húszas években: puritán, erőteljes, klasszicizáló törekvéseket el sem bír. Rokona annak a költészetnek, amely a szótagszámláló sorképzést és a rimes strófákat a régi világ limlomjaként elvetette. Sorvégi rim Bálintnál is ritkán fordul elő, s ha igen, a szélsőséges ironia és gúny eszközéként. A szelíd című *Emlékkönyvbe* tercínái például a forma és tartalom feleselésével gúnyt és felháborodást fejeznek ki, mint ahogy megvető ironiát tükröz a *Szép az élet* szabályos és szándéktalan gügye ritmusa is. De ez a költészet tovább nem megy a konvenciók elvetésében. A hagyományos költői nyelvvel igen, de magával a nyelvvel, annak grammatikájával és szemantikai örökségével nem szakít. Bálint úgy lázad, hogy nem hagy kétséget az iránt, hogy indulatainak mi a tárgya. E sajátos, konstruktívnak is nevezhető lázadás eszköze a *szabad vers*. Ez az ősrégi és egyben új szerkezet, amely – Babits kifejezésével – „a zenével az utolsó kapcsolatot is fölmondja”, a magyar költészetben, akkor a hagyományos eszközökhöz való visszatérés egyik útja volt. Bálint György végigkutatja a szabad vers lehetőségeit. Van olyan verse is (*Az Elfogulatlanság ünnepe*), amelyben a *csak* gondolatritmussal tagolt, verszerűen szedett szöveg próza-elemekhez kapcsolódik.

Mi fűtötte a húszas évek közepétáján a fiatalok lázadását itthon? A *lassan és bizonytalanul* konszolidáló ellenforradalmi rend. A gazdasági konszolidáció, a tőkéssekkel való kiegyezés, a külföldi kölcsön brutális leckét adott arról, hogy kik az urak ebben az országban. Ennek tudomásul vétele nem lehetett öröm. De hogy a rossz közérzet, az elnyomottság érzése lázongásba csapjon át, ahhoz más is kellett: a politikai hatalom bizonytalansága, vagy legalábbis ennek látszata. A frankhamisítási botrány és annak nemzetközi visszhangja, a Beniczky-féle hírlapi leleplezések a Somogyi-Bacsó gyilkosság ügyében, a polgári és proletár-baloldal szemmel látható megerősödése a változás reményét keltette az évtized közepén. E remények azonban hamar szertefoszlottak. 1926 végén Bethlen pártja – féktelen hatósági terror segítségével – fölényes győzelmet arat a parlamenti ellenzék fölött és megerősíti a kormányzatot, Gömböst bevonják a kormányba és a hivatalos külpolitika bejelentve revíziós igényét, a fasiszta Olaszország felé orientálódik. Az Est-lapok, amelynek kötelékében Bálint György dolgozik, lelkesen támogatják ezt a politikát. Tanulságos párhuzam adódik e történelmi pillanatban. Mint ismeretes, Szabó Lőrinc is az Est-lapoknál dolgozik. Mindketten közelről, belülről láthatják a politikai atmoszféra változásait. Együtt lázadtak (a Pandorában egymás mellett jelentek meg verseik), de már az újabb eseményekre, a „Rend” megszilárdulására nagyon is eltérően reagáltak. Szabó Lőrinc mély alkotói válsaggal és a lázadás fölszámolásával. Bálint is „megkomolyodik”, de másképp: lázadása forradalmisággá érik. Analitikus törekvései számára egyre kevésbé felel meg a vers, a *Strófák* megjelenése után lassan el is apad forrása. S helyette megjelenik a sajátos hangú bálinti kispróza.

A személyiség titka a legizgalmasabb titkok közül való. Hogyan lesz egy zsidó nagypolgár család fiából forradalmár? Bálint költészete sokmindent elárul e folyamatról, mindenekelőtt a szegénységgel való találkozás hatásáról vall: „*Azt hiszed, hogy jogod van örülni / És nem fáj senkinek sem a mosolyod?*” A lelkiismeretfurdalás intenzitásával éli át a szociális nyomorúság háttere előtt saját személyes helyzetét. És milyen korán már. A *Rejtsd el az örömd* – vélhetően – a kötet legkorábbi versei közül való. (A költői attitűd a Nyugatban közölt verseivel rokonítja.) És milyen mélyen: „*Bújj, bújj a homályba, mint a szökött tegyenc, ha örülsz / Vagy szemlesütve kérj bocsánatot a koldusoktól.*” A kötet elején egyik-másik versében a századforduló „nyomor”-verseinek képeivel találkozunk. A megkülönböztető sajátosság: a magára vonatkoztatás. Az egész bálinti mű egyik energiaforrása ez. Megszabadul majd szoros személyességétől, önkínzó színezetétől, átvált majd ironiába és gúnyba, de a jómód szintjéről már egyszer hitelesen megmért szegénység, mint a legfontosabb vonatkozási pont mindig jelen lesz.

Erős alaphatár az elnyomottakkal való szolidaritás. Nagy épület emelkedik majd

rajta. Már a legkoraibb, szocialisztikusnak nevezhető verseiben is felcsillan a polgári jog és erkölcs illetékességének tagadása. A leány fölött – aki megölte gyermekét – „*Sötét ruhában és magas gallérban / Trónol a Társadalom / És egy napsugár gúnyosan csillog / Az Igazság aranykeretes szemüvegén;*” Ez a gúnyos szikra sohasem hunyt ki azután a bálinti életműben. Mózes első könyvének első sorával vezeti be a *Strótfákat*: „*Kezdetben teremtette Isten a világot*”, majd rögtön minősíti is a bibliai megállapítást: „*Azután jött automobilon a vezérigazgató / És megvette az egészset.*” Nincsenek illúziói a világról, amelyben él, víziójában vitriol-eső zuhog, és az utcákon vitriol-tenger hullámszik szétmarva mindent, mert semmi sem érdemli meg, hogy megmaradjon. A mélyben nagy, de tehetetlen erők feszülnek:

„Sápadt világok forognak,
Mély árkokat mos a megáradt keserűség,
És füstösen gomolyog a gyűlölet:”

A konszolidáció a bálinti költészetet sem hagyja érintetlenül. Társadalomképe keserűbb és egyben érettebb lesz. A nagy bűnök, a kiáltó gazságok mellett észreveszi az élet és az emberszabású törekvések csendes, póztalan, mindennapos haldoklását. Egyik legszebb versében, a *Hétfő reggelek*ben írja:

„Ó rettenetes színtelen világosság,
Kérlelhetetlen fény, kemény és érdes,
Sánta villanyosok gonosz csikorgása,
Összegöngyölt, szemétbe dobott álmok
Rothadásának messziről kísértő illata,”

Látja a hatalom kényszerei között visszahúzódó szellem devalválódását:

„Görbe álmok nőnek a világos égbolt alatt,
Lehet nappal is aludni nyugodtan,
Mert a cselekvés leválik a lélekről”

Mint költői szereppel eljátszik ő is a visszavonulás, a lemondás lehetőségével: nem követel a villanytól erősebb fényt, a gramofontól lázító himnuszokat és az embe-
rektől sem kívánja, hogy legyenek jók és bölcsék.

„Nincs különösebb tárgyalni valóm egyik Istennel sem.
Egyre ritkábban tudok gyűlölni és imádni,
Szürke és gyűrött rendszerint a ruhám,
Egyenletes, szabályos a járásom
És már nem akarom megváltani a világot.”

De ezzel a szereppel nem tud mit kezdeni; túlságosan jól ismeri a világot és elkötelezettsége is szorosabb, visszalépést nem enged; de személyiségének „szolidaritás-igénye” is megtartja azok között, akik – bárha a körülmények nem kedveznek az ilyesminek – *mégis meg akarják váltani a világot*.

Elkötelezettség. Milyen fajta kötelek kötelezik hát a fiatal Bálint Györgyöt? Egy felfogás szerint Bálint György a polgári radikalizmus felől érkezett a marxizmus-hoz. Talán a polgár-család elképzelt szellemi miliője, talán csak a politikai „geometria” sugallata táplálja ezt a feltételezést. Adataink azonban sem ezt, sem azt nem támasztják alá. A polgári radikalizmusnak volt tennivalója a magyar glóbuszon még a huszadik században is. A ellenforradalom világából pedig főként haladó vonásai-
val tűnt ki. A kommunista Bálint György nem lenne kevesebb, ha bebizonyosodna róla, hogy a radikálisoktól került a proletárforradalmárok táborába. De a tények és az általános megfontolások inkább ellentmondanak e feltételezéseknek. A polgári radi-
kalizmus viszonya a marxizmushoz sarkosabb és ellenségesebb ebben az időben, mint

volt a forradalom előtt. Tudjuk: az emigrációban éles összeütközések is lezajlottak Jásziék és a kommunisták között. Azonkívül ez az eszmerendszer a forradalmak és az ellenforradalom tapasztalatainak tükrében valahogy öreg lett. Fiatalokat nem igen vonzott.

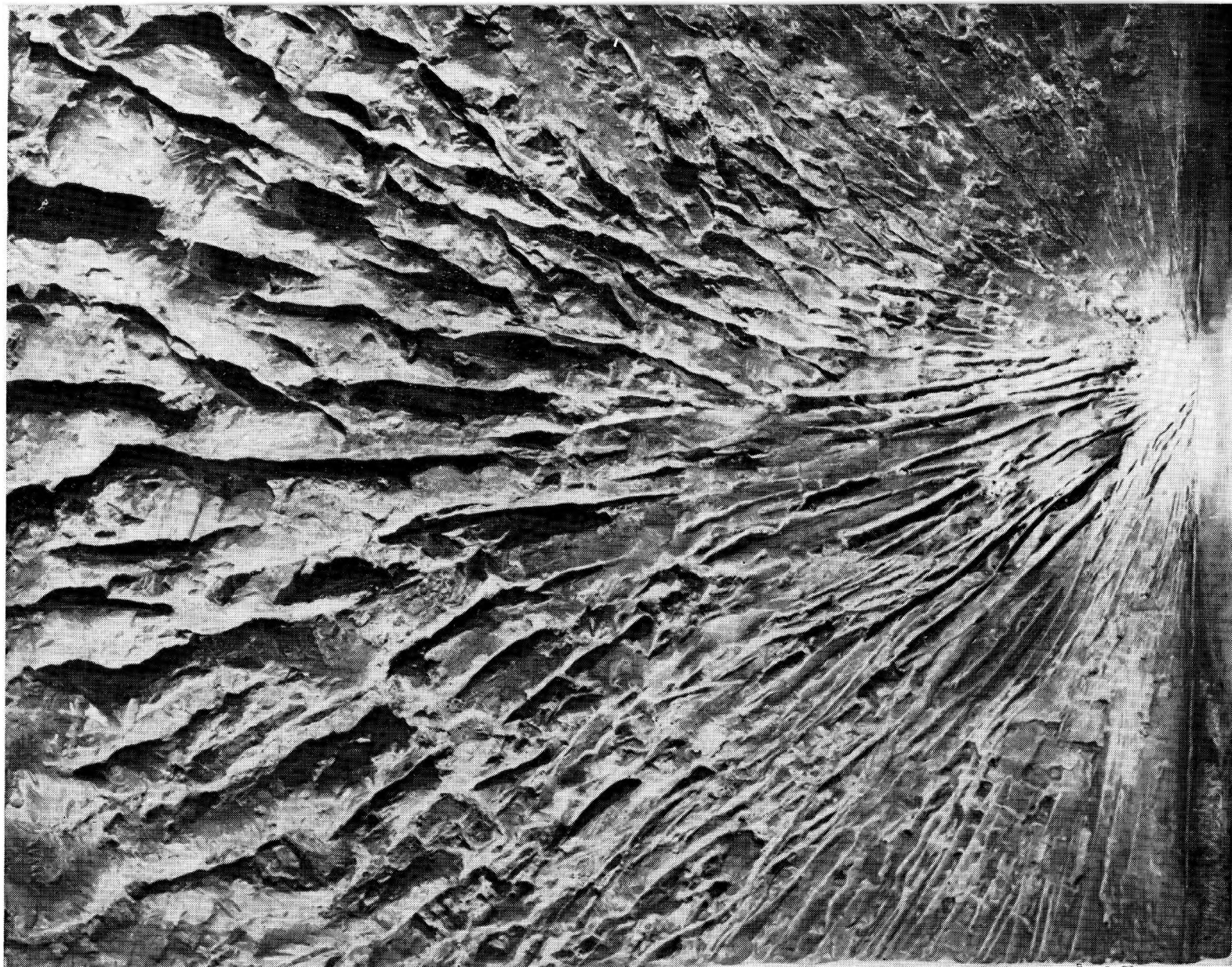
Talán Feleky Géza iránti tanítványi tisztelete hozható még leginkább kapcsolatba egy polgári radikális indulás hipotézisével. De ha figyelmesen elolvassuk Feleky-nekrológját, ez az érv is eleseik. A *Világ* ugyan a radikálisok napilapja volt, s Feleky ennek volt a szerkesztője, de Bálint a kivételesen bátor és művelt publicistát – és nem egy meghatározott politika kifejezőjét – becsülte benne. „Mikor egész fiatal diák koromban először kezdtem nyitott szemmel újságot olvasni – írja a nekrológban –, ő hatott rám a legerősebben, az ő cikkei mutatták az utat: hogyan kell majd egyszer újságot írni.” Mikor volt Bálint „egész fiatal diák”? 1919–20-ban, az ellenforradalmi terror dühöngése idején, amikor Feleky, szinte egyedül a magyar sajtóban, szembe szállt ezzel a terrorral. Aztán 1926-ban ismét kitűnt személyes bátorságával: kommentálta Beniczky Horthy ellen irányuló leleplezéseit. A „veszedelmes életnek” ez a vállalása, a harc „egyszál tollal”, ez gyűjtötte fel a fiatal Bálint György rokonszenvét, és ebben bizonyult hű tanítványnak. De polgári radikális szellemiség nem található sem a kezdő újságíró, sem a költő műveiben. Található azonban más. Olvassuk el figyelmesen *A mai tavasz* című versét. Első szakasza valóságos himnusz a Tanácsköztársasághoz:

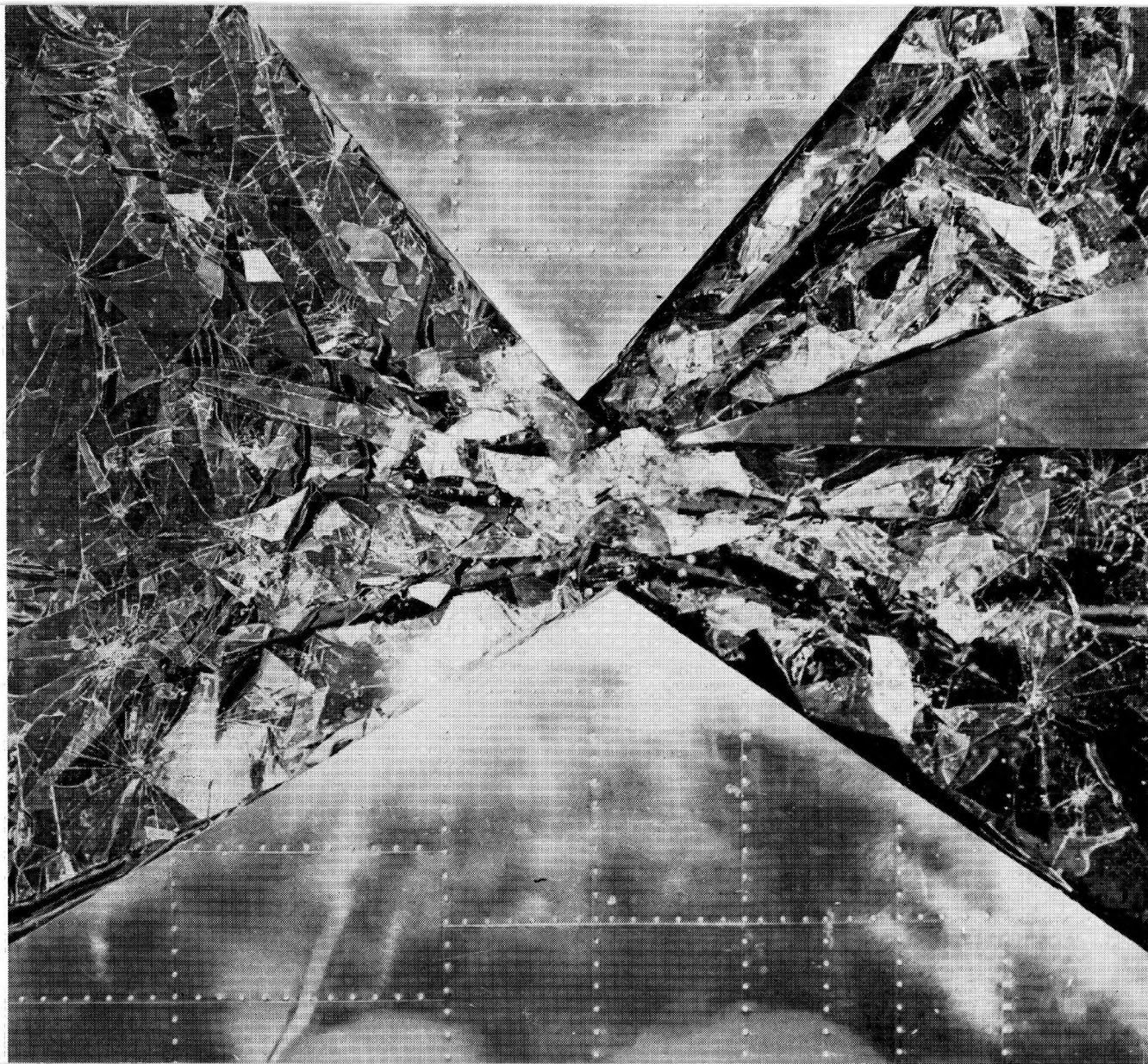
„Én már nem is emlékezhetem azokra az időkre,
Amikor ragyogó szököárként ordított az elszabadult tavasz,
Amikor szétrepesztette a kupolákat a dühöngő fény,
Amikor megvadult illatok sikították: Március!
Amikor eleven, részeg plakátok hirdették:
Szabadság, szerelem!”

Az a március, amikor felrobbant és összeomlott a paragrafusok és a konvenciók világa, az a március a mérték és a példa a fiatal Bálint György számára. Ahhoz képest nemcsak az ellenforradalom brutalitása gyűlöletes, de egész polgári világ szűk és fojtogató. Nagyon jól ismeri már az *érdekeket*, a *vonatkozásokat*, *célokat* és *lehetőségeket*; tudja, hogy *mit muszáj* és *mit szabad*. „És – ahogy írja – *engedelmesen elhiszem a platonról, hogy égbolt, És a transzparensről, hogy lángoló csipkebokor.*” Látóköre már akkor messze túlterjed a magyar glóbusz határain: nem is egy verse vall internacionalista szemléletéről (*Apró versek japán modorban; Reggeli*). Tudja jól, hogy „*halálos közel vannak a távoli dolgok*”. Nem csodálható hát, ha ez a művelt és tájékozott elme veszett gúnnyal nézi az úgynevezett „elfogulatlanságot” a polgári gondolkodás szagtalanító találmányát. Kivételesen korán jött rá, hogy a „*mindenkinek igaza van*” mozgalom csak az „elfogultak tömegkivégzésével” végződhet. (*Az Elfogulatlanság ünnepe.*)

Ez a kis verseskötet valóban szellemi és szemléleti fejlődést revelál. De nem annyira világnézeti-politikai értelemben, mint inkább mélységben. Bálint antikapitalizmusa a polgári világ manipulációs rendszerének megértéséig mélyül. Annak fel fogásáig, hogy a látszatok *mindig* hazudnak. Ezért támad kivételes gyűlölettel minden illúziós, hepiendes elmémű ellen. Látja és érti a személyiség manipulációs gyakorlatát is, ezért utálja az „okos” alkalmazkodókat. Egyik telitalálata, az *Ars poetika* egy író mutat be, aki színesesernyőjű lámpa alatt csomagolja ki „gondosan őrzött egyéniségét”, s mellé teszi „vattába ágyazott törekeny gondolatait”, „vegyileg szagtalanított problémáit”, „jól megépített válságait” stb.

Nemcsak a harmincas, a huszonéves Bálint György is a mienk: hozzánk szól verseivel is. Prózája ma már nem ismeretlen, válják hát ismertté költészete is.

KEDVES BÓPEER...!

Déry Tibor írásaiból, a *Napok hordaléka* több vázlatából például, az utóbbi években sejthető volt, hogy saját megöregedése élményeit hamarosan témává munkálja ki. „Az író csak addig író, amíg befelé figyelve, a saját alkata akusztikai jelenségei mögött a világ hangját is meghallja” – mondja a *Kedves bópeer...!* Öreg hőse, kinek megöregedését ábrázolva Déry e nem túl gyakori téma újfajta bemutatásához, újonnan kimondott értelméhez jut el.

Mióta a vén kor megszűnt a bölcsesség szakrális állapotának tartatni, az öregembernek rendszerint kétféle ábrázolásával szolgált az irodalom. A szent öreggel, aki valahogyan mindig utóda volt a kolonoszi Oidipusznak, vagy a rigolyás és mohó különccel, akit eltorzult életvágy sorvaszt, mint Volponet, Harpagont (hogy klasszikus példánál maradjunk). Tolsztoj totális valóságképében mindkét öreg-típust megtaláljuk: Kutuzov a bölcsesség szent edénye, az öreg Bolkonszkij az élet örömét másoktól is megtagadó öngyötrő. Maga az *öregedés* azonban mindaddig alig-alig volt téma, míg az emberi életkor kitolódásával nem vált teljesen általános életfeladattá, mindenki sorsának részévé; míg a tudás útjain az ember fel nem fedezte a személyiség belső történetét; s míg ezekkel együtt szert nem tett arra a társadalmi tapasztalatra, hogy az öregek zömmel kiszorulnak az élet holterébe. – Az emancipációs küzdelmek első menete mindig tiltakozás a sérelmek ellen. Az öregkort vizsgáló, az öregek emberi jogaiért küzdő ábrázolások eleinte ott akarták bizonyítani az öregek egyenértékűségét, ahol a legnyilvánvalóbb hátrányt szenvedik: az életerők terén. A „Naplemente előtt”-ek hősei mint szerelmesek bírnak ifjonti vonzerővel és sikerrel. Extrém példáik nem lehetnek eléggé meggyőzőek, még ha van is helyük a realitásban. Annyit mindenesetre elmondtak már, hogy az öregséget bűnös ostobaság egyszerűen valami „untauglich” állapottal azonosítani (és ekként átélni is!), ám hogy erről az állapotról differenciált igazsággal ítélhessünk, ahhoz az is kell, hogy megvilágosodjék az öregség sajátos emberi lehetősége, tartalma. Az, ami nem a fiatalo-

kéval verseng, nem görcsös utánzat és nem halvány harmadvirágzás. A modern irodalom élt már jelzésekkel, s néhány nagy, kiérlelt ábrázolás is szól (pl. Hemingway-nél) az öregkor „magánvaló” értékeiről. Nálunk tán Krúdy volt, aki elsőnek sejtette meg ezeket a titkokat (is). A vörös postaköcsi kortalan-öreg Alvinczije ugyan szüntelenül kalandokból kalandokba utazik, de mindig van egy eszmény-szerelme, menyasszonya, akit évente egyszer meglátogat, sétál vele, aztán elbúcsúzik. Miért? Mert hiába vannak komondorok az udvaron, hiába áll puska a sarokban, ezek sem védik meg a téli éjszakáktól az öregembert... csak a vágyakon túli szerelem, az élet nosztalgikus bírása, a jövőre várakozás. Ez a halál fenyegetésénél is erősebb. Déry Tibor regényének öreg író-hőse némileg ehhez hasonlóan tudja megőrizni? – nem! *megtalálni* új emberi tartalmait, *öregségének* fanyaran tiszta *életteljességét*.

A történet első részében úgy kezd tovább már nem odázható öregedését, hogy szüntelenül ki akar fogni rajta. Látszólag kegyetlen, fölényes józansággal veszi számba a kikerülhetetlent, ugyanakkor magával s velünk is el akarja hitetni, hogy „még nem tart ott”. Kajánul lesi, hogyan csöpög az orra fiatalabb pályatársának, ám az övé még nem! Csakazértis megy el egy temetésre, ahol aztán megjegyzéseivel riogatja haláltól, betegségtől rettegő ismerőseit. Odahaza földhöz vágja évtizedek óta használt teás findzsáját, felforgatja a toiletteszerek rendjét, hogy levetkőzze öregesen merev szokásait. Nem mulaszt el alkalmat, hogy kiváló emlékezőtehetségét bizonygassa: még anyja és elhalt felesége lánykori nevére is emlékszik. Rendületlen egészséggel felvértezve kilátogat az elfekvőbe, hogy hidegvérrel szemlélje mások állapotát, s örvendjen a maga erejének. Ám Déry elragadó ironiája kezdettől aláaknázza hőse fölényét és önáltatását: ábrázolása az elmentények sorozatát szövi hőse magabiztos felfuvalkodása mögé, ami így elárulja, hogy mások gyötrésével a maga gyötrelmeit kompenzálja, hogy a benne keletkezett vákuumot, amit az aktív élettartalmak elmaradása okozott, apró cselszövések, kajánságok, meghökkentések látszat-biztonságával töltse be. Közben ugyanis kiderül, hogy pl. a saját születési évére már nem emlékszik biztosan, és ifjan meghalt gyermeke nevére sem. Rozoga gerincét házi gyógytornával

reparálja. Egy-két szokását ugyan elszánnan felszámolja, de utált apósa gépies gesztusaiban dermedten ismeri föl a sajátjait. Az elfekvőben nem diadalt érez, inkább rémületet. A jóvátehetetlen döbbenet akkor éri, mikor a magát felkínáló ifjú irónó-jelölt mellett szerelmi fiaskót szenved el, és azt tapasztalja: nem is vágyik bizonyítani! Önerzetét kímélendő képzeletben még regényes diadallá hazudja, így meséli el kalandját egy barátjának, de cigarettát tartó keze árulkodón remeg... Kettős világításban látjuk hát az öreg írót; Déry tüneményes ironiája végsőkéig finomult játékkal fordít minden tényt, gesztust, helyzetet hol a színére, hol a visszájára, míg megértjük: öreg barátunk a legjobb úton van, hogy saját hiúságától lépve csálva, fölényének rozoga páncélzatában, intellektuális öncsalásokkal süllyedjen a szikkadt öregségbe, ahová mások gyanútlan mitszemsejtéssel jutnak. Ravaszkodó védekezései nem mentik meg az öregkori negatívumoktól, inkább beteljesítik rajta; eltávolítják az emberektől, az étlettől.

A megváltást egy szerelem hozza. Szerelem? Mi másnak nevezhető az az élettelenjes érzés, amit csitrikorú menyé hív elő a magát szigora mögé bástyázó apósból? A „kisasszony” megérzi, hogy a tüskés modor, az elhárító magatartás méltóságmentő védekezés csupán, és semmivé omlik az ő mosolya, szava, emberi melegsége előtt. Bópeer – ahogy az öreget nevezi – üde természetességébe, ifjúi szépségébe, élettelenjes lényébe szeret bele, de szerelme teljességgel a saját titka marad. Vágytalan érzés, plátói-vá szublimált visszfénye a valódi szerelemnek? Igen is, nem is. Azt hiába mondja bópeer, hogy beéri Catherine jelenlétével; már tudjuk: mit higgyünk el neki, – de azért mégsem merő öncsalásról van szó. Ebben a szerelemben a vágynak – amennyire van – nagyon másféle a súlya, mint hajdan, nosztalgiában és rezignációban oldódik fel, kiemelve azt, ami az öregúrnak is több és fontosabb: a pozitív emberi kapcsolat lélekmentő erejét. Magának az érzésnek a lehetősége mint élettartalom, mint az emberi teljesség – az embert önmaga határain túlmenni képes – „teljesítménye”, ez a lényeges ebben a szerelemben, ezért jelenti magát az életet. Bópeer öregségének újra eleven, aktív emberi tartalmát. Az öreg ettől sem válik szentté. Déry ironiája most mélyül el igazán, amikor rezignált örö-

meiben, megbocsátó gyanakvásában, honorálásra váró esettiségeiben mutatja. Például: Bópeer már képes rá, hogy bevallottan öreg és sajnálatra méltó legyen, de ez nem csak őszinteség! Észreveszi ugyanis, hogy Catherine ragaszkodását, szeretetét csíholja ki vele. Ugyanigy lesz képes arra is, hogy a lemondást vállalja – a megőrzés érdekében. Már-már sajnáljuk, de mégsem: hiszen olyan bölcs is, olyan igazán és teljesen ember. Ezzel a soha nem objektivizált szerelemmel győz az öregség rettenetén, ami nem más, mint emberi tartalmaink, kapcsolataink elvesztése. Bópeer képes valódi érzésre, valódi kapcsolatra, kontaktusban marad az étellel. „Nem kívánom magam többé magánzárkára ítélni.” – mondja, mikor a fiatalok elköltöznek tőle. Elhatározza: öreg házvezetőnőjével Zsófi-val fog reggelizni, és megtanítja majd sakkozni. Rezignált elhatározásában először a helyzet közvetlen humora hat ránk. Aztán nyomban fölviannak a Zsófi-val kapcsolatos korábbi helyzetek, melyekben Zsófi volt az „öreg”, a folyton bíralt sötét gyanúsított házbútor, az öregedés kelletlen társa és tanúja, – regisztráljuk a változást: az öreg hős most teketória nélkül bevallja, hogy kettőjük közül ő az öregebb és rozogább, hogy szüksége van Zsófi emberi jelenlétére. A felszínén komikus helyzet tartalmi nyomban elmélyülnek, de van ennek az apróska mozzanatnak még mélyebb rétege is. Az öreg ui. tanulni is akar Zsófitól. Annak elviselését, „mintha a világon a legtermészetesebb dolog volna, hogy az ember vénségére megnyomorodik és meghal.” Most már nem morális gyakorlatokkal, nem szépséggel és cinikus élcekkkel fegyverkezik, – élő tényekkel, emberi kapcsolatokkal. Az emberi lét élő tartalmaival.

Az említett részlet többrétegűsége akár a regény többrétegűségét is reprezentálhatja. Az ironia már természete szerint összeköt két síkot, a látszat és a valóság síkjait. Déry ily módon mondja el pl. hőséről azt, amit ő magáról hinni és elhitetni akar, meg azt, amilyen a valóságban, az öregség kikerülhetetlen cseltevései közt. A komikum fényei e két sík ellentmondásaiban, finoman utalásos játékaiban lobbannak. Am a regénynek még ez a két sík is csak a felszínibb világa, a jelenségvilág, amit az ironikus játékkal együtt, folyamatosan összeköt egy filozofikusan tagolt eszmei mélyréteggel. A jelenségek ennek jelképei, érzékletes hor-

dozói, de gyökereik ide nyúlnak, konkrét-ságukkal az általánosabb értelmet is jelenvalóvá idézik, az ember sorsának tendenciaszerű igazságait is „behozzák”. Az öregség *reális* valóságában mutatja meg Déry azt a *lényegit*, ami az emberi életnek ezt a szakaszát is teljesértékűvé teszi. Nem absztrakt bölcsesség ez, nem kiábrándult semmitseváras, de *jelenlét*; ha fájdalommal, ha derűvel – *részvétel* és nem kivonulás. A részvétel lehetőségei, formái mások mint korábban, de nem hiányoznak. – Az ábrázolás rétegei közötti szüntelen kapcsolat, a jelentések áramlása egy sajátos, realista „*chiaroscurot*” teremt, ami abban különbözik a romantikus fényárnyéktól, hogy a kétféle hatást nem szekventáltan, kontrasztjelleggel „adagolja”, hanem együttlétük feszültségében, de nem-azonosságuk szüntelen fenntartásával. A kintzó veszélyek és derűs megnyugvás, sérülékenység és biztonság, kiszolgáltatottság és fölény mint az öregkor együttjáró meghatározói úgy alkotnak az ábrázolásban egymást megtartó egységet, hogy magának az életnek a teljességét mutatják.

Ha a regény egy-egy rétegét nézzük, ezekben akadnak irodalmi rokonai (pl. a „vég-ső” réteg általánosításait bizonyos szálak fűzik a *Macskajáték*-hoz), az ábrázolás konkrét teljességében viszont alig hasonlítható. Déry Tibor az öregség elembertelenítő, torzító hatásaival megküzdő, emberre öregedés regényét írta meg.

FUTAKY HAJNA

Garai Gábor:

A SZENVEDÉLY ÉVSZAKAI

Garai Gábor kortársai közül a „fényes szellők nemzedék” nem egy tagjával csaknem egykorú, így az olvasó számára a gyűjteményes kötet megjelenésekor kézenfekvő a kérdés: miért a hatvanas évek hozták meg e költészet kiteljesedését?

Neki is vannak versei 1948-ból, de ezek inkább a magányosságról, a szellemi kamaszkor útkereséseiről küldött tudósítások. S hogy Garai nem a „fényes szellők” nemzedékének iramával veszi az első akadá-

lyokat, ez egyben azt is eredményezi, hogy sikerül megóvnia magát attól a válságtól, amely e nemzedék tagjainak leg többjénél az ötvenes évek közepén bekövetkezik. A kötet utolsó részébe besorolt, de 1955-ös keltezésű *Tankréd* ugyan a kiforgatott eszme okozta csalódásról vall („Megleszek egymagam, élek, mint ég madara, sorsom bármerre visz”), ám ez a csalódás nem olyan elementáris erejű, mint az említett nemzedéké.

Bár a költő – egy vallomása szerint – 1948-ban vállalja az elkötelezettséget, minden bizonnyal ez az ötvenes évek közepére válik megfordíthatatlan és kiküzdött világnézetté. Eddig tart az egyéniség maradandó vonásainak kikovácsolása, s a felismerés, hogy önmagunk vállalása kevés. Ahogy az 1956-os keltezésű *Számvetés* c. verse mondja:

Túlkeves volna halhatatlanságnak,
hogy szépen voltunk élhetetlenek.

Innen már töretlenül vezet az út a „Tűz-tánc”-os nemzedék élére.

A megkésetttség összefügg a családi környezettől kapott útravalóval is. Garai amolyan „értelmiségi proletár” környezetben nőtt fel, a régi Tabánban, ahol – a Jelenkornak adott interjúja szerint – kisemberek, munkások, szűkösen élő értelmiségiek laktak. Ez a gyerekkor nem adhatott József Attila-i természetességű, spontán osztályélményt a számára. Megemészteni és leszámolnivalója épp elég akadt e „lebegő lét” ellentmondásaival, tehát világnézetének, egyéniségének kialakítása elsődlegesen a szellemi útkeresés, a tudatos közösség-vállalás formájában történt.

Innen következik Garai költészetének kulcsproblémája: az a drámaiság, amely a befogadtatás, a közösséghez való megérkezés, az otthonra lelés örömeért, megnyugvásáért perel. Csak egy paradoxon képes érzékeltetni e küzdelem dialektikáját: Garai alaphangja a *hitért perló értelem*. De lehet-e önfeledt a hit, a kételyt nem ismerő érzés, ha érte az értelem száll sorompóba? S lehet-e tiszta az értelem, ha már a hitet hívja segítségül? E két hang felelése adja e drámaiság formáját.

Garai legtöbb versében a megérkezés bizonyosságáig nem jut el – de öncsalásra sem hajlandó. „Megyek haza!” – írja egyik

versében, de valójában sosem ér haza egészen. A *Koránkelők* c. verse a hovatarozás fohásza; egy szemernyi érzés mégis marad az olvasóban: a költő inkább csak szeretné, hogy olyan fenntartás nélküli legyen ez a közjük tartozás, mint amennyire ezt kívánja. A *Hol járok én*... c. versében így ír e permanens kételyről: „Hol járok én örökké? Örökké idegenben!” E szellemi dráma végnélküliségét a *Szeptemberi fény* egy sora érzékelteti a legtisztábban: „és menni, menni kell, mert nincs más, csak az út van”. Valamilyen sziszifuszi optimizmus élte ezt a magatartást.

A belső dráma a felelősség és fegyelem vállalásának formáját ölti magára. Garai költészetének alapeszméje a „félelmes és gyönyörű Felelősség” (*Bronz-öntők*). Látja a feladatot, amelyet korunk nyújt számára, s mivel fölismerete, már nem menekülhet a szolgálata elől:

de küldetésed – ha terhét elejtéd
se ég, se föld nem tölti be helyetted.

(*Rapszódia az elragadtatásról*)

A szolgálat korántsem kényelmes avagy harmonikus állapot a költő számára: felelőssége elől másodpercre sem lehet elbújni, hiszen önmagunkat nem csálhatjuk meg, a szolgálat parancsa „bensőnkől vezérel”. Viszont gyenge pillanatokban a megtartó közösség felé jelentheti a hidat, a kapaszkodót:

Hát szánjam-e, vagy irigyeljem őket,
ki szabad vagyok – kívül – a világban,
s belül rabja lelkemmé lett erőknék,
s nyögők a felelősség satujában?

– – –
Megóvnak tán az eleven haláltól
kötelmeim:

rámszólnak – s hazavárnak.
(*Zárt osztályon – szabadon*)

Máskor ugyanez a felelősség löki ki belőle a prófétai szavakat, Babits Jónásához hasonlóan, a „tisztá szigorúság” apostola-ként megszólalva:

a jók közül csak te vagy egymagad, ki a
piactereken még
a megcsúfolt ígét hirdeted!

(*Féltalom*)

A felelősség satujában feszülő költőt veszély is fenyegeti. A „kell” rabságában könnyen görcsössé válhat a tartás, az állandó harcokészültség napiparancssá egyszerűsítheti a tiszta szándékot.

E nemzedék legjobbjai, Váci Mihály és Garai Gábor, ars poeticájuk szerint is ezt a kort jöttek szolgálni. Ahogy Garai írja költészetükről: „Nem egyszeri, mert folytatolagos – / ekkép valódi – mása a valónak.”

A konszolidáció kiteljesedéséig, befejezéséig egy nagyleptékű fejlődést szolgálhatnak, ám a hatvanas évek közepén új szakasz körvonalazódik. Korszakunk nem bővelkedik a történelem alakításának látványos gesztusaiban. Mást kér ez a költőktől, a szolgálat ars poeticáját vallóktól. Nem egy korábban kiküzdött forradalmi magatartás prolongálását, hanem a társadalmi gyakorlat útkeresésével párhuzamosan ugyanilyen kereső költészetet.

De mindez kevés lenne magyarázatul az e nemzedék legjobbjainál érezhető elbizonytalanodásra. A mindennapok forradalmait kereső és megvívó költő, aki a napon-ta önmagunkat felülmúlás programját vallja, felháborodással látja, hogy a „csendes forradalom” ideje kitenyészti a maga haszonélvezőit és kényelmes tehetetlenjeit egyaránt, akik felmentve érzik magukat e történelmi szakaszban a cselekvés alól. Ekkor szaporodnak meg Garainál, Vácihoz hasonlóan, a válsághangulat mellett a szatirikus versek, amelyek jó része az irodalmi élet belterjes világát is korholja.

Költőnél az elbizonytalanodás csálhatatlan jele a költészet értelmével, a saját hivatásával kapcsolatban megszorodó kétely. Amit Garai 1964-ben így fogalmazott meg: „van hirem – nincsen mámore” (*Leltár*), abból a hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére egész ciklus lett, hosszú, objektív lírai darabokból, bibliai és mitológiai példázatok, álcázottan önmagáról valló költői „beszélyek” formáját öltve. A költői hivatás értelmének újrakiküzdését valósítja meg ezekben.

Az Orfeuszról, Dávidról és Jóbról szóló versek, hangjáték évszámait árulkodnak e témák korai, akkor még ki nem teljesedett fogantatásáról (1959), majd mai, megnyugtató lezárásáról (1972). Garai ezekben a közéleti szerepet vállaló, „sikeres” költő dilemmáit, morális önvizsgálatát fogalmazza meg.

Mondják, az Úr ültette asztalához
azért választották meg énekesnek

– ráfogjuk majd, ő a bölcs, ő a boldog,
s helyettünk mindent elvállal szegény.
(*Dávid könyve*)

A Jób második könyve, amelyen egyébként Babits Jónásának hangja üt át, a költő végső üzenetét tartalmazza:

Szavam nem múló üdvömrért perel.
Igazságom létezésem felett száll.

Garai Gábor költészetének talán eléggé nem hangsúlyozott vonása a Szabó Lőrinc-i viviszekció, az élveboncolás könyörtelen szépsége. Minden bizonnyal az sem alkati kérdés, hogy ilyen domináns szerephez jut nála a leíró-elemző verstípus. Azt hiszem, nemcsak a József Attila-i jóslatról van szó, hogy a szocializmus magával hozza a gondolati költészet reneszánszát, sokkal inkább arról, hogy a hétköznapiakban fellelhető forradalomnak, forradalmi magatartásnak az eszköze a költői analízis, amely az egyén önvizsgálatának Szabó Lőrinc-i tökéletességű mozdulatait veszi kölcsön.

Jön-e ki félve s lelkesítve
magát helyette megfeszítse
értünk, hogy átlépjük a menny
hiján a lét
pontos és kegyelemtelen,
de megváltó ismeretét!
(*Már fénytelen vizekre száll...*)

Hogy mennyire a történelmi korszak által kikényszerített magatartásról van szó, arról egy másik költő-példaképhez, Majakovszkijhoz írott verse tanúsítja:

szivem-dolga bár
robbanások időzítése volna –
mint a metronom mutatója
kocog türelmesen,
s nincs vágya, dühe sem,
csak méricskél jól-rosszat, jobbra balra
biccentve...

A forradalmi szándékú és realista költő csak olyan forradalmat vállalhat, amely adva van a számára, még ha szubjektív indítékai mást is parancsolnának. A valóság ellenére nem lehet forradalmat, forradalmi költészetet teremteni, mert az óhatatlanul illúzionizmushoz vezet. Ezért írja Garai: „Tettem, mit tennem lehetett” (*Nem azért*), vagy másutt: „maradtam az, akivé lehetek” (*A Moldova hídján*).

A viviszekció példája, laboratóriumi kísérlet az alkotómódszerre és ars poetica is egyszerre az *Otthon a világban* c. verse. Ez az analízáló költői gyakorlat akkor szül felemás darabokat, amikor e belülről izzó, felszínén hűvösen tárgyilagosságnak tűnő, mégis robbanásokkal terhes lírában egy-egy versen belül hangváltás következik, a költő „öngerjesztés” alapon a meditativ magatartásból mintegy önmagát is meggyőzni kívánó, „átlelkesített” hangra vált át (*Minden élet, Képtáviró*).

Meghamisító leegyszerűsítése volna csak a leíró, meditativ verseket észrevenni Garai költészetében. A primér lírai műfajban, a dalban Garai Gábor gyakran felszabaldaltabban nyilatkozik meg, mint egyes nagylelegzetű verseiben (*Türelmesen, Ünnepe*).

Garai eredendően városi költő, „szülőfaluja” Budapest, mégis szokatlanul intenzív természeti élményvilága van. Kedvenc évszaka a nyár fényeivel és érettségével már eltöltött, de változással terhes ősz. A termést érlelő évszak, amelyben korunk dereng fel. Az az idő, amely lehetővé tette, hogy e nép „a minden-népek-világa hombárába hordjon / szüretje legjavából bölcs szolid / szerszámokat, szép szót és boldog zenét”. Garai költészete a beteljesedő, nagykorúsodó szocializmus lírai dokumentuma, erkölcsiségének magas hőfokú foglalatja, „belülről vezérlő kalauz” e korszakhoz az utókor számára.

Az összegyűjtött versek mérőöldkö minden költő, így Garai Gábor pályáján is. Ám van egy különleges sajátossága. A gyűjteményes kötetek általában a pálya delelőjén, a véglegesedés kimondott-kimondatlan igényével születnek. Természetesen Garai költészetének alapvető mértékei már nem változnak meg, legfeljebb további kimunkálásuk várható. Különösségét a nyitottsága adja: az az adósság, amelyet utolsó köteteivel kapcsolatban fogalmazott meg a kritika. Már korábban említett költői válóságának darabjai nem tükrözik teljes mélységében morális önvizsgálatának, útkeresésének intenzitását. Ebből következik, Garai Gábortól nemcsak egy szuverén költői világ további belső kiteljesítését, hanem külső gazdagodást is várhatunk: új, eddig még nem meghódított valóságtartományok birtokbavételét.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

KÉK KÉK KÉK

„Hittem a szélben, napsütésben, életben, az utakban, hogy mind vezetnek valahová. Hittem, hogy érdemes szeretni a szépet, jót, érdemes feláldozni magunkat, és szentnek tartani eszméket. Az volt a belső igényem mindig is. Aztán jöttek a felismerések, a bizonytalanság korszaka. Azt hiszem, a feszültség kezdete” – vallotta Kiss Dénes önmagáról egy interjúban. Három év telt el azóta, s a hitek és bizonytalanságok ütközéséből új kötet született. Kiss Dénes kék korszakát éli.

A színek tudósai szerint a kék az elmélyedés a gondolkodás színe. Az irodalomból őseket és elődeket asszociál a költő mellé a kék sugárzása. Olyan őseket, akik sok vonatkozásban csak megtagadva élnek Kiss Dénesben, de mégis felidéznek a fájdalmas és misztikus Novalis Kék Virágát, az édesen mesterkélt Maeterlinck szecessziós Kék Madarát. A következő századvég mélabúja sűrűsödik Kiss Dénesben, a lelke mélyén romantikus, ha élet és halál másféle jelrendszerben is tűnik fel költészetében.

A kék is más jelentést kap nála, mint elődei szóhasználatában, egysége felbomlott, több ízűvé, összetetté vált. Kék a múlt és a gyermekkor, ami változatlanul nagy súlyt kap Kiss Dénes motívumvilágában, minden harmónia, néha veszni tűnő tisztaság és biztonság hordozója: „Gyermekkoromból tördeltem le / a tiszta kék szilánkokat / Egek egek szemem mezői / kihaltak rajt a vadlovak” (*Egek egek*). A kék szépség megtestesítője, béke és boldogság jelképe – „kék legyen ég és lélek” – kívánja (*Hajnali gyakorlat*). „Kék a nevetés a gyermeki szó / örömek ragyogó diadalma” – írja kék himnuszában (*Kék kék kék*), de ugyanott ellentétébe is fordul már a szín szimbolikája. Kék „Fegyvereken az acél / kés tükrében a világ”. Fenyegetően, félelmetesen villan elő az éles, hideg szín sok verséből: „arcodra kék kés fény nyilal” (*A tütyü erdejében*). „Fényesség / Femes ég / fényesre fent / fent az ég” – az áradó örömből a félelem dadogásává fordítja ezt a strófát is a felfokozott csend, az alliterációk segítségével (*Fent té-*

nyes tém). Súlyos, nyomasztó, bizarr a szín hangulata a *Suhanc ének*ben is, ahol a „kába teketórián kékülő világot” idézi.

Örökös fenyegetettségben él Kiss Dénes, legfőbb értékei, amit az évezredek és a halálon is túl ment, megőriz, amibe belekapaszkodik: kék ég, zöld föld.

A szavak is megkopnak majd:

kék ég víz föld – ez marad

(*Ez marad*)

és mint a szerelemben megmoccan
bennem a távoli emlék: zöld fák kék ég

(*Ürhajósok éneke időszámítás után
ötezerből*)

Hogy mennyire fontos ez a költő számára, bizonyítja a két kettőspont, amivel a szem számára is nyomatékosan kiemeli, hiszen sehol máshol a kötetben írásjeleket nem használ.

A kék hideg elvontságában jelenik meg a teljesség és a halál is Kiss Dénes számára: „arcvonásom / égből ásom / kék idő-karc / minden ráncom” – és „magamat kék / égbe ásom” (*A-Bé-Cé*). „Mozdulat marad semmi másom / ázott ég földjét magamra rántom” (*Egyedül végzem*). A romantikus menekülésvágy ez, de elvont formában, hiszen a fiatal Vörösmarty hősei is a földre ássák magukat, mint Tihamér a Két szomszédvárbán.

Kiss Dénes tudatosan építkezik, szüksé--vű, egységes jelképrendszer kristályosul ki verseiben, saját költői nyelve, amivel kiválasztja a valóság számára értékes elemeit.

Ég, hold, csillagok, utak, fény, idő, csont, csönd, koponya – ezek a szavak térnek vissza újra és újra. A színek közül csak a kék és mellette elvétve a zöld él verseiben. Igen nagy az előfordulása a vak szónak, összekapcsolódik a magánnyal, a bezártság, bizonytalanság érzésével, az irracionálissal. „Az idő / vak csillagnyüvő” (A szobrász csöndje), a csöndek vakablakok (*Csöndek a talon*).

Képei a hangulat szférájában bontakoznak ki. Szókincse nem új, a felhasználás módja egyéníti. Elvontságukban is érzékeltesek: borostyán-idő, véres kötésű holdak, bennünk sóvárgó utak, az idő kék szele.

Néha olyan szépek, hamvasan üdék, tompa fénnel sugárzók képei, mint a quattrocento freskói.

Csak báméskodok a csillagokra
mint ezer éve úgy néznek vissza
Anyám arcából süt a nap
szemében karcsú özek futkosnak
forrásból isznak madarak

(Viselősen)

Az anyja alakja talán egyszerre jelenti a gyermekkort és a halált, a megsemmisülést és a visszavágyódást a felelőtlenségbe, a felodódást, a menedéket. Kiss Dénes fél, és eljátszik a félelmével. Ebből a vibrálásból születnek *A fűtty erdejében* szürrealisztikus meseszerű szép sorai, ahol a fenyegető titkokat tündérbájú képek ringatják el:

Őz vagy a fűtyszó erdejében
a csöndek puha zöld mohák

Őz vagy a fűtyszó erdejében
a csöndek békaszós mohák
Dülöng a hold a kútkeréken
... valami csobban odaát

Verseinek hangszerezését egyre biztosabban irányítja, néha az új hatások kipróbálása még öncélúvá válik. A *Vivaldi muzsikája* mellett furcsa, szomorú, groteszk játékok, amit a hangokkal művel máshol (*Rögös körök*), könnyen modoros, mesterkelt lesz, érdekes, de nem elég igényes (*E teke feketé*).

Kötetének kulcsait megadja ars poetica jellegű verseiben: „A mindenség sírom játékom / anyámon át majd visszavár / Amit hihetek az a célom / Országom belső szemhatár” (*Országom*). Kiss Dénes keresi a rendet, a harmóniát, de sem önmagában, sem a világban készen meg nem találhatja. „Többszörösen tükrözött / tükrökép idézi / a kint-bent kuszált álmokat”. Ezért Kiss Dénes négy cikluson keresztül szenved. Szép, egyszerű képben fogalmazza meg:

Szó lüktet leirom
De e versem sem más
mint ha nyűszít az állat
ha átjárta valami
ismeretlen fájdalom

(Ismeretlen)

Megfoghatatlan, titokzatos ez a fájdalom, itt-ott tűnnek csak elő konkrét okai, de ezek értelemmel világítják be a panaszos verseket. Kiss Dénes világának kö-

zéppontjában önmaga áll, de nem védett toronyban él, az egész világ, az egész ország gondja-baja reá hárul, ő szeretne segíteni azon. Megoldást, békét önmaga számára csak úgy találhat, ha az mindenkié egyaránt: „zajok kiáltások füstös oduiban keresem / elveszített helyemet / emberi házam” – írja *Hajnali gyakorlat* című versében. Halhatatlan magányában az összetartozás emlékeit hordozza magában, kirepül, de elszakadni nem tud, nem is akar (*Űrhajósok éneke időszámítás után ötezerből*). A költő az éber lelkiismeret maga, árvaságát feloldani a világ részévé válik, gyerekes kedvességgel a mese, a múlt, a halál és az élet motívumait egy strófába kovácsolja össze a mindenben győzedelmeskedő költői hivatástudat:

Kisfiúknak leszek kedve
elboruló szó-csuklása
kihalt folyók kincses medre
régirégék holt király
s koporsómon a szent örök
szavainkkal dörömbölök

(Dörömbölő)

ZENTAI MÁRIA

Zsombok Timár György:

A RÁCSAPÁSOK NAPJA

Az ember hivatásáról tud legszebben beszélni és írni. Könyvének fűlszövegében az író maga mondja el, hogy volt vadászpilóta, motorszerelő és most is a szakmában dolgozik. Így érthető, miért fogalmazta meg a kötetnyitó elbeszélésben, hogy a repülés: hivatás. Az *Időtábla*-nak ezek a sorai sugallják a fiatalon elhunyt francia repülő és író, Antoine de Saint-Exupéry művészetével való rokonitást.

Amit a kötet első írása sugall, azt az utolsó bizonyossá teszi: Zsombok Timár Saint-Exupéryben mestert, művészetében követendő példát lát. Azért is, mert Saint Exupéry elsősorban pilótának tartotta magát, hivatást látott abban, amiben más csupán foglalkozást. A francia író halála is hivatásból következett; 1944-ben felderítőgépét a németek lelőtték Korzika felett. A repülőhalál problémája Zsombok Timárt is foglal-

koztatta (*Az üzenet*), s az idegen mesteré különösképpen. A francia író halálból nem csak az értelmetlen tragikum ragadta meg, hanem a vég körülményei is; különösen annak a német gimnáziumi tanárnak ijedt valómása, aki tíz évvel az író halála után a gép, a helyszín pontos leírásából rádöbben, hogy Saint-Exupéry gépét ő lőtte le. Ez az a pont, amelyik megmozgatta Zsombok Timár képzetét, s az ebből kerekített történettel rőtta le tiszteletét a mesternek. A *Felszállt Korzikán* című elbeszélésben csak néhány mondatos utalás történik Saint-Exupéryre, mégis nyilvánvaló, hogy ő a főszereplő, hogy a történet érte íródott. Maga a történet egyszerű; a tett elkövetésének bizonyosságával lelkiismeretét megnyugtadni szándékozó német visszatér a régmúlt események színhelyére. Ha csak ennyi lenne Zsombok Timár elbeszélésének summázata, is, akkor nem haladná meg a sokszor leírt klisé színvonalát, hogy a bűnös visszatér a tett színhelyére. Az író azzal teszi egyénivé és érdekessé az elbeszélést, hogy a francia íróhoz kapcsolódó mély érzelmi kötődés ellenére kívül marad a történeten.

A világirodalmi példa Zsombok Timárban csak erősítette azt az egyébként is meglévő szándékot, hogy összegezze, elmondja a világról szerzett tapasztalatait. Ezeknek jelentős része olyan forrásból ered, ami az emberek többsége számára elérhetetlen; a repülésből. A téma nem csak érdekes, hanem korszerű is. Zsombok Timár a repülésről írva sem téveszti azonban szem elől, hogy a Földet körbefogó levegő-óceánt hasító gép csak *eszköz*. Eszköz az emberek és tárgyak, emberek és emberek közötti viszony alakításában, sajátos eszköz az élet lényegének felismeréséhez. (Itt újra utalni kell a párhuzamra; Saint-Exupérynek is „a repülőgép nem cél; a repülőgép eszköz. Eszköz, mint az eke”. *Éjszakai repülés*. 375.)

Az író szerint ez az eszköz-jelleg határozza meg a viszonyt a gépekkel. Amióta a gépek tömege segíti az embert munkájában, azóta van felszínen a *télelem a gépektől*. Néhány évvel ezelőtt Déry Tibor újította fel (Samuel Butler angol filozófus és író könyve alapján) a gépekkel szembeni érzések kérdéskomplexumát. Déry – az olvasottak alapján – szerepcserétől félt, hogy az ember egyre gyöngébb és kiszolgáltatottabb lesz, névleges úrból szolgál, s a szolgából (a gépből) pedig úr (*A napok hordaléka*. 89.). A repülésnél különösen érezhető

ez a szerepcsere, a légtérben a pilóta számára egyedüli bizonyosság a gép. Az *Időtábla* című elbeszélés pilótája számára a repülőgépbeszállás biztonságérzetet jelentett, a kabintető lezárása pedig felszabadultságot. A gép Zsombok Timár által rajzolt relációban is meghatározó jelentőségű. Első pillantásra azonosnak érzékelhető felfogása Déry Tiboréval, hiszen arról beszél, hogy a légtérben a gép jelzéseit figyelmen kívül hagyni öngyilkosság, mert a bonyolult szerkezetet a leghálátlanabb *úr*. A levegő-óceánon a repülőgép az *úr*, s csak „alázatos és figyelmes” szolgákat kedvel. De ez csak egyik része az író gondolatmenetének. Lényegesebb az, amivel lezárja a megállapítások sorát, hogy: „az okos szolgának nem a hűség a fokmérője, a szolga értéke az *úr* viselkedésével mérhető”. A gép ebben a viszonyrendszerben még fontosabb, mint csak földi relációban, hiszen a pilóta számára (mikor repül) *az egyetlen lehetséges emberi kapcsolat forrása*. Sőt, a gép könnyen „viszsaélhet” helyzetével, irányíthatatlanná válhat s magában hordozza a halált (*A rácsapások napja*). De, mindezeket összevetve Zsombok Timár a felismert igazság (az irányíthatóság) tudatában, nyugodt tárgyilagossággal beszél a gépekről.

A nyugalom forrása nyilván a sokirányból megerősített *tapasztalat*, a földön és égen való jártasság. Gépek és emberek alapos ismerete. Az író – mint a kötet fűszövegében elmondja – munkája során találó summázatokkal, egymondatos igazságokat hallott, összegzett magának. Ezeket könyvének *Héttő-Szombat* című második részében mondja el. A munkásokról, hétköznapi napokról szóló elbeszélések megértéséhez sokszor ez az egy mondat adja meg a kulcsot. Zsombok Timár könyve kapcsán megfogalmazódott olyan vélemény, hogy annak leglényegesebb mondata, igazsága, hogy „repülni szükséges”. A kötetben benne van, hogy szükséges felülemelkedni a napi viszonyokon, tágitani az emberi behatároltságot. Az író számára mégis fontosabb a *köznapi igazságok* kimondása. S ahogy a repülésről szóló elbeszélésekben a határtalan kékség találó summázatok forrása, más témájúaknál a mindennapi munka jelenti az „igazságok” eredőjét. *Ha az ember alhat két órát* sofőrének az a két óra alvás a legfőbb, egyetlen igazság, mert utána mindent kibír, tud dolgozni, vezetni. A *Nepáli történet* szobrászának a kövek jelentik az igaz-

ság alapját, azzal, hogy egyik sem hasonlít a másikra, hogy mindig új izgalmat, újabb alkotás lehetőségét hordozzák. Az *Egy néhez nap* szerelője főnöke viselkedésében ismeri fel a számára érvényes igazságot, hogy az embernek meg kell védenie helyét.

Ezeknek a rövid summázatoknak központi szerepe van az elbeszélésekben. Ugyanakkor e gondolatíságot hordozó elem mellett Zsombok Timár írásaiban ott van az érzelmi hatásra építő csattanó. Az *a jó repülésben* komikum forrása, hogy a repülőt most azért léptetik elő, amiért korábban lefokozták. A *Helyi háború*-ban pedig a kukoricatábla ellen indított támadás. A gondolati elem és az elbeszélések, történetek poénra építettsége szigorú komponáltsággal hozható egyensúlyba. Ezt kívánja a próza sodrása is, hogy az elbeszélések részletei a lezárás által meghatározott célnak rendelődjenek alá. Ahogy például a címadó elbeszélésben minden azért történik, hogy előkészítse-magyarázza a halott bajtársért végzett rácsapásokat.

A harmadik rész (*Különböző történetek*) elbeszéléseinek a könnyedség, csattanó, anekdotaszerűség a jellemzőjük, mintha élőszóbeli előadásra készültek volna, s az írásbeliség csak másodlagos szempont lenne. Ezek a történetek a századeleji magyar novella stílusával rokoníthatók. A *sárkányeregető*-ben, a *Nepáli történet*-ben pedig azt látjuk, hogy meseszerű hangulat lesz úrrá, a történetből mese lesz, a meséből pedig sajátos jelentéstartalmat hordozó kép.

Bemutakozó kötetében Zsombok Timár nyugodt tárgyilagossággal szemléli a világot. Olyan íróként, akinek „igazságai” mögött érezni a mélyreivódott élményt, aki a világról és emberről szerzett *tapasztalatait* mondja el. Mondandójához a hagyományos és modern írói eszközöket egyaránt felhasználja, a kétszeres elbeszéléstől a szimultánizmusig. (Szépirodalmi, 1973.)

LACZKÓ ANDRÁS

Deák Ferenc:

TOR

Deák Ferenc, a Jugoszláviából érkezett gyűjteményes drámakötet szerzője úttörő érdemeket szerzett a modern jugoszláviai

magyar dráma megteremtésében. Az a tény, hogy a fiatal szerzőnek három drámáját és hangjátékát bemutatták, forgatókönyvből pedig filmet készítettek, nem tekinthető ugyan csallhatatlan értékmérőnek, de kétségtelenül sokatmondó. Ha ehhez hozzátesszük, hogy az *Afonyák* két díjat is kapott a jugoszláv színházak nagy seregszemlájén, a Sterija Játékokon, s ugyanezen a vetélkedőn két év múlva a *Légszomj* is döntőbe jutott, az *Interurbán* c. hangjáték pedig nemcsak odahaza, de nálunk is megérdemelt sikert aratott, akkor nyugodtan megállapíthatjuk, hogy Deák máris figyelemre méltó drámai opust mondhat magáénak.

A sokoldalú Deák Ferencet először költőként, majd novellistaként és keramikusként ismertük meg. A dráma iránt csak a hatvanas évek derekától kezdett intenzívebben érdeklődni, s bár a többi műfajhoz sem lett hűtlen – hiszen az elmúlt években *Honfoglalás* címen újabb verseskötetet tett közzé, jelenleg pedig történelmi regénysorozaton dolgozik –, mégis úgy véljük, hogy a drámában találta meg a maga igazi műfaját. Párbeszédes művei tematikai és formai szempontból egyaránt változatosak: az *Afonyák* például parabolisztikus verses dráma – amely immár Tóth Ferenc nálunk is bemutatott *Jóbjával* együtt cáfolja azokat, akik korunkban idejétmúltnak tekintik a verses formát –, a *Légszomj* mozaikszerű építkezésű, szürrealista elemeket is felhasználó szimbolikus dráma, a *Tor* pedig lényegében hagyományos lélektani dráma. Mondanivalója mindhárom műnek korszerű, mégpedig úgy, hogy az általános emberi a lehető legkonkrétabb helyi problémáival ötvöződik bennük.

Ma már kétségtelen, hogy Deák *Afonyákja* volt a jugoszláviai magyar dráma újjászületésének első hírnöke. A darab cselekménye egy kolostornak álcázott rablótanyán játszódik. Ide toppan be egy fiatal, romlatlan parasztlegény – György –, akinek megjelenése nyugtalanságot és változás halvány reményét hozza az ál-szerzetesek közé. Ám igen hamar kiderül, hogy György nem maradhat tiszta ebben a fertőben: lealjasítják, testileg-lelkileg megnyomorítják, majd végleg leszámolnak vele. Az adott környezetben a tisztaságnak és a becsületességnek csak bukás lehet a sorsa. A parabolisztikus dráma sokféle értelmezési lehetőséget kínál a nézőknek, mert a mű

alapkérdésére – Milyen sors várhat egy romlott közösségbe betévedt becsületes emberre? – nekik kell válaszolniuk. Szerkezetét, felépítését tekintve is sikerült dráma az *Áfonyák* – kitűnő expozícióval, kellően előkészített és motivált tragikus végkifejlettel. Méltán hozott elismerést szerzőjének és a jugoszláviai magyar színjátszásnak.

A jóval nehezebben megközelíthető *Légszomj*-ban Deák a közelmúlt történelmével foglalkozik. A cselekmény középpontjában egy „nyomorúságos kishitűsége miatt” negyedszázadon át szenvedésre és tengődésre kárhoztatott parasztcsalád sorsa áll. A felső szinten a hős, Donát vívja már-már kilátástalannak tűnő küzdelmét a tunyaság, a közöny, az okatlan félelem ellen, a jobb, teljesebb, emberibb életért, az alsó színpadon pedig a családtagok sorsát követhetjük nyomon. Donát tágitja a szimbolikus életteret, közben azonban ritkul a levegő, a hős egyre jobban szenved a légszomjtól. Végül a felső szintér lezuhan, agyonnyomja a családot, s maga Donát is megfullad. Utolsó szavait már a nézőkhöz intézi, mintegy rájuk bízva a fenyegető tragédia elkerülésének lehetőségein való további töprengést. Kisebbségi és egyetemes magyar sorskérdéseket felvető, értelmünkre és érzelmeinkre egyaránt ható dráma a *Légszomj*, amelyben a szerző sikeresen került el a kényes téma legveszedelmesebb buktatóit, s a tragikus befejezés ellenére sem tartja elkerülhetetlennek azt a folyamatot, amely idősebb pályatársa, Herceg János szerint legfeljebb lassítható. Ez derül ki a hős utolsó, nyitva hagyott mondatából: „Együtt fulladunk meg mindnyájan, ha...”

A harmadik egész estét betöltő Deák-drámát maga a szerző joggal nevezi „higadtabb vonalvezetésű, főleg erkölcsi kérdéseket taglaló műnek”. Valóban: a *Tor* mai környezetben játszódó hagyományos társadalmi-lélektani dráma, amely a hazugság és képmutatás ellen íródott. Szerkezeti-leg nem kifogástalan, kissé elnyújtott az expozíciója, bár a késleltetés módszerével és a párbeszédes visszafelé nyomozással a szerző ügyes kézzel bontja ki a cselekményt és varázsolja élővé antihőseit. Mert a szó igazi értelmében vett hőst hasztalan keresünk a drámában. A „főhős” egy nyugdíjas biológiatanár, aki abban a hiszemben, hogy gyógyíthatatlan betegségben szenved, táviratilag összehívja gyerekeit – egy aljaságra is kapható közgazdászt, egy kiégett

élsportolót és egy elrontott életű fiatalasszonyt – előre megtartandó halotti torára. A békésnek szánt családi összejövetel azonban csúnya veszekedéssé, egymás kölcsönös vádolásává fajul. Maga az apa is – aki egész életét eredménytelen kísérletezésekkel töltötte – megbántja gyermekeit – igaz, akaratlanul –, pedig csupán a részvétükre vágyott.

A *Teher* c. forgatókönyv tipikusan vajdasági történet, amelynek falusi környezetből városba került fiatalember hőse sehol sem érzi jól magát. Tehernek érzi az örökölt földet – főleg mikor megtudja, hogy az örökségből nem telik autóra –, a földdel együtt járó életformát, a kétlakiságot... Élete azonban végső soron mégis azért torlik tragédiába – bár ez nem derül ki egyértelműen a műből –, mert tulajdonképpen maga sem tudja, hogy mit akar.

A három hangjáték közül az abszurd *Vak trió*val és a parabolisztikus *Sánta Quadrille*-jal szemben a remek dialógusvezetéssel érdekes és tipikus jellemeket felvillantó *Interurbán* emelkedik ki, amelyet kitűnő előadásban mutatott be a magyar rádió.

A jeles jugoszláviai magyar drámaíró gyűjteményes drámakötete – amelyhez Gerold László írt kitűnő bevezető tanulmányt –, méltó a hazai olvasók, nézők és rádióhallgatók figyelmére. (*Fórum, Újvidék*)

BENKŐ ÁKOS

Fenyő István:

NEMZET, NÉP — IRODALOM

1955-től a kilencedik könyvét jelenteti meg Fenyő István. Kutatási területe a magyar reformkor, amelynek a fiatal tudósok között immáron az egyik legjobb szakértőjévé vált. Mindegyik írása arról győzhet meg, hogy megállapításai, eredményei biztos alapokon, igen komoly ismereteken nyugszanak.

A reformkorról manapság már jóformán alig lehet olyan mondanivalója valakinek, ami az *alapkérdéseket* illetően teljesen új, eddig nem is gyanított felfedezés lenne. A figyelem így a részletekre terelődik. Fenyő

Istvánnak is a reformkori irodalomról, művelődésről alkotott ítéletünk, képünk finomítása, a részletek bővítése jutott. A *Nemzet, nép – irodalom* című kötetben tíz tanulmányt olvashatunk a reformkorról. Közülük több már teljesen vagy részben megjelent szakfolyóiratokban, szakkiadványokban.

Az első helyen emeljük ki „Az eredetiség-program kialakulása és kritikai értelmezése” címűt. Az „irodalmi közvéleményben” sem ismert általánosan, hogy mit jelentett az európai és a magyar irodalomban a költő- és a költészeteszmény fejlődése szempontjából a romantika. Alig ismerjük, illetőleg alig tudjuk kellően értékelni, hogy a költői gyakorlatban is, az irodalom elméletében is milyen nehéz küzdelemre és mennyi évtizedre volt szükség, míg – nyersen fogalmazva – a minták, kialakított sablonok szerint munkálkodó, tanköteményeket produkáló klasszicizmusból kialakult az eredetiséget, a költői élményt értékelő, az újat teremtő költőt a költőnek tekintő költészeteszmény. Hiszen a felületes szemlélet számára valóban nincs is nagy változásról szó: a költők elvetik az antikvitásban kialakított, aztán felújított és művelt verstémákat és versforma mintákat, s helyette saját speciális élményeikre figyelnek, s a vers formáját is ehhez alakítják. Mivel a technikai újítások nagy, ugrásszerű, könnyen észrevehető fejlődési lépéseitől kölcsönözzük mércénket, nem vesszük észre, az irodalomban másként van ez. Itt a nagyjelentőségű lépés is kicsinek és könnyűnek tűnik.

Fenyő István nagyon pontosan és részletesen elemzi az eredetiség-program elméleti megnyilvánulásait 1817 és 1822 között. Fejtegetései kapcsolódnak Szauder József elemzéseéhez, aki Csokonai ifjúkori éveinek költői gyakorlatában vizsgálta ugyanezt. A nyitány Kölcseynek, a barát, Szemere Pál házából a mesterhez, Kazinczy Ferenchez írott levelei. Az eredetiség-programot legfőképpen a „francia forradalommal és a napóleoni háborúkkal létrejött mélyreható európai és főképp hazai változások” eredményezték, s ennek „egyik legfontosabb élménytartalma az önállósá, cselekvőképessé vált, önnön értékére ébredt ember”. Persze a klasszicizmus is cselekvő, főként hasznos volt és akart is lenni. Ez is mutatja: nincsenek az irodalomban „örök” kérdések – hiszen az absztrakt fogalmak itt-és-

most, konkrét megnyilvánulását lehet csak magasrendűen megírni, versben is, elméletben is. S Fenyő István éppen ezt nyomozza, az „önálló ember ideáljának” megjelenését az, 1817-et követő években kezdődő, eredetiség-program elméleti fejtegetéseiben. A nyomokat Kármántól, Csokonaitól, sőt Kisfaludy Sándortól eredezteti. Felhívja a figyelmet, hogy milyen fontos szerep jutott e program elméleti folytatójának, Schédius Lajosnak, majd Döbrentei Gábornak. Nemcsak ebben, a többi tanulmányban is figyelni és elemzi szerzőnk a külföldi hatásokat; itt J. A. Eberhardét, majd Teleki József írásainak elemző értékelésekor Herderét, Ungvárnémeti Tóth kapcsán pedig Hegelét. Fenyő marxista irodalomtudós, és ebben a speciálisan szakkérdésnek látszó elméletben is felfedezi az osztályszempontok érvényesülését, elemezvén pl. „a régi, konzervatív-provinciális irodalmiság híveinek” véleményét is. Ugyanekkor semmiféle szempontból sem merev, – erre kitűnő példa Szemere Pál cikkeinek elemzése. Ezekből is, de mások írásaiból (pl. Desewfy Józseféből) kiderül, hogy milyen bonyolultan értelmezték az eredetiség-programot, illetőleg az is: egy új, eredeti programot úgy hirdetni, hogy a megelőző irányzatok eredményét ne hanyagoljuk el, nemcsak manapság, annak idején is hangoztatott elv volt – természetesen más és más konkrét tartalmakkal. Az akkori új programba a nemzeti jellegzetességek kifejezése, a nyelv tökéletesítése éppúgy beletartozott, mint a személyes vallomás, az önfeltárás fontossága, a szubjektív tartalmak objektívvé tételének igénye, avagy a „közönségnek szóló, közproblémákat ábrázoló s ezért közérthető, minden olvasót érintő-érdeklő” irodalom kívánalma. Ezekből csak a mechanikus és ezért „időtlen” gondolkodás hámozhathatja azt ki, hogy íme, nincs semmi új a nap alatt. Mert egy programot sohasem egyes tételei avatnak újjá és speciális tartalmúvá, de az a viszonyrendszer, amelyet elemei építenek fel, épp azáltal is, hogy miféle elemek kerülnek össze; egynek a hozzáadása vagy hiánya az egészét módosítja. Fenyő István pontosan megmutatta, a program alkotóelemei közül melyiket vallja magáénak a honorációról rétegből kikérült szerzők csoportja, melyeket a birtokos nemesség soraiból felhangzó vélemények. Utóbbiak például a maguk eredetiség koncepciójában nem tartottak igényt a „szub-

jektivitás objektiválására, azaz dilemmákban, konfliktusokban, és kollíziókban történő kivetítésére'; az volt számukra lényeges, „hogy ‚kibeszélhesség’ belső feszültségeiket, levezethessék a nemesi lét kezdődő megrendülése fölött érzett szorongatottság érzetüket”. Szubjektív tartalmaikat nem kívánták objektivizálni, az egész eredetiség-program módosult a birtokos nemességből származott szerzőknél. Mivel ez az igény hiányzott, az ő programjuk hiába tartalmazott sok olyan elemet, melyet a honrációr-értelmiség programja is vallott – mássá lett az egész.

Egy másik lényeges tanulmány az „Ábránd a nemzet családéletéről”, amely „Az irodalmi népiesség eszméinek fejlődésvázlata a reformkorban Petőfi felléptéig”. Ennek a problémakörnek a felvetése, Horváth János után, már megtörtént, de részletezése is nagyon szükséges. Hiszen az irodalmi népiesség-eszme fejlődésének határozott és éles megfogalmazására Petőfi jelentőségének teljesebb megértéséhez van szükségünk. A 18. századi magyarnyelvűség, mint a népiesség kezdete, majd a Kultsár István és köre kezdeményezte népköltészeti gyűjtés után a népköltészetben lévő esztétikai értékek felfedezése a következő lépés. Fenyő szól természetesen a külföldi ösztönzésekről, Rousseau hatásától kezdődően. Elemzi azt is, hogy miként lesz Herder nyomán a népköltészet alapja „egy nemzetmegújító-regeneráló-felemelő erkölcsnek”, és ennek következményeként, miként terjed el az a vélemény, hogy az irodalom „szolgálat és képviselő, etikus funkció”. Az író ebben a tanulmányban is az osztályhelyzetből vezeti le az egyes megnyilvánulásokat. E tanulmány jelentős része „A parasztság felfedezése az irodalmi gondolkodásban”. Szól Kölcsey „Nemzeti hagyományok”-ja kapcsán arról is, hogy „A nemzeti családélet – ez a törölmetszett neoklasszikus-romantikus illúzió –, a magyar írótabornak egészen Arany Jánosig, sőt századunk népi íróiig elható nagy álma ölt itt általános érvényt”. Aztán elemzi az „Auróra-népiességet”, majd az eszmekör demokratizálódását, s végül Erdélyi János művét, akinek fellépését az tette elengedhetetlenné, hogy „Szükségessé vált egy olyan summázó elvrendszer, amely a nemzeti irodalom megteremtésének, a nemesség polgárosodásának és a nép nemzetbe emelésének liberális indítékaihoz mintegy

„hozzáadja” a paraszti tömegek irodalmi-kulturális egyenjogúságának és a népi költészet szuverén önállóságának plebejus-demokratikus törekvéseit, vágyait”.

Láthatjuk, Fenyő István e két tanulmányban – de a „Haza csak ott van...” és a „Petőfi és Kölcsey” címűben is – a mához is szól. Természetesen nem közvetlenül. Megállapításai közvetetten érkezhetnek mai életünkhöz. De csak akkor szólhat bele személyiségünk formálásába, s ezen a révén mai életünk alakításába, ha végre egyszer komolyan vesszük, amit mindannyian tudunk: múlt, háttér, hagyomány nélkül éppoly csonka a jelen cselekvése, mint belátható jövő, megfogalmazott és átélt cél nélkül. Hiába tudjuk és valljuk, hogy a múlt értékeit nemcsak tudni érdemes, de átélve hasznosítani, napi életünkben mégsem láthatjuk ennek nyomait. Mindennapi életünkben múltunk sokkal inkább csak ismeret (és olajnyomat!), mintsem valódi hagyomány. Kétségtől: az ismeret megszerzésével kezdődhet csak a hagyomány eleven erővé válása. Fenyő István jelzett tanulmányai nemcsak ismereteket nyújthatnak, de az ismeretet úgy, hogy hagyomány válhat eredményeiből.

Sajnos, a kötet nem minden tanulmánya ad erre lehetőséget. Úgy találhatjuk, hogy kevésbé sikeresek ebből a szempontból a „Vajda Péter” és „Eötvös József és a Budapesti Szemle” című írásai. Kétségtől: a Vajda Péterről szóló jó ismertetést nyújt arról az emberről, aki külön a kor és külön az önmaga tehetségének ellentmondásai között hamar felörlődött. Talán épp ezt hiányolhatjuk: Fenyő István nem teszi Vajda Pétert és pályáját összehasonlítható példává, paradigmává. A másik tanulmányban túlságosan részletezőek a *Budapesti Szemle*ben megjelent cikkek, írások ismertetése, noha fontosságukat bebizonyítja.

Az utolsó írás – „Petőfi és Kölcsey” – nagyon érdekes elemzéssel bizonyítja, hogy Szilveszter alakjának megformálásában mennyit vett át Petőfi Kölcsey Kazinczy-emlékbeszédéből. Fenyő a bizonyítási eljárás során – épp ennek érdekében! – olyanra részletez, hogy az olvasónak az a benyomása támadhat – ez a beszéd volt Petőfi legfőbb forrása. Úgy tűnhet tehát, hogy Fenyő kategorikusan, leegyszerűsítve, merően látja Kölcsey hatását. De ezt a benyomást nem Fenyő sugallja, csak a bizonyítási eljárás szükségszerű részletessége le-

het megtévesztő. A végén ő maga hangsúlyozza: „Ennyi egybeesés, megfelelés, eszmerokonság két mű között aligha lehet mérő esetlegesség: az „apostol” motivum első hazai csíráját, Petőfi ihletalakulásának egyik forrását kétségkívül Kölcseynek 1832-ben elmondott beszédében kell keresnünk. *Csíráját és egyik forrását* – ismétlem újra. Mert mi sem áll tőlem távolabb, mint az, hogy valaminő leegyszerűsítő módon erre az *egyetlen* összetevőre vezessem vissza a nagy mű geneziséét.” Erről a problémáról csak azért szólunk, mert előző könyveinek egy-két bírálója néha a szerző kategorikuságát kifogásolta. Határozottan fogalmazni mindenkinek szabad, sőt kell is. A magyar elméleti irodalomban még ma sem ritka az az „esszéstílus”, amelyben – épp a metaforikus fogalmazás miatt, és mert az esszéista „olyan bonyolultnak” látja az irodalmat – nem lehet pontosan megállapítani, a szerző igent mond vagy nemet. S mivel ez a fajta stílus valóban hagyomány – ha véleményünk szerint nem is olyan hasznos – sokan minden határozottságot kategorizálásnak, elítélendő merevségnek, leegyszerűsítésnek minősítenek. Fenyő István is pontosan fogalmaz, s ez egyáltalán nem hibája, de becslendő erénye. Csak ne féljünk a pontosságtól és határozottságtól. Az irodalom bonyolultságát a *sokrétű* elemzések pontos és határozott mondatai sokkal jobban jelzik, mint a metaforikus „szépségek”. A legjobb oldalakon, Fenyő István is határozottan fogalmazza sokrétű elemzéseit. (*Magvető Kiadó*)

BÉCSY TAMÁS

Ortutay Gyula:

FÉNYES, TISZTA ÁRNYAK

„Recenzens zavarban van” – múlt századi kritikusok kedvenc fordulata; a recenzió azonban ezúttal valóban zavarban van, mert mesterművel van dolga, s öröme mégsem teljes, ugyanis újra meg újra ellentmondani kényszerül. A Fényes, tiszta árnyak-at, Ortutay Gyula kétarcú könyvét, lenyűgöző gazdagsága ellenére is nehezen megfogalmazható hiányérzettel tesszük le, mert fölismerjük ugyan a tudóst, a kitűnő író, a reformert, de épp e fölismerés okoz-

za a kielégületlenséget: nem az egyes daraboktól várunk többet, hanem az egésztől. Lehet, hogy a bevezető kormányozza félre érdeklődésünket, amikor „többnyire emlékeket összegyűjtő kötetről” beszél, de amidőn emlékezni kellene, gyakran ilyeneket olvasunk: „Ha időm engedné, megírnám a néprajzi hanglemek gyűjtésének éveit”, vagy: „Babits Mihályhoz fűződő kapcsolatom életem egyik drága emléke, s megírása kísértő adósságom”, ismét másutt: „Érdemes lenne megírni ezt az éjszakai beszélgetést.” Más is föltűnik. Két tanulmány (Radnóti Miklós, Radnóti Miklós otthona) azonos szöveggel szerepel Írók, népek, századok című könyvében; a különbség egy szó: Révai József *legutóbb* József Attiláról szólva, – a „legutóbb” az új könyvben kimaradt, de néhány sorral alább Tristan Tzara „nemrégiben” megjelent könyvéről beszél, pedig hát az se mostanában volt. A két tanulmányhoz az Írók, népek, századok lényeges adatokat közöl a Jegyzetekben, itt viszont semmit, ami ebben az esetben még nem is olyan nagy baj, más írásoknál viszont érthetetlen a szöveg utalása. Például, Babitsra emlékezve: „Nem az az elsőrendű célom itt nekem, hogy sorra-rendre köszönetet mondjak a Hazafias Népfront helyi bizottságának, a Művelődésügyi Minisztérium illetékes vezetőinek, a városi tanácsnak . . .” – a szövegből gyanítható, hogy az esztergomi ház avatásán elhangzott beszéd-ről van szó, ám a szöveget bizonytalanná teszi, az olvasó fölöslegesen elakad, s a filológiai hűség is megkövetelné a hely és idő pontos megjelölését. Ugyanígy a Buday Györgyről szóló írás, már első mondatával zavarba hoz: „Kései elégtétel ez a könyv . . .” Milyen könyv? Nyilván az, amelyet a tanulmány bevezetett, csak éppen sornyi utalást sem találunk erre. Az ellentmondást csak fokozza, hogy másutt bőséges jegyzetapparátus szolgálja a jobb megértést és a további tájékozódást. Például az 1935-ben keletkezett s már korábban is publikált Nyíri és rétközi parasztnémes című tanulmányhoz kereken húsz hivatkozás kapcsolódik, Ortutay saját munkájától Frobeniusig, Székfüig, Bartókig. A filológiai pontosság nemcsak az író udvariassága, bizonyos esetekben, amikor hiányával a megértés látja kárát, kötelező. Amit ennyi rosszallással szóvá tettünk, tulajdonképpen némi szerkesztői figyelemmel kiküszöbölhető lett volna. Ellenvetést egyet tennék, a parasztfestők

múzeumával kapcsolatban. Az 1969-es évszámot viselő írás sürgeti, hogy „valósítsuk meg magyar parasztművészeink múzeumát”, s Kecskemétet tartja erre a legalkalmasabbnak. Ortutay jószándéka és a valóság, azt hiszem, nem felel egymásnak ilyen egyértelműen. Jól tudjuk, mennyi félreértés forrása volt – s az ma is –, ami naiv, vagy parasztművészet címszó alá került. A spontaneitás derűjét hamar befelhőzte a dilettáns akarnokság, amit üzleti megfontolások tovább komorítottak, s a naivról kiderült, hogy nem is olyan naiv, sok esetben pedig egyenesen ravaszul számító. De más ok is ellenzi a parasztművészek múzeumát. Szükséges-e, s megéri-e, hogy kettészakítsuk művészetünket, hisz ami valódi érték, úgyis helyet talál magának. De azt is nehéz lenne eldönteni, hogy ki a parasztművész? Egy Józsefet például nyilván senki nem sorolná ide, holott származása, fiatalságának, fejlődésének körülményei alapján itt lenne a helye. De akkor ki kerülne a Galériába?

Persze a Fényes, tiszta árnyak-nak ez csak rövid kitérője, a lényegét másutt kell keresnünk. Ott, amit Ortutay művészetének neveznek, mert ez a kivételes fölkészültségű tudós művész is, irigylésre méltóan tiszta stilisztá, még akkor is, amikor szorosan vett szakterületén jár. Példának – majdnem, hogy taláломra – négy mondat a Nyíri és rétközi parasztnovellák című korai tanulmányból: „A kutatót szorongás és örvendezés fogja el egyszerre és akaratlan. A magyar történet és magyar jelen, a hagyomány és változás legjellemzőbb vonásait pillanthatja meg itt. Régi nemesi családok, prédáló urak, különböző településfajták: szlovákok, rutén szigetek s itt-ott zárt német foltok, esetenként a falukon átvándorló cigánykaravánok. S közöttük, ellenükre, magukra hagyottan, a Hivatal ridegsége, a Föld gondjai s a Pénz fortélyai között küszködik mai súlyos napjaival Rétköz és Nyír parasztsága.”

A megfigyelés élességét lágy líra lengi át, a szinte megszemélyesített Hivatal, Föld és Pénz fenyegető árnya már nem is tényyszerűsége miatt fontos, hanem az állásfoglalásért, mely egy élet és életmű feladatát fogalmazza meg, bár „fél, hogy fájdalmát gúnyosan és félreértéssel fogadják, naiv paraszttromantikával, nacionalizmussal vádolják meg”, de ő az igazságot és csak az igazságot akarja szolgálni: „A mesekutató,

ha csak a saját területén marad is, látja, hogy a mai helyzet, parasztságunk és magyarságunk szempontjából is, a legterméketlenebb, legveszélyesebb. Ha mihamar nem találjuk meg a módját annak az egyedül helyes feladat megoldásának, hogy parasztságunk szemléletvilága Európa szociális és kulturális eredményeinek legtisztább és legigazabb átéléséhez eljuthasson – s hányszor, hasztalan ismétlődő kívánságunk ez! – nemcsak a mese világa, a paraszti kultúra régibb formája pusztul el. Elpusztulnak minden bizonnyal parasztságunknak azok a belső értékei is, melyekre a magyar történet nemegyszer oly biztosan támaszkodhatott, s amelyet már kikezdett az idő.”

Hosszabban idéztem, mert ez a néhány mondat mintegy sűrítve mutatja Ortutay írói értékét és ezzel párosuló etikáját. Am hasonló elemeket lehetne kimutatni az ugyancsak 1935-ben keletkezett másik tanulmányban, A szerelem Ajakon a házasságig, amit Radnóti is nagyon szeretett. S ez már átvezet egy barátság és művészipolitikai szövetség történetéhez, Ortutay visszatérő emlékéhez, ami több is, mint emlék, erőt adó forrás, soha nem halványuló élmény. A legtöbbet és a legmelegebben róla ír, akinek „ritmusa, erkölcsé egy”. Kitérő verselemzések, érzékletes leírások, a Radnóti-képet teljesebbé tevő irodalomtörténeti adalékok váltják egymást; mindegyik nagyon fontos, s mindegyik fölött ott lebeg a tiszta hűség. Értő hűség, a „hőszín értelem”, amiről Radnóti írt. Könyvének legszebb lapjairól ez sugárzik felénk.

Azzal kezdtem, „recenzens zavarban van”, s ez a zavar a kötet végére sem oldódott föl, mert folyton arra gondoltam, ha egyszer majd nem kell mentegetőznie „kisértő adósságai” miatt, Ortutaytól várhatjuk a magyar történelem és művészet jó három évtizedének körképét. Mert bármint legyen is, „mégis úgy hozza életünk, hogy évről évre okunk van emlékezni”. A Fényes, tiszta árnyak ennek az elképzelt és remélt körképnek vázlata csupán, a tudós és művész felel benne magának, körbejárva lehetőségei határait, nem az előszóban említett „felmentést” keresve, hanem az igazságot, a hűség, a „hőszín értelem” marandó igazát.

CSÁNYI LÁSZLÓ

HAT BARANYAI FESTÖMŰVÉSZ – Bizse János, Erdős János, Kolbe Mihály, Kelle Sándor, Martyn Ferenc és Simon Béla – műveiből rendeztek közös kiállítást Mohácson február 5–17-ig.

*

Február 24-én rendezik a MOHÁCSI BÚFARSANGOT. A főként nemzetiségi és népművészeti jellegű ünnepi programban népzenei műsorok, népdaléneklési verseny, délszláv, német és magyar művészeti bemutatók szerepelnek. A pécsi Janus Pannónius és a mohácsi Kanizsai Dorottya múzeum rendezésében „Baranyai szöttek és szőnyegek” c. kiállítás nyílik.

*

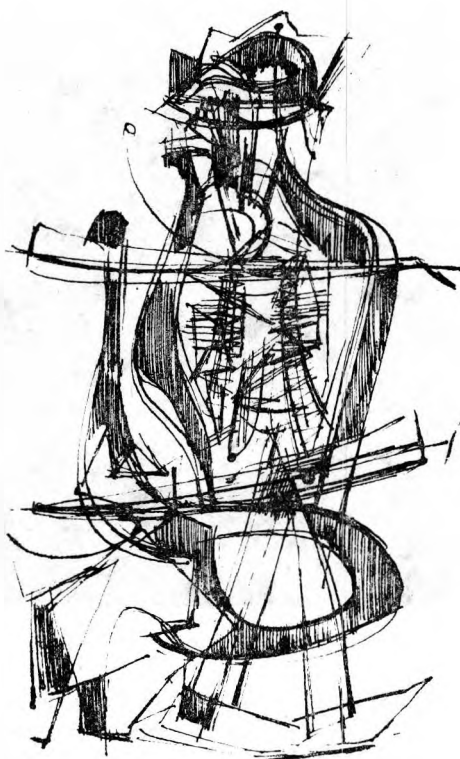
AMATŐR-SZÍNHÁZ PÉCSETT. A Városi Tanács kezdeményezésére a legjobb pécsi amatőr együttesek, irodalmi színpadok és előadók a kamaraszínházban tartják előadásait. Február végén rendezik az első – kettős – bemutatót. A Pécsi Amatőr Színpad Friedrich Dürrenmatt: Pillanatkép egy bolygóról c. darabját játssza Bagossy László rendezésében, majd a Pécsi Orvostudományi Egyetem irodalmi színpada mutatja be Guy Foissy: Még képesek röpcédulát osztogatni c. művét.

*

A PÉCSI MODERN MAGYAR KÉPTÁR legszebb műveiből – mintegy ötven festményből és szoborból – nyílik kiállítás Strasbourgban, a májusban rendezendő Magyar hét alkalmából.

*

Május végén Finnországban, áprilisban pedig Jugoszláviában vendégszerepel a Pécsi BÓBITA bábegyüttes.

Martyn Ferenc festő, Kerényi Jenő szobrász és Czinke Ferenc grafikus művei képviselik hazánkat a júniusban nyíló VELENCEI BIENNÁLÉN. Martyn Ferencnek mintegy félszáz festményét és grafikáját mutatják be. (Képünkön Martyn Ferenc: Álló alak.)

*

ÉRLELŐ címmel Győr-Sopron megyei fiatalok verseiből és novelláiból összeállított antológia jelent meg a helyi tanács és KISZ Bizottság kiadásában. Az antológiát Gárdonyi Béla és Sarkady Sándor szerkesztette. Harminchat fiatal írását olvashatjuk benne, többek között a folyóiratunkban is rendszeresen megjelenő Kerék Imre, Marafkó László és Meliorisz Béla költeményeit.

Fennállásának első három hónapjában negyvenezer látogató tekintette meg a pécsi Csontváry Múzeumot. (Képünkön: Baalbek-részlet.)

Február 15-én nyílt meg Pécsett az eszenii FOLKWANG MUSEUM grafikai kiállítása, melyen 33 művész 67 grafikáját mutatták be.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Gyermekszínháza február 10-én mutatta be Heltai Jenő: Szépek szépe c. verses, zenés darabját. Az előadást Szegváry Menyhért színművész rendezte.

A JELENKOR A JELENKORRÓL címen nagysikerű irodalmi műsort mutatott be a Pécsi Nemzeti Színház január 27-én folyóiratunk anyagából. Februárban három alkalommal – 16-án, 20-án és 24-én – megismétlik a műsort a Kamaraszínházban.

KONDOR BÉLA EMLÉKÉRE kiállítás nyílt a budapesti Fészek Klubban Orosz János festőművész és Csete György, Csete Ildikó, D. Blazsek Gyöngyvér, Deák László, Jankovics Tibor, Kistelegdi István, Nyári József, Oltai Péter – a Pécsi Tervező Vállalat Ifjúsági Irodája építészeinek közös munkájából.

Február 16-án nyílt meg a pécsi Kisgalériában KÖRTVÉLYESI LÁSZLÓ és STEURER FERENC fotókiállítása.

Az újvidéki Hungarológiai Intézet kiadásában megjelent LŐRINC PÉTER: „Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején 1880–1918.” c. munkája.

SZELÉNYI LAJOS festményeiből – pécsi bemutatkozása után – a Józsefvárosi Galériában nyílt kiállítás február 7-én.

Hibaigazító: Februári számunk tartalomjegyzékében, hátsó borítóján és Miklós Pál írásában SZEMETHY IMRE helyett – tévesen – Szemethy Endre szerepel. Olvasóink elnézését kérjük.